

Anmeldelser

Norske mellomalderballadar. 1: Legendeviser. (Udg. af) Ådel Gjøstein Blom. Meloditillegg: Øystein Gaukstad, Nils Schiørring. Universitetsforlaget Oslo - Bergen - Tromsø (1982). 226 s. ill. ib. N.kr.195. (= Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter LXVI), Forkortelse: NMB.

»Folkevisestudier og Danske Studier hører sammen,« skrev Jørgen Lorenzen smukt og rigtigt i DSt 1978 155. Rigtigt er det ihvertfald, at i de mange år »den gamle Redacteur« havde medansvar for både DSt's og DgF's videreførelse, glædede han sig bestandig til engang at rydde forsiden af årbogen for en anmeldelse af den ventede standardudgave af Norges gamle folkeviser; den svenske lå dengang længere ude i horisonten.

Tiderne skiftede, og tiden gik, og nu ligger det første bind af *Norske mellomalderballadar* på bordet, mens *Sveriges medeltida ballader* I udkommer i sommerens løb. Det er netop de to værker, der medfører den gamle Redacteurs lille tilbagefald efter syv års forløb.

Når øje og tanke har strejft det norske bind, efter at det var ankommet, men før det blev undersøgt nøjere, har jeg desværre kun kunnet tænke på een ting: at bind nr. I omfatter det *andet* af seks afsnit af en nummereret række, nemlig legendeviser, nr. 41-54; og hverken genrenavn eller nummer-omfang står udenpå bogen, kun et ettal. Skal vi engang opleve en Norgeshistorie med Kalmarunionen i bind I? eller en ordbog begyndende med D-H? og hvordan bliver forholdet mellem bindnumre og rækkefølgen i fremtiden? Nå, lad den slags ligge lidt endnu.

Det nye standardværk - thi om et sådant er der jo tale - fremtræder i et overkommeligt storoktavformat, bredt nok til tospaltet sats, når viserne sættes med petit. Kolumnetitler savnes desperat, men ellers er layoutet godt og den tekniske udførelse da også. Forskelligartede illustrationer skaber afveksling; hvor talen er om gammel kunst med visemotiver, kan man dog ikke sige, at billedet egentlig udnyttes andet end dekorativt.

Bindets *Innleiing* på 26 sider opridsrer væsentlige fakta om genren og giver en knap og god historik, behagelig fri for sladder og aggressioner, skønt det visse ikke er videnskabelige eller finansielle vanskeligheder alene, der har forhalet dette værk i over hundrede år. Senere i *Innleiing* markeres udgavens formål: at kaste lys over viserne som *mundtlig digtning*, og der redegøres nøje for gradueringen mellem originaloptegnelser, renskrifter, trykforlæg og tryk - og for vurderingen af samlertyperne. Den ægte folkloristiske holdning medfører grundige og vigtige noter til teksten om alle tilskrifter, der kan belyse informanterne og deres og digtenes baggrund; derudover repræsenterer noterne en samvittighedsfuld mikrofilologi i behandlingen af alle rettelser etc. *Innleiing* redegør også for de aftrykte varianter fordeling i materialet, et spørgsmål af betydning, hvor der foreligger mere end de 25 opskrifter, man maximalt vil meddele.

De 14 viser fylder kun 100 sider, endda Draumkvedet er med - og metodisk tjener som forbillede for behandlingen af store variantmængder (men førstepladsen i rækken i den gamle registrant *Utsyn* måtte altså ofres). Romertal betegner varianterne (ikke deres mængde, som der står i en lille foransat ordforklaring). Under visenumret står numre i TSB*) og

i andre nordiske udgaver - med modstykke i en liste s. 176 over sådanne udgaver med angivelse af relevante numre. Teksten er selvfølgelig hovedsagen og utvivlsomt det bedst udførte i værket, og det er virkelig et stærkt og gammelt ønske at komme bagom den spredte bestand af ældre norske udgaver, oftest i ikke fuldgyldig filologisk-folkloristisk udgiverteknik. For dette vil man altid være de nuværende udgivere megen tak skyldig.

Efter teksterne følger en halv snes *hjælpe midler*. De fleste gælder for bindet alene, deriblandt en litteraturfortegnelse over legendeviser, mærkeligt nok ordnet efter forfatter og ikke efter visetype. Enkelte gælder for hele det norske stof, således en liste over optegnelser før c. 1850 og en generel balladebibliografi; jeg har ikke undersøgt dens politik for titeloptagelser, men bemærket at den ikke er altfor konsekvent i det bibliografitekniske. Disse hjælpemidler er til stor nytte, men jeg kan ikke skjule, at de er underlig ubehændigt redigeret. Snart bruges NMB-nummer, snart TSB, snart begge, snart ingen; kolumnetitler med begge nummersæt + titel havde hjulpet svært. Som det er, må læseren/brugeren være forberedt på at blade hid og did med alle ti tommelfingre. Prøv selv - der er ikke plads til dokumentation - og værket skal enhver interesseret jo vænne sig til at have indenfor rækkevidde.

Indledninger til enkeltviser er det store og skuffende savn for den der gang på gang har valfartet til Norsk Folkemindesamling for at lære af Knut Liestøls efterladte trykfærdige indledninger. Jeg kan som DgF-mand begribe grunden. Sporene fra Svend Grundtvig skræmmer. Liestøl døde 1952, meget må være forældet, og nye indledninger ville også forældes, mens en solid tekstedition næsten ikke forældes. En udgave skal desuden ikke svare på alle spørgsmål, og også i dette fag findes andre hovedværker uden placering af stoffet - men både den lærde og den ulærde bruger af NMB må altså søge andetsteds, hvis der ønskes viden om stort og småt.

Derimod bringer NMB *melodier* ved de nærmeste danske og norske sagkyndige, Nils Schiørring og Øystein Gauksstad. Afsnittet s. 200-225 er tydeligvis en »afterthought«, det ses allerede af den afvigende skrift. Udgiverne har - skønt mere var forberedt - kun haft mulighed for at bringe bibliografiske noter (der ikke omfatter publicerede plader). De henviser til tekstudgaven - praktisk med *sidetal!* - og det skal man være glad for, thi tekstudgaven henviser ikke til melodierne, og der er endog melodier, hvis tekster ikke findes i tekstudgaven og derfor ikke har variantnumre. Den traditionelle mangel på kontakt mellem tekst- og melodiforskning i Norge slår således stadig igennem med en næsten absurd tydelighed.

Jeg ville gerne have været mere positiv, når jeg for et øjeblik vender tilbage til visestudiet for at anmelde en længe ventet standardudgave; thi jeg har intet privat ærinde, har kun gode erindringer om samvær og samarbejde med norske interessefæller gennem en menneskealder, herunder med Ådel Blom, og jeg finder mine egne små og større arbejder fyl-

*)TSB er betegnelsen for nordisk viseforsknings nyeste, nu altså næstnyeste hovedværk: *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad. A descriptive catalogue. In collaboration with Mortan Nolsøe and W. Edson Richmond edited by Bengt R. Jonsson, Sveale Solheim and Eva Danielsson.* Svenskt Visarkiv, Stockholm, og Universitetsforlaget, Oslo etc. (1978). 330 s. (Skrifter udgivne av svenskt Visarkiv 5, og Instituttet for sml. kulturforskning, Serie B: Skrifter LIX). Alle ballader, der findes på blot eet nordisk sprog, er her sat ind i en systematik og nummereret, dog ikke 1-838, men indenfor hver af de seks traditionelle grupper: A 1-75 Trylleviser, B 1-37 Legendeviser, C 1-41 Historiske viser, D 1-440 Ridderviser, E 1-167 Kæmpeviser, F 1-77 Skæmteviser. For hver type gives titel på et nordisk sprog, helst dansk, angivelse af hovedmotiv i een engelsk sætning, engelsk resumé og henvisninger - dertil en lysende pædagogisk indledning og de fornødne registre.

digt og godt benyttet i NMB. Men jeg må jo skrive, hvad jeg finder rigtigt, og jeg nærer et spinkelt håb om, at nogle af de påpegede ubehændigheder kan rettes i de følgende fem bind - om man da kan holde de store grupper i eet bind hver, når dette kun bringer 14 af henimod 300 visetyper. Lad os foreløbig få et omtrykt titelblad, der giver bindet nr. 2!

Erik Dal

Jørgen Fafner, Tanke og tale. Den retoriske Tradition i Vesteuropa. 496 sider. C.A. Reitzels forlag 1982.

Det er vist ikke almindeligt at anmelde lærebøger, heller ikke universitetslærebøger i dette tidsskrift. Det har sine gode grunde, da mere eller mindre pædagogiske bearbejdelser på anden eller tredje hånd må have deres forum andetsteds. Fafners store værk er dels et historisk dels et fagpolitisk arbejde. Som historisk værk hæver det sig på flere punkter over lærebogsniveauet: Visse afsnit er præget af primærforskning, og værket er - et erkendt umuligt - men heroisk forsøg fra en enkelt forsker på at fremstille i et stræk den retoriske teoris historie i Vesteuropa og - hvad der er indlysende, men kun fremgår implicite af titelbladet - i Danmark. Derved får værket en større brugsværdi end f.eks. Uedings Einführung in die Rhetorik, der er skrevet af flere og naturligvis ikke har Danmark med.

Sådanne forsøg må altid modtages med taknemlighed, ikke blot fordi de kan være nyttige som lærebøger eller opslagsværker, men fordi de uvægerligt vil komme til at afdække huller i forskningen og dermed inspirere til en fornyet indsats på ny men mere begrænsede områder, hvor en dybtgående forskning er praktisk.

Som fagpolitisk arbejde griber det ind i debatten i kølvandet af CURs modersmålsopgave og forholder sig løbende til det ny retorikfag, som Fafner selv er ved at bygge op i Danmark. Tendensen i værket er i måske uventet pagt med æstetikbølgen at plædere for det talte sprogs æstetik som en uudskillelig, men forsømt del af en almen humanistisk dannelse. Og i og med at dette gøres ved at skrive et historisk arbejde om det gamle »centrale dannelsesfag«, retorikken, vil Fafner pege på det ny retorikfag som bærer af en tradition, hvor netop mundtligheden var afgørende. Dette ny retorikfag må nødvendigvis tage et opgør med sin institutionelle fortid på Københavns universitet og samtidig trække nogle fronter op til andre fag i universitetsverdenen og udenfor denne til skuespilkensten.

Når en enkelt forsker vil tage et så omfattende emne op, vil fremstillingen uundgåeligt blive, hvad angelsakserne kalder »a personal view«. Derfor er det også legitimt, at de ovennævnte problemstillinger, som forfatteren står midt i, har præget fremstillingen. Men når Fafner ikke selv starter med at redegøre for sine principper i indledningen, må det være en anmelders job at ræsonnere lidt over dem. Titlen og omslagets tekster kan være udgangspunktet.

Tanke og Tale hedder bogen. Men hvordan hænger denne indholdsangivelse sammen med den anden: *Den retoriske tradition i Vesteuropa*? Hvad skal vi forstå ved tanke og tale, og hvor meget skal vi have at vide om den retoriske tradition? En første indskrænkning giver allerede omslaget: det er kun den retoriske tænkning og ikke praksis. Nuvel, men er det snævert nok? I den retoriske tænkning, som vi kender den fra antikkens lærebøger, må *tanke* snarest pege hen på begrebet *inventio*, tankearbejdet i researchprocessen, hvortil lærebøgerne anviser søgeprofiler og struktureringsmuligheder: hvem gjorde hvad mod hvem, hvor, hvornår og hvorfor?

Men det er ikke research i sagforhold, pragmatisk analyse endsige prokuratorkneb Fafner vil fortælle os om. På omslagets bagside introduceres en modsætning mellem retorisk og

filosofisk erkendelseform, hvor den filosofiske i sin »inventio« holder sig til de sikre iagttagelser og strikte beskrivelse med følgeslutninger, mens den retoriske i sin ser på helhed og situation og inddrager de menneskelige følelser i billedet. Modstillingen er velkendt fra de senere års humanioradebat: muligheden for værdifri forskning, forskerens ansvarlighed osv., og den kan da også belægges historisk ved fremdragelsen af f.eks. Vicos værker og diverse behandlinger i antikken, f.eks. Theofrasticitatet i Ammonius' Aristoteles-kommentar (ApeI).

Men denne distinktion udfoldes egentlig ikke for alvor på de niveauer, hvor den hører hjemme. Hverken på det etiske, som var en meget væsentlig dimension i antikkens retorik, og som kunne være videreført med moralfilosoffen Austins sproghandlingsteori, eller på det erkendelsesteoretiske niveau: må sandheden være partisk? eller er der to slags: en partisk og en upartisk? (det er trods alt ikke en filosofi- eller videnskabshistorie Fafner har skrevet), men først og fremmest på fremførelsens niveau: den upartiske, følelsesrenede (naturvidenskabelige, positivistiske, »cartesianske«) enetale overfor den partiske, ansvarlige, humanistiske, medlevende, adressat- og situationsbevidste fremstilling af det allerede udvalgte og strukturerede indhold med henblik på at overføre talerens meninger og forestillinger til hans publikum - af mennesker og ikke blot hjerner.

Skal *tale* så modsætningsvis forstås som den sproglige udformning, som stil? Nej. Dette er ikke et sprogfilosofisk arbejde, om sprog og tanke, om begrebsdannelse og -strukturering. Vi springer direkte til det mundtlige udtryk. Den skrevne tekst og dialog springes over, og emnet viser sig at være den mundtlige enetale for et publikum, som jo ret beset netop også var den antikke retoriks anliggende, selvom det dengang normalt gjaldt den tekst, man efter retoriikkens anvisninger selv havde produceret. Hos Fafner ender det med oplæsning af andres tekster. Men det er heldigvis først til sidst.

Her ligger et af værkets problemer. Den mundtlige fremførelse af digterværker er en central del af det fag, som Fafner repræsenterer. Men det er ikke en del af den klassiske retorik, selv ikke forstået som »det centrale dannelsesfag«. Oplæsningen kan kun sammenlignes med slutfasen i den skabelsesproces, som retoriikken giver regler og råd om. Fremførelsen er det punkt, hvor oplæsningen kan indpasses i systemet. Nu har Fafner nok ladet fremstillingsproblematikken spille den afgørende rolle i sin historiske fremstilling på bekostning af inventio. Men hvorfor er denne problemstilling med »den litterære retorik« ikke præsenteret fra starten, så opgaven også blev at samle op, hvad der kan findes hos de gamle og i traditionen om tolkning af tekster med henblik på mundtlig fremførelse, (*recitatio m.v.*)?

Begynder det hele med at »Foredragslæren grundlægges« (kap.29) i slutningen af 1700-tallet som en konsekvens af den ny æstetik? Det var nok blevet en mere mager historie, for så vidt angår vidnesbyrd fra netop retoriikken (bortset fra affekt læren se Fafner pag. 111f.). Ciceros tale om skuespiller og retor (som han ellers andetsteds sidestiller) er jo tabt (jf. Macrobs Saturnalier 111.12), men fra skuespilkunst og f.eks. oversættelseskunst kunne nok hentes vidnesbyrd, der efter mit skøn ville pege i den retning, at den fri og dannede overklassemand fremførte sin egen tekst eller parafraserede andres i sit eget sprog, mens den ufri progarbejder og skuespilleren fremførte andres ordret. De sidste er både modtagere og afsendere, men de har ingen anden vej til tekstens indhold end tekstens sproglige udtryk. For dem som modtagere er udtryk og indhold ét, det er ikke deres fri vilje, der former teksten, iklæder tanken en sproglig form, som passer til emne og situation. Netop den fri vilje og ansvarligheden hos mennesket er Fafners indgang til hele fremstillingen af retoriikken. Fafner ser ikke mennesket som en viljeløs reproducent af de tekster som er sam-

fundets ideologi, tværtimod. Han fremstiller det meget smukt i kap. 1, hvor han fortæller om Odysseus' møde med Nausikaa: udmattet, nøgen og berøvet alt holder Odysseus sin berømte tale, og først bagefter griber gudinden ind og forskønner hans udseende, så han fremtræder som én, prinsessen kan forelske sig i og redde.

Fafners problem er, at han ønsker at tilskrive også fremførelsen af andres tekster en sådan fri vilje. Det sker ved at satse hårdt på hermeneutikken og på skrifttekstens »retoriske dimension«, dvs. på oplæsningskunsten som en vigtig del af en hermeneutisk proces.

Som Fafner formulerer pag 468: »Grunden til foredragslærens vanskæbne var i første omgang, at man ikke havde øje for, at de hermeneutiske operationer er et sammenhængende hele, og at specielt fremførelse og forståelse er ét«.

Fafners indlæg er tungtvejende og nok værd at overveje og diskutere. Fafner formulerer sig i tilknytning til Gadamer og Betti, men forsøger ikke at fremlægge problemstillingen også i kommunikationsteoretiske, litteraturvidenskabelige og receptionsæstetiske kategorier (se f.eks. Nøjgaard: *Litteraturens Univers* og Michel Olsen: *Værk og Læser*). Hvad der nok ville have fremmet muligheden for en debat. Hermeneutikkens problemstilling og pointe er jo meget generel, og et seriøst arbejde med at omarbejde en tekst fra skriftlig til mundtlig form kan ikke se bort fra teoretiske og metodiske overvejelser i andre discipliner. Jeg tænker på strukturalistiske procedurer, skelnen mellem forfatter og læserperson, på hvilken status den ulæste tekst har, og på de universalpragmatiske aksiomer.

Men der rejser sig også andre spørgsmål. Når denne problemstilling skal perspektiveres historisk, er det så med retorikken (selv om man med Fafner kan mene, at den er basis for æstetikken indtil Romantikken) eller den filosofiske hermeneutik, som Fafner med Gadamer følger lidt tilbage i tiden. Jeg finder det meget vanskeligt at komme uden om de gamle hermeneutiske fag, teologi og jura (hvor teksten netop »allerede findes« og ikke skabes som i retorikken). Retoren er auctor, hermeneutikeren, juristen, teologen er formidlere af auctores. Og er det ikke netop på det sidstnævnte hold, at Fafner anbringer også dansk-læreren, der læser værker op af de moderne auctores, vi kalder digtere, der afgørende etablerede sig som også økonomisk selvstændige producenter med Romantikken og Kants Kritik der Urteilkraft, og ikke kunne anerkende, at deres fag kunne læres, som retorikken kunne. Digterne fødes, sagde man, poesien er en særlig erkendeform, man talte om det ophøjede og citerede Longinos.

Det er lidt skuffende, at Fafner i netop denne forbindelse tænker på lærerens mundtlige hermeneutiske arbejde med teksten, mens denne forsøger sig med forskellige oplæsningsformer under sin forberedelse, og ikke på eleven, for hvem denne hermeneutiske proces må have ganske samme gyldighed. Først hvis man tænker eleven ind i situationen (pag.111), får vi et væsentligt bidrag til det gammelkendte dilemma i danskundervisningen: kvalitetsafstanden mellem det produktive og receptive.

For at kunne behandle problemstillinger af denne art må Fafners fremstilling efterhånden i betydeligt omfang blive en æstetikhistorie og en deklamationshistorie, snarere end en retorikhistorie (som f.eks. også Uedings bog bliver det let en decline and fall of rhetorics - med genfødsel i vor tid som new rhetorics). Fafner strejfer kun de store områder, hvor retorikkens sproglige dannelsesidealer overlevede, nemlig i de talløse og udbredte lærebøger i god opførsel og medmenneskelige omgangsformer, først for fyrster (f.eks. Erasmus), så for adelige (f.eks. Castiglione) og endelig for borgerlige (som dansk ekspl. Emma Gad). I sådanne værker lever Ciceros Orator videre, den græske paideia omend kristeligt forvandt og modificeret, men oftest med afgørende vægt på sprogbrugen. Selvom de professionelle talere, teologer og jurister m.v., som Fafner fremhæver, med deres direkte forhold til kil-

derne og latinskolenes traditioner, måske ikke har villet anerkende en sådan sammenhæng.

De her omtalte afgrænsningsproblemer er ikke fremmede for Fafner. De behandles i værket slutning. Men for den læser, der længe har følt, at værket drejede mere og mere bort fra centrale retoriske temaer over i fremførelsesproblemer, kan det virke lidt absurd at læse pag. 456: I det følgende skal i korthed præsenteres et par vigtige bidrag til den almenretoriske grundlagsforskning, hvorefter der skal siges at par ord om den såkaldte »litterære retorik«.

De retninger, der her beskrives, er jo - naturligvis - grundlæggende for Fafners eget syn og hans egen måde at fremstille retorikkens historie på. Den litterære retorik er og kan ikke være et blot appendiks, der blot nævnes og beskrives. Når Fafner prøver at finde »en samlet opfattelse af retorikkens væsen«, der forener de to aspekter, må han løbe ind i følgende problemstilling:

Berøringspunkterne mellem den almene retorik og oplæsningskunsten er dels mundtligheden, dels den hermeneutiske proces, der i oplæsningen gælder den fremmede tekst, i den almene retorik den talendes situation som menneske: forståelse og handling forudsætter gensidigt hinanden. I det ene tilfælde tolker vi altså en tekst, i den anden vor egen situation i samfundstotaliteten. Det springende punkt er nu som før, at Fafner ikke har præsenteret os retorikken som et hjælpemiddel til at analysere vor situation - eller vor klients.

Hvad den antikke retorik kan tilbyde her, må naturligvis være generalisationer, abstraktioner fra den komplekse virkelighed, foretaget med henblik på netop produktion af en tale. Men vil man gøre retorikken »almen«, må dens analyseredskaber også være det. Der bringes nok smukke citater, f.eks. fra Isokrates' *Antidosis* pag. 49f. hvor tænkning næsten som hos Vygotsky sættes lig indre tale, eller i en smuk harangue som flg. pag. 301: »Det er derfor, retorikken altid bliver til noget andet end retorik, når den renoncerer på sit vækstpunkt, som er *inventio*'en«. Ja, det er så sandt så sandt. Men af værket som helhed får læseren alligevel det indtryk, at det først og fremmest gælder fremførelsen, og at det egentlige skel ligger et andet sted nemlig mellem en mere overfladisk, påklæbet pragt og en diskurs, hvor »skriftstilen er en funktion af tanken« (pag. 370).

Derfor forholder Fafner sig kun partielt til den humanioradebat, der løber i Danmark, og citerer påfaldende få af dem, som denne debat trækker på, mest påfaldende er vel nok, at Habermas ikke nævnes. Til gengæld anføres og citeres en række nyere forskere indenfor den ny retorik, f.eks. Perelman og Grassi, hvis tanker om humaniora måske netop med fordel kunne være sat i forhold til den hjemlige debat.

Som det vil være fremgået af ovenstående er værkets emne næppe defineret så præcist, at det er nemt at finde en passende overskrift til de 33 kapitler, Fafner har givet os. »Tanke og Tale« er for så vidt træffende, hvis det forstås restriktivt, men undertitlen »den retoriske tradition i Vesteuropa« er nok noget skævt, også fordi vi får at vide, at det kun drejer sig om den retoriske tænkning, og vi så alligevel (heldigvis) spredt får en række oftest fremragende analyser af praksis, og fordi løftet om dækning i Vesteuropa har ført til nogle altfor ubearbejdede referater om forhold i andre vesteuropæiske lande til afbalancering af det fra et europæisk synspunkt alt for store indslag om Danmark.

For danskfolk vil værket nok være et kærkomment supplement til deres håndbogssamling. Bogen er på visse punkter en videreførelse og udvidelse af Diderichsens torso: Dansk Prosa-historie. Bogen giver også et overblik over æstetikhistoriske emner, som ellers må ledes frem andetsteds, f.eks. i Billeskov Jansens arbejder. Netop set i forhold til sådanne kendte håndbøger i danskfaget giver værket et nyttigt udblik til musik, skuespil, opera på den ene side, og på den anden politiske taler, prædikener, deklamationer m.v. Fra nyere

tid inddrages ofte danske forhold, ja hele tre kapitler er stort set kun »danske«. 37: Gejstlig Talerkunst i det 18. Århundrede, 31: Romantikkens Talekunst, 32: Den politiske tale i Danmark. Men visse kapitler er også mere danske end andre ved at der trækkes på dansk forskning. Det gælder flere af kapitlerne om antikken. Bogen peger dermed også på dansk forskning af relevans for danskfaget, som er overset.

Lære- og håndbogsfunktionen er nok vigtig og for så vidt begrundelse nok for værket, selvom det ikke omfatter en systematisk del og dermed ikke erstatter en sådan fremstilling. Som håndbog vil bogen nok irritere specialister, hver på deres felt, og lære dem meget, når de kommer uden for. Her kunne man måske se frem til en mere færdig udgave, hvor alle detaljer er i orden (især billedteksterne), numre på kapitlerne, lidt mere elegante introduktioner af de mange fagudtryk (er de alle nødvendige?) og først og sidst litteraturhenvisninger på et mere egalitært niveau. Nu spænder de fra en idéhistorie for gymnasiet til specialartikler i sværttilgængelige udenlandske tidsskrifter - og tætheden er meget ujævn fra kapitel til kapitel.

Debatbogsfunktionen er nok den umiddelbart mest væsentlige, og vel grunden til, at værket kommer netop nu. Den gælder såvel dansk- som retorikfaget, men også humaniora i almindelighed. Selvom bogen i al sin velskrevetthed ikke altid er i tidens sprog, må man ønske den mange læsere. Den har noget væsentligt at sige.

Niels Haastrup

111 danske salmer. Udvalgt og kommenteret af Erik Dal og Ea Dal. G.E.C. Gad. København 1981

Hvad der især udmærker denne store danske salmeantologi, det vistnok første forsøg overhovedet på at bringe en repræsentativ oversigt over danske salmer i deres originalform indføjet i ånds- og kirkehistoriske afhandlinger og grundige detailkommentarer med udtømmende litteraturhenvisninger, er forfatterne forbløffende orientering i litteratur- og musikhistorie og i teologi, herunder hymnologi således at forstå, at de souverænt kombinerer tidligere forskning, ikke mindst af Anders Malling, Th. Borup Jensen og Chr. Thodberg med den løbende forskning, således som den foregår i Jens Lysters Hymnologiske Meddelelser og andetsteds. Forfatterne kender deres stof så godt, at de i deres hovedansættelse ikke behøver at tage parti og at nøjes med personlige teser, men har kunnet skrive en håndbog, der i højere grad, end man havde troet det muligt, skaber en ny basis for fremtidens forskere, men også for fremtidens almindelige læsere, for bogen er nemlig også forbløffende ved at være let at læse.

Forfatterne, det vil sige fader og datter, Erik og Ea Dal, og selvom de redegør for, hvorledes de har delt stoffet imellem sig, er resultatet så homogent - de har formodentlig også talt sammen -, at de i det følgende med føje kan behandles under ét. Det er en lykke for landet, at der findes forskere, hvis arbejde ikke blot tillader dem at udarbejde et så omfattende værk som dette, men som også kan afstå fra at pynte deres fremstilling med påfaldende originale detaljer og dermed gøre unødigt opmærksom på sig selv. Bogen er i sjældnen grad ædruelig.

For at tage den personlige holdning først, som forfatterne trods alt giver udtryk for i

tiltagende grad, jo mere de nærmer sig nutiden, så kan de ikke lide Indre Mission. Ved beskrivelsen af det 19. årh., hvor Grundtvig er helten, får Indre Mission foreholdt sit »negative pietistiske menneskesyn« (s. 130), medens den omvendt i det 20. århundrede bebrejdes sin »optimistiske og psykologiserende teologi« (s. 182). Nu er helten nemlig Tidehverv, »århundredets største kirkelige fornyelse« (s. 183) og det, selvom Tidehverv indrømmes aldrig at være blevet »hver mands eje« (s. 182). Tilsvarende er K.L. Aastrup repræsenteret med syv salmer over for f.eks. Ingemanns to stk. og karakteriseret som en digter, der både i omfang og i lødighed savner sidestykker i dette århundrede (s. 186). Alligevel er der - for nu at tage slutningen først - blevet plads til tekster af Harald Vilstrup, Jørgen Kristensen, Jørgen Michaelsen, Johannes Johansen, Preben Thomsen - og som god Tidehvervs-rosin Johannes Møllehave. Man kan måske sige, at det altid er særlig vanskeligt at sammenstille antologier af sin egen tids forfattere, og tilsvarende er kommentarerne til disse nyere digtere, som der er skrevet forholdsvis lidt om, litteraturanalytisk mindre givtige end de store og stor-slåede kommentarer til f.eks. Grundtvig (gennemsete af Chr. Thodberg). Det kan næppe undre.

Lad det iøvrigt være sagt, at kommentarerne til både store digtere som Kingo og Brorson og småpoeter helt ned til Birgitte Boye er grundige og overbevisende. Hvis der i det følgende stilles spørgsmålstejn ved enkelte detaljer, så er det blot recensentens naturlige ret til smålighed.

Bogen er primært en litterær antologi. Allerede formatet umuliggør en benyttelse som salmebog. Men som en cadeau til genren er teksterne fortløbende nummereret med iøjnefaldende store tal. Hensyntagen til optiske effekter er jo ikke forfatterne fremmed. Således er teksterne også navnlig for de ældres vedkommende trykt med variabel venstremargen for at tydeliggøre strofernes rimskema, således som det kendes fra tidligere århundreders lyrik. Dette princip er dog ikke gennemført (jf. f.eks. nr. 83 over for nr. 82). Et enkelt sted mindes der om, hvor langt videre man kunne og burde gå med bevidste opstillinger af en tekst på et blad: »Far, verden, far vel« (s. 214).

Dette citat viser samtidig, at forf. har besluttet sig til at modernisere og normalisere retskrivningen; noget tilsvarende gælder til en vis grad for tegnsætningen. På dette punkt vil forfatterne muligvis blive kritiseret, men deres formål er tydeligvis trods al videnskabelighed at skabe en glæde for hele folket uden unødvendige vanskeligheder. Tilsvarende bruges der ord som »ønskemåde«, »bydeform« etc. Der tales også om »vers« i betydningen strofe, omend ikke helt konsekvent. Opdelingen i verselinjer kan enkelte steder diskuteres (nr. 93).

Indledningen bærer præg af at være forfattet af en filolog med teologiske interesser, ikke omvendt, som det er mest almindeligt i hymnologien. Derfor spiller ikke blot forsøg på genrekaraktarikker og -opdelinger som den interessante skellen mellem salmer opad, salmer udad og salmer indad en rolle, men også metrikkens historie, selvom det f.eks. ikke nævnes, at opkomsten af brugen af enderim i poesi ofte henføres til just de første kristne hymner. Hvor der flere gange mindes om Arrebos metriske reform mellem versioner af 1623 og 1627, kan det undre, at navnet Opitz ikke falder, for slet ikke at tale om, at rec. i hele bogen ikke er stødt på navnet Paul Gerhardt. Men forfatterne koncentrerer sig om danske salmer, ikke kopier efter det tyske. Luther optræder, bl.a. som hjemmelsmand for Tidehverv, men ellers ligger der kun bibelsproget, herunder naturligvis David, forud for antologiens tekster. Kan man egentlig forklare stiludviklingen i danske salmer uden at nævne Paul Gerhardt? Det være rec. fjernet at rette nogen principiel anke mod, at vi her har

en dansk digtsamling uden de tyske drenges »grinen og mørke hår« i baggrunden, såmeget mere som denne isolationistiske anskuelsesmåde jo som tradition allerede knæsesattes af Hans Brix i 1912, men Paul Gerhardt er trods alt det eneste verdensnavn i den protestantiske og derpå i alle andre former for menighedssang. Et sted afvises nogle strofer af Hans Christensen Sthen som »tyskprægede og klichéagtige« (s. 207), for en mere liberal tolkning kunne kalde dem en humoristisk overdrivelse og dermed komme Sthen nærmere.

Men det afgørende er ikke detaildiskussioner, det afgørende er den bestandige tankevirk-somhed, læseren vækkes til ved konfrontationen med disse originale tekster. Hymnologen glæder sig over, at kommentarerne er relevante og fører videre, men den mere læge læser vil blive overrasket, virkelig overrasket over sprogbrugen, der er langt mere varieret end i vor almindelige salmebog, hvor århundreders kommissioner har nivelleret detaljer, der kunne forvirre og skabe utidig munterhed. Hvad skal man f.eks. sige til følgende tidlige forløber for Tidehverv og samtidig for vor tids Neuruppinere, en middelalderlig forklaring på, hvorledes vi opnår salighed (nr. 2):

For Kristi skyld skete det aleneste,
og ikke for nogen deres egen fortjeneste.

Også kan der fra Brorson trækkes overraskende tråde til P. Sørensen-Fugholm (nr. 39: »uagtet vredens dom og salighedens længde«), men det, der fascinerer hos Brorson, er naturligvis salmebegyndelser som den af senere kommissioner strøgne (nr. 43):

Guds riges evangelium
er sødt som honning-kage.

Så kan forfatterne med føje henvise til Salomos ordsprog. Vi andre har lov til også ganske uhistorisk at associere fra Ribe til Christiansfeld, for det hører til brugskunstens væsen, at den har lov til at misforstås på konstruktiv vis.

Hvad der ligger for Kingo og rundt om Brorson, er ofte af ufrivillig komisk virkning eller bare ligegyldigt. Det er vigtigt at se disse niveauforskelle, der mere kan fornemmes end måles, for i langt de fleste lande er alle salmer nede på det plan, hvorfor man kun høster medlidende smil, når man forsikrer udlændinge om danske salmedigteres høje kvalitet. Forfatterne til bogen har stået i det dilemma - og løst det med finfølelse -, at vi skal se det, vi er stolte af, men se det i en historisk sammenhæng. Det er lykkedes for hidtidige århundreders vedkommende, og vor tids sammenhæng kender ingen endnu.

Overalt henvises til musikhistorien. Forfatterne foretrækker her den enkle folkelighed ovenfra, altså Laub, fremfor tidligere folkeligheds melismer og kalder den af Karl Clausen påviste sene folkelige Brorsonsang for »gådefuld« (s. 101). Men her som andetsteds tilstræber forfatterne ikke nogen frontsituation, men vil dække et emne virkelig bredt og fair. Derfor må denne bog føre til et afgørende gennembrud for den forening af teologisk og humanistisk forskning inden for hymnologien, som gamle fakultetsgrænser har været en hindring for. Forskere bliver inspireret til nye opgaver (f.eks. rec., hvad angår nr. 16 og 17 og deres forhold til andre læredigte), almindelige måske kirkefremmede læsere opdager en glemt genre i dens oprindelige vitalitet, og kristne tvinges til at reflektere deres forhold til gamle og nye salmer, til genrens form og funktion i kultisk sammenhæng af i dag.

En sidste ros: bogen er i sidste del af produktionsfasen fremstillet så hurtigt, at materiale fra de sidste måneder før udgivelsen er inddraget (meningsfuldt og ikke bare som undskyldende efterord), men alligevel har rec. ikke kunnet finde en eneste trykfejl (For flygtighedsfejl henvises til Jens Lysters anmeldelse i *Hymnologiske Meddelelser X* (1981) 176-183). Bogen er faktisk perfekt, den gør det dejligt men også næsten overflødigt at være recensent. Den gør det dejligt at være dansker.

Leif Ludvig Albertsen

Lise Præstgaard Andersen: Skjoldmøer - en kvindemyte. Gyldendal 1982. 181 sider.

Lise Præstgaard Andersen har skrevet en spændende og polemisk bog om skjoldmøer i fortid og nutid, der alene ved sin veloplagede verbale galoppade og direkte tiltaleform kan tage pusten fra en.

Bogen falder i to afdelinger: i en filologisk litteraturhistorisk del, der diskuterer de middelalderlige tekster og i en mere kønspolitisk orienteret, der er baseret på læsning af moderne forfattere, og som inddrager personlig erfaring. Bogen skal på en gang være en akademisk afhandling og (på den baggrund) et personligt engageret, kvindehistorisk indlæg i den standende kønsrolledebat. »Aktualiseringen«, som Præstgaard Andersen kalder det, skal tjene til at sætte perspektiv på kønsrolleanalysen af de ældre tekster, idet det middelalderlige kvindebillede opfattes som delvist bevaret til i dag. Dette medfører, at »de to indfaldsvinkler falder sammen« (s. 18). Dette aktualiserende perspektiv har igen som sit formål det overordentlig sympatiske, at konfrontationerne og sammenholdningerne mellem fortid og nutid skulle kunne bruges som argumenter for, at begge køn burde have muligheder for at realisere såvel, hvad der er blevet opfattet som traditionelt mandlige egenskaber (f.eks. oprørsånd og præstationsdrift) som traditionelt kvindelige (f.eks. kærlighedstrang og følsomhed). Det aktuelle og omfattende viser sig da også i bogens erklærede målgrupper: mænd som kvinder, læg som lærd - omend med en hovedvægt på læsere med et forhold til humaniora (s. 7).

Som en fanfare defineres bogens emne allerede i den første linie: »Denne bog handler om skjoldmøer i fortid som nutid, dvs. kvinder, der har problemer med at forene en uadvendt aktivitet med et kvindeligt kærlighedsliv«. Unægteligt et meget bredt definatorisk udgangspunkt, der imidlertid skal ses i sammenhæng med det omtalte ønske om »aktualisering« og med bogens undertitel: »- en kvindemyte«. Præstgaard Andersen ønsker øjensynligt at bryde med, hvad Lone Fatum har kaldt den maskuline »tydningsmagt« og dermed »tydningsret« til myternes identitetsskabende skat af gode historier. Historierne har kunnet fungere som mønstre for selvforståelse og aktivitet, men har i kraft af det mandlige tolkningsmonopol groft sagt henvist kvinderne til den så ofte diskuterede passivitet, tilbageholdenhed, beskæftigelse med reproduktionen i intimsfæren, eller hvordan man nu har valgt at karakterisere den traditionelle kvinderolle. Præstgaard Andersen vil nedbryde tolkningsmonopolet og forstå påny. Hun har bl.a. på siderne 100-101 en tankevækkende gennemgang af tre mænds (Saxos, Oehlenschlägers og Axel Olriks) anvendelse og forståelse af et bestemt sted i Rolf Krakes saga (herom senere). Gennemgangen skal tjene til at vise, at de på grund af deres traditionelt maskuline tilgang »enten har bortraderet de aspekter, der rummer mulighed for kvindesaglige tolkninger, eller søgt at gøre det«. Noget afgørende for Præst-

gaard Andersenens bestræbelse på at kaste kvindesagligt lys over den gamle litteratur vanskeligt tilgængelige personer og samfundsforhold er hendes påstand om, at denne bestræbelse ikke bare resulterer i en opstilling af en modmyte til den maskuline, men at den faktisk er sand: »Det er en af bogens pointer, at demonstrere, at der er solid historisk bund under betragtningerne over kvindepsykologi og nutidig kvindesituation« (s. 8). Dvs. at skjoldmøerne som fortidigt mytestof direkte afspejler visse kvinders psykologiske og sociale situation i fortiden, udgør en del af bevidsthedsdannelsen og foregriber den samme aktive kvindetypes situation i nutiden.

Den solide historiske bund mener Præstgaard Andersen at finde ved analyser af en række udvalgte tekster, hvoraf nogle handler om skjoldmøer - og andre ikke. I kronologisk orden - og det er også bogens orden - hentes materialet fra følgende tekster: Edda-digtning (valkyrier), Saxo (skjoldmøer), islandingesagaer (stærke kvinder), riddersagaer (møkkonger), fornaldarsagaer (skjoldmøer), ridderviser/folkevise (aktive eller passive kvinder). Der er altså tale om et litteraturudvalg fra et meget langt spænd af år og fra så forskellige samfund som det danske og det islandske. Hvis man undrer sig over, at islændingesagaer (hvor der ikke optræder skjoldmøer) og folkevise (hvor skjoldmøer kun optræder i meget sporadisk omfang) spiller en stor rolle i en bog, der angiveligt handler om disse kvinder, oplyser Præstgaard Andersen (s. 14), at det er »lidt af en tilsnigelse« - men at de handlekraftige og stærke kvinder i disse genrer har *dyder* fælles med skjoldmøerne. Omend de altså, såvidt jeg kan se, ikke falder ind under den inledende definition (så bred den end er), der lægger vægt på konflikten mellem kvindens kærlighed og udadvendte aktivitet, for at ville kalde hende en skjoldmø. Hvorfor dette temmelig omfattende litteraturudvalg danner baggrunden for bogen, bliver imidlertid klarere jo længere man læser. Allerede i det andet kapitel introduceres således et nyt motiv: »den kvindelige loyalitetskonflikt« - konflikten mellem en kvindes skyldighed i forholdet til sin egen slægt og i forholdet til mandens. Motivet inddrages, hedder det, fordi både det og skjoldmøemotivet »er uhyre udbredte i såvel den norrøne litteratur som i den danske middelalderlitteratur« (s. 14). På siderne 46-47 udvides bogens emne *yderligere*, og det *forklares*, hvorfor alle mulige folkevise med aktive, passive, myrdende, hævnende, fødende, lidende, hoverende etc. kvinder på inspirerende men højst kalejdoskopisk måde inddrages (anmelderens tribut til pedanteriet: 71 folkevise omtales eller citeres på 19 sider!). Udvidelsen udspringer nemlig af »et ønske om at give et dækkende billede af kvindeopfattelsen i de danske folkevise og et ønske om at føre en historisk udviklingslinie til ende, der strækker sig fra den tidlige middelalder til renæssancen, fra den fribårne valkyrie til kvinden, der udelukkende øver indflydelse på sine omgivelser gennem sin svaghed«. Dvs. at Præstgaard Andersenens projekt må siges at have forskudt sig væsentligt fra den opgave, der ligger i at påvise og diskutere skjoldmøemotivets opkomst og udvikling til en langt mere generel »kvindeskikkelsernes litteraturhistorie«, der som kernepunkt har, at jo mere indflydelse kirken og kristendommen får, jo mindre plads levner samfundet for kvindelig udfoldelse. Tesen er besnærende, men vi ved jo faktisk overordentlig lidt eller slet intet om kvinders vilkår før kirkens og dens skriftkulturs indførelse her i landet. Her ville en stor diskussion med inddragelse af arkæologiske kilder være til megen gavn.

Lise Præstgaard Andersenens litteraturhistorieskrivning berører undervejs en række temaer: kvindelig seksualfjendskab, kvindelig underkastelsestendens, kvindelig følelseskapacitet og (- talen er jo stadigvæk også om skjoldmøer) kvindelig aggression. Disse temaer bliver så afslutningsvis taget op til fornyet overvejelse i de sidste fire udtalt aktualiserende kapitler, hvor hatten bl.a. slås af notabiliteter som Georg Brandes, Elias Bredsdorff, Holger Drach-

mann og Aage Henriksen - kapitlerne er oplagt snærtende skrevet og meget underholdende læsning til trods for det alvorlige anliggende, at samlivet er så forbandet svært. Disse kapitler må desværre nøjes med denne stedmoderlige omtale. Der er andre diskussioner, der trænger sig mere på - bl.a. fordi Danske Studier jo ikke ligefrem kan kaldes et forum for kønsrolledebat.

Præstgaard Andersens bog er af en noget ujævn karakter. Det vil være fremgået af den ovenfor skitserede stadige udvidelse af målet for den, og det viser sig også i de mange og lange tilløb, der indleder den. Først på side 78 når man frem til den (i øvrigt temmelig summariske) gennemgang af skjoldmømotivet, som man har ventet med længsel. Yderligere er igen halvdelen af dette kapitel helliget folkevisernes virvar af kvinder, der ud fra en mere snæver betragtning end Præstgaard Andersens ikke har så meget med skjoldmøer at gøre. Bogen bærer måske præg af at bestå af dels gammelt erkendelsesmateriale, stof forfatteren har haft liggende, dels nyt erkendelsesmateriale, der har trængt sig på. Deraf kommer vel også den stadige udvidelse af bogens sigte.

Et punkt, der må tages op til særskilt overvejelse, er bogens indledende definition på skjoldmøer i fortid og nutid - »dvs. kvinder, der har problem med at forene en udadvendt aktivitet med et kvindeligt kærlighedsliv«. Definitionens bredde hænger som nævnt sammen med bogens aktualiserende hensigt: den skal passe både på problemer i den fortidige litteratur og på nutidige sociale og samlivsorienterede kvindeproblemer. Men derved bliver skjoldmøen til en slags psykologisk arketype (som Ødipus hos Freud), der kan gælde for mange kvinder til mange tider, i alt fald kvinder, der lever i mandsdominerede samfund. Det indebærer en fare for, at det Præstgaard Andersen ville kalde en ulykkelig, historisk-psykologisk faktor (»den solide historiske bund«) nærmest antager karakter af en a-historisk, psykologisk begrebsdannelse - som man lidt frækt kunne kalde »skjoldmø-syndromet« - der nok giver bogen polemisk kraft, men som en historiker næppe ville kalde ganske respektfuld overfor de gamle tekster. Præstgaard Andersen er med sin brede definition i stand til at skrive en summarisk kvindebildets litteraturhistorie med skjoldmøen som omdrejningspunkt; men skjoldmøen bliver på den måde så almen en kvindeskikkelse, at de gamle teksters dæmoni i opfattelsen af hende, hendes karakter af bl.a. kaosmagt (således hos Saxo) bliver meget underspillet. Psykologiseringen og aktualiseringen medfører, at skjoldmøerne er på nippet til at blive rigtige kvinder, hvad de jo skal være i sidste del af bogen. Præstgaard Andersen synes hele tiden at være ved at indrømme dem et eget liv, selv om hun eksplicit placerer dem som bevidsthedsmæssigt, mytologisk og litterært stof (s. 14). Hun skriver bl.a. på sidste side, at skjoldmøerne »så frygtelig gerne ville have lov til at være heroiske«. Dertil må man vel svare, at de som ideologiske og litterære skabninger hverken kan eller vil noget, men at der tværtimod er nogen, der kan og vil noget *med* dem. Dvs. en egentlig bevidsthedshistorisk tilgang vel havde taget udgangspunkt i de (mandlige?) bevidstheder, der skabte skjoldmøerne og fortællingerne om dem. Men så var bogen måske ikke blevet kvindehistorie eller kvindeforskning?

Præstgaard Andersen fremhæver flere steder med rette det væsentlige i at læse bevidsthedshistorisk og historisk (et af kapitlerne hedder ligefrem: »At læse historisk«), men eftersom hendes udgangspunkt sine steder altså tages i selve kvindeskikkelserne i stedet for i den større bevidsthedsmæssige sammenhæng, de indgår i, viser det sig da også at kunne have lidt uheldige følger for hendes læsning. Det er ovenfor nævnt, at Præstgaard Andersen ser paulinsk kristendom som en væsentlig forudsætning for den middelalderlige og senere kvindeundertrykkelse. Men i islændinge-sagaerne er denne kristendom ifølge Præstgaard Andersen ikke slået igennem - »her er den handlekraftige kvinde også attraktiv« (s. 89),

hvorefter Præstgaard Andersen med konkrete eksempler vil vise de handlekraftige »skjoldmøers« eksistens. Hun fremhæver bl.a. Audr, Gisle Surrsons kone, og navnesøsteren fra Laxdæla - Brog-Audr, der begge kæmper med våben i hånd og gør det flot, siger Præstgaard Andersen. Her må man dog indvende, at Gisles kone ved sin utidige indblanding med en kæp i Gisles kamp faktisk *forhindrer* ham i at hugge arvefjenden Eyolf ned. Det er Gisle selv, der konstaterer dette, samtidig med at han roser konen. Senere i kampen får Gisle banesår og dør. I Laxdæla iklæder Brog-Audr sig mandsdragt og bevæbner sig for at hævne sig over sin eksmands fornærmelse, da ingen andre vil hævne hende. Hun rider til ham og stikker ham, mens han ligger i sin alkove. Sagen må dog alligevel kaldes mislykket, for hun sårer ham kun, og ærlig kamp kan det jo næppe kaldes. Begge historierne indeholder således efter min læsning didaktiske fremstillinger af, hvorledes det går kvinder, der forsøger at spille en manderolle (kvinder i mandsdragter og mænd i kvindedragter er som bekendt en vederstyggelighed for de islandske love.) Forfatteren af sagaen får på sagaernes sædvanlige indirekte måde, dels ved en replik, dels ved resultatet af handlingen gjort det klart, at kvindernes forehavende ikke lykkedes, de var gået for vidt. Nok er der storslåede og handlekraftige kvinder i islændingesagaerne, men de fungerer *innan stokks* og bryder de ud, går det dem som de to nævnte.

Et andet eksempel på Præstgaard Andersens lidt pressede læsninger er hendes behandling af et punkt i Rolf Krakes saga. Præstgaard Andersen mener, at afsnittet om dronning Olof af Sachsen indeholder fortrængt kvindestof, samtidig med at hun konstaterer sagaforfatterens klart misogyne - kvindehadiske - holdning i øvrigt. Det er i denne sammenhæng hun kritiserer Saxos, Oehlenschlägers og Axel Orlriks forståelse af Helge som den store helt og deres bortradering af de aspekter, der rummer mulighed for en kvindesaglig tolkning (s. 101). Præstgaard Andersen vil se Helge som en gevaldig mandschauvinist, der kun vil have sexuel samkvem med kvinder og intet andet. På et tidspunkt står han i forhold til en *alfkona*, som aftvinger ham et løfte om, at han skal tage sig af det barn, der vil blive frugten af deres forbindelse. Hvis ikke han holder løftet, vil det »komme ham dyrt at stå«. Helge »giver ingen agt« på sagen. Tre år efter afleverer *alfkonan* datteren Skuld til ham ledsaget af en forudsigelse om, at Helges slægt må bøde for løftebruddet. Og som bekendt bliver Skuld senere årsagen til Rolf Krakes undergang. Præstgaard Andersen ønsker at se en fortrængt kvindelig hævnhistorie i sagaen. Helge vil ikke opfylde sine opdragerforpligtelser som far, han ønsker kun fornøjelsen med kvinderne. Disse svarer så igen ved at lade mandssamfundet par excellence - Rolf og hans hird - gå til grunde.

Jeg vil gerne her inddrage et tilsvarende motiv fra en af de sene islændingesagaer: Kjalnesingesaga. Skjult kvindestof er måske meget udbredt, eller måske kan historien om Bue Andridssøn kaste lys over begivenheden i Rolf Krakes saga.

Helten Bue opholder sig på et tidspunkt hos Dovre i Jotunheim. Dovres datter Frid bliver glad for ham og han for hende, og de sover sammen en vinter lang. Da Bue skal videre, fortæller hun ham, at hun er med barn, og at hun, hvis det bliver en dreng, vil sende ham til Bue, når drengen er tolv år. Hvis ikke Bue tager vel imod ham, »så vil du få din skæbne at smage«.

Tolv år går, og sønnen Jökul opsøger Bue, der imidlertid ikke vil kendes ved ham. Det ender med, at de brydes, fordi Bue fastholder, at »du ikke er vores søn, hvis der ingen magt er i dig«. Det er der imidlertid - og da Dovres datter oven i købet blander sig, får Bue banesår.

Det fælles for begge historierne er svigtede løfter, men vel at mærke løfter givet til utysker fra Udgård. Kønne og fremkommelige utysker ganske vist, men heltene har alligevel været

i for tæt kontakt med det onde og indhentes af det fatale faktum, at de - opfostring og anerkendelse ufortalt - har ladet troldeblod vinde indpas i ætten. Det er altså heltenes sexuelle grænseoverskridelser, der i sig bærer kaos. Med denne forståelse må jeg altså erkende mig som stående blandt de andre maskuline tolkere og til en vis grad erklære mig enig med Oehlenschläger og Olrik. Hvis de to historier skulle handle om mandsansvar for afkommet opvækst, hvorfor så lade kvinderne være overnaturlige væsener, hvis afkom på forhånd ville stå med det ene ben i Udgård? og hvorfor lade Jökul være næsten voksen, da han kommer til Bue? Det er altså min fornemmelse, at det aktualiserende formål får Præstgaard Andersen til at se en nutidig - og meget væsentlig - konflikt i en litteratur, der - formentlig fordi den kønsspecifikke arbejdsdeling i datiden var så gennemført - ikke tematiserede denne konflikt.

Et andet punkt, hvor Præstgaard Andersens »aktualisering« kan give anledning til diskussion, er hendes anvendelse af begrebet »offentlighed«. Problemet for skjoldmøen er jo ifølge Præstgaard Andersen, at hun ønsker en »offentlig karriere« men er bundet af »det intime«. Altså konflikten mellem »en udadvendt aktivitet« og »et kvindeligt kærlighedsliv«. Hun opfatter skjoldmøerne som »udøvere af den offentlige rolle, der gav mest prestige i samtiden, nemlig krigerens« (s. 23) og fremhæver »at først når deres drømme om offentlighed, det være sig som professionel kriger eller regerende fyrstinde er overvundet - om nødvendigt med magt - kan de indgå i et normalt kærlighedsforhold« (s. 121).

Det er tilsyneladende Jürgen Habermas' ideer om »den borgerlige offentlighed«, der ligger bag. Og denne teori er da også et glimrende redskab til at tematisere ønskerne hos nutidige uddannede mellemlagskvinder om deltagelse i en faglig eller en politisk offentlighed. Noget andet er så, om denne ambition kan indlæses i kvindeskikkelser, der optræder i en litteratur, der er skabt i et samfund, som Habermas udtrykkeligt holder ude fra sin teori - og i stedet omtaler som bærer af en hel anden type offentlighed: »den repræsentative«, hvor skellene mellem intimt og offentligt ikke eksisterer. Et sent eksempel er f.eks. Henrik VIII's gang gennem Whitehall med den nyfødte kronprins på armen, hvor Henrik repræsenterer den gudindstiftede kongemagt og sønnen dens videreførelse - og folket gør som det skal - det jubler. Der er tale om en rituel og ikke om en ræsonnerende, politisk debatterende offentlighed, som den Præstgaard Andersen med rette ønsker, at kvinder i dag bør gå ind i. Jeg vil altså mene, at man næppe kan se skjoldmøer og møkonger etc. som »karrierekvinder«, men i stedet er nødt til at opfatte dem som visse mandlige forfatteres »modbilleder« til den »rigtige« kvinderolle. De er måske snarere (hvad Præstgaard Andersen er klar over, men underspiller til fordel for sin aktualisering) projektioner af en mandlig angst for den stærke kvinde, uden at dette betyder, at vi konkret ved, om der var kvinder, der drømte om at sprænge grænser. Skjoldmøerne og de andre kvindeskikkelser må fastholdes som litterære eller mytiske eksistenser, der kun formidlet giver indsigt i sociale fænomener. Den kønsspecifikke arbejdsdeling var i det middelalderlige samfund anderledes stærk end i dag - og kan vel forresten siges at have været ligeså belastende for mænd som for kvinder, ligesom den vægt, der måtte ligge på husfruens arbejdsindsats med at styre *innan stokks*, har været med til at give hende en vis prestige, hun indgik i en del af en repræsentativ offentlighed, som mor og som nøglebærer, mens mandens del var tingbondens og måske krigerens.

Jeg mener, at en lang række af Præstgaard Andersens enkelttolkninger er aldeles fremragende, men at hendes aktualiserende formål næppe kan gennemføres med den respekt overfor de gamle tekster i behold, som hun selv flere gange fremhæver som en nødvendighed for at læse historisk. Jeg har her fremhævet et par detaljer, som skulle belyse dette, men må så skynde mig at tilføje, at denne omtale ikke har kunnet komme rundt om hele bogen, og at de her fremsatte kritiske bemærkninger ikke fjerner dens fortjenester: de mange gode iagt-

tagelser, de gode metodiske overvejelser og de gode tolkninger. Især skal fremhæves, at flere af de benyttede tekster virker helt centrale for en forståelse og er udtryk for et originalt arbejde med kildestoffer - f.eks. (ridder-)sagaen om Partalopi og Marmoria og flere af ridderviserne. Der kan udgå megen inspiration fra en sådan fremdragelse, ligesom Præstgaard Andersens påvisning af en tvedeling af folkeviseroverleveringen bør sætte flere undersøgelser igang. Hun mener at finde to grupper af folkeviser: Gruppe I, der består af tidligt nedskrevne viser fra adelsvisebøgerne med stærke hævnende kvinder og et ægte middelalderpræg og gruppe II, der består af sent indsamlede viser fra almueoverleveringer med lidende passive kvinder og langt mere udflydende miljøtegning. Som historiker vil man godt nok altid være overforsigtig i sin anvendelse af folkeviser, hvis man overhovedet vil have med dem at gøre. Kronologien er jo stadig for en del af os al histories rygrad, og folkevisernes datering er jo fremdeles en præker sag, men stoffet indeholder så mange lokkende opgaver, at man efter læsningen af Præstgaard Andersens bog føler sig stærkt fristet til at kaste betænkelighederne over bord og gå igang.

Sidst men ikke mindst har Præstgaard Andersen (sammen med en hoben andet) bragt det mærkelige fænomen »skjoldmøerne« midt ind i en både faglig og kønspolitisk debat. Hun har godt nok ikke givet os den bog, som længe har været savnet: En religions-, tekst-, motiv- og traditionshistorie om de kæmpende kvinder; men har skitsegagtigt fremlagt nogle materialer og omrids, som hun selv eller andre kan bygge videre på. Og det er slet ikke så dårligt på 181 små sider, der vil så meget andet også.

Niels Henrik Holmqvist-Larsen

DgO V, Daniel Matras: Proverbes, Frantzøske, Danske, Italianiske oc Tydske Ordsprog oc Sententzer, à Copenhagen, 1633. Udg. af Iver Kjær. DSL. Reitzels forlag, 1981.

I serien af *Danmarks gamle Ordsprog* er turen nu kommet til franskmænden Matras' *Proverbes*, forkortet *Mat*. Som titlen angiver, omfatter den ordsprog og sentenser på de fire sprog, inddelt i emnegrupper, og opstillet i kolonner, fire i hvert opslag, i den angivne rækkefølge med det franske som det bærende, eller som Rasmus Nyerup udtrykte det: »det franske, der slæber de tre andre efter sig, ligesom Jupiter eller Saturn sine Drabantere«. Facsimile-udgaven er forsynet med en *Efterskrift* af udgiveren Iver Kjær. Denne afhandling er utroligt stofmættet, fordi Udg. må redegøre for en række meget omfattende bog- og teksthistoriske undersøgelser, men alligevel velskrevet, undertiden ligefrem spændende. Man havde gerne undt ham mere plads.

Selv om de danske ordsprog i samlingen - i henhold til intentionen med bogen - indtager en mere end sekundær stilling, er udgivelsen af betydelig interesse også som dansk ord-sprogssamling, fordi Matras' værk har været oversat af de folk, der har arbejdet med udgaver af danske ordsprog indtil Vogel Jørgensen. Selv Mau nævner ikke *Mat*. Internationalt er den lige så dårligt behandlet: registreret, men ikke citeret. Ser vi bagud i tiden, er forbindelsen til danske ordsprogssamlinger også svag. Den eneste trykte samling han med sandsynlighed har brugt er (Pouchs?) *Problemata et Proverbia moralia*, først trykt 1611 (under udgivelse som DgO IV). Dette værk har ligesom *Peder Låle* og *Mat* selv tydelig sammenhæng med undervisning og opdragelse. Kjær benytter lejligheden til at argumentere for,

at det faktisk er den ældre Pouch, der er forfatter til *Problemata* ved at fremdrage et brev fra Worm, og antyder, at Pouch og Matras kan have udvekslet bøger i Sorø.

Det er derudover en nødvendig antagelse, at franskmænd Matras har haft adgang til andre kilder i det lærde Sorø, mundtlige eller skriftlige. Kjær har overvejet relationen til de såkaldte Hans Thomissøns Ordsprog (Rostg. 218 4°) og anfører som den rimeligste forklaringsmodel »at de seks overensstemmelser mellem *R* og *Mat* skyldes et tabt skriftligt mellemled. Matras må formodes at have haft adgang til os ukendte excerpter af *R*.« Derudover har Kjær bemærket, at en af Matras mulige elever i Sorø, Iver Hansen Munk, senere anlagde en samling på 2200 ordsprog (DgO VI, 51ff.).

Hvad angår de fremmedsprogede kilder har Kjær udført et større eftersøgningsarbejde. Han har ikke slået sig til tåls med, at Matras til et andet værk har trukket hårdt på en bog af Daniel Martin, men har faktisk gået en række samtidige samlinger efter, inden han turde slå fast, at den væsentligste kilde til *Mat*, bortset fra de danske og italienske tekster, må være Martins *Frantzösische und Teutsche Sprichwörter*, første gang trykt i Strassbourg 1625, men kun bevaret i 2. udg. fra 1627. At dette værk faktisk er kilden, er der mange beviser på: »Det er nemlig ikke bare sådan, at mange ordsprog findes i begge samlinger, men der er tale om systematisk overførsel af kombinerede franske og tyske ordsprog, således at også de forskellige fransk-tyske ordsprogspar indbyrdes rækkefølge hos Martin ofte er bevaret hos Matras.« | Af andre mulige | fransksprogede kilder nævnes Garnérius' fransk-latinske samling, der var skabt til et miljø svarende til Sorøs.

De italienske ordsprog kan med næsten samme sikkerhed henføres til Orlando Pescetti's *Proverbi Italiani*. Udg. har benyttet en udgave fra 1611.

Et dygtigt detektivarbejde. Og på sin vis utaknemligt, da det sjældent vurderes efter fortjeneste, fordi det ofte er let at dokumentere resultatet kortfattet, selvom eftersøgningsprocessen har været lang og snørklet.

Men Udg. har haft flere intrikate problemer at tage stilling til. Skulle udgivelsen udsættes, indtil det var endeligt bevist, at der ikke fandtes en udgave fra 1630 og en anden udgave fra 1643, der kunne have givet interessante varianter? Udg. kan meget skarpsindigt reducere vidnesbyrd om disse udgaver så meget, at man føler sig overbevist om, at de ikke var værd at vente på.

En yderligere vanskelighed ved udgivelsesarbejdet har været den, at nummereringen af de danske tekster let kan blive forvirrende. Dels findes der ikke paralleller til alle de franske ordsprog, dvs. at adskillige udenlandske ordsprog dermed ikke kan identificeres med nummer, dels er ikke alle danske tekster egentlige ordsprog, men sætninger eller blot ikke-ordsprogsformede oversættelser af de udenlandske. Hvorledes alt dette vil fungere, må man vurdere, når materialet samles sammen ved DgOs afslutning.

Alt dette er en funktion af, at Matras' værk jo ikke er en udgave af danske ordsprog, men en lærebog til brug for undervisningen på Sorø ridderlige Akademi. Det er derfor fristende også at forsøge at sige lidt om værket fra dette synspunkt, på basis af bl.a. de kortfattede, men udmærkede oplysninger, som Kjær giver om dette miljø.

Set fra dette synspunkt er værket og dets genudgivelse måske af endnu større betydning.

Det ridderlige Akademie i Sorø blev oprettet i 1623 og fungerede i »Adelsvældens« sidste periode til kort efter »kuppet« i 1660.

Her skulle man forsøge at integrere den høvisk-militære ridderuddannelse med skolehumanismen i et miljø, der ikke blot var kosmopolitisk på basis af latin, men også inddrog de ny sprog: italiensk og fransk, og som var domineret af udenlandske lærde og exercitieme-

stre. Kort sagt en lille international enklave i det danske bondeland, hvor man ikke måtte tale dansk.

Trediveårskrigen rasede i Tyskland, hvor man ellers havde sendt de unge adelsmænd på studieophold ved akademier og universiteter før deres mere turistprægede Grand Tour i de ikke-lutheranske lande, hvor ikke blot kætteriet, men også en betydelig turistindustri lurede på deres unge sjæle, helbred, og ikke mindst pengepung. Den umiddelbare begrundelse for oprettelsen af Akademiet var da også et ønske om at helt eller delvist erstatte disse »farlige« rejsler med noget billigere og mere kontrollerbart. Det lykkedes til en vis grad - omend i første omgang med tvangsudskrivning hos højadelen.

Det var et interessant eksperiment (à la RUC) at sætte lærde humanister, jurister og teologer til at undervise folk, der ikke selv skulle være lærde, i samfundsrelevante emner, og sammen med ikke-akademikere: ride-, fægte- og dansemestre. Man havde betydeligt held med at fastholde det internationale miljø, selvom kongen måtte holde sin ortodokse, lutheranske kommissærs nidkærhed i ave overfor de udenlandske lærde. Men ellers synes lærdommen (trods Laurembergs jeremiader) at have vundet overtaget over det mere samfundsrelevante i den korte periode akademiet blomstrede. I 1640'erne allerede, fik akademiet status som universitet. Rigerne rådede således over to højere læreanstalter: Københavns Universitet, hvor tyngdepunktet nok lå på præsteuddannelsen (for præstesønner?) og Sorø Akademi, hvor godsejersønner kunne blive uddannet til diplomater, administratorer og officerer. De var jo født til de store stillinger, og at afstamning af kvalitet var en vigtig forudsætning for uddannelse af kvalitet, kunne man f.eks. læse i Plutarchs populære bog om børneopdragelsen (Loeb, 1969, pag.4), hvis man havde brug for legitimation.

Vi skal nu prøve at se lidt på, hvorledes Matras' Proverbes passer ind i dette miljø, blandt andet for at kommentere en indledende bemærkning af Kjær: »unge adelsmænd, en socialgruppe, der ellers ikke har meget forbindelse med ordsprogene«. Forfatteren Matras havde som lærer i fransk og italiensk en langt ringere stilling end mange andre lærere. Det gælder såvel de lærde med akademiske grader, professorer i Historie, Matematik, Latin, Theologi, Jura og Politik, som exercitiemestrene i hovedfag som ridning og fægning. Kjær mener, at Matras' stilling har været meget ydmyg og ikke meget over den, der tilkom præceptorerne, kalmäusere - som tyskerne kaldte dem - dvs. borgerlige studenter, der hjalp de unge junkere i deres studier. Matras var dog kongeligt ansat. I ansættelsesskrivelsen lægger kongen vægt på, at Matras .. *skall .. derforuden nyde sin fri disk och nødtørfittig Wnderholdning thill mad och øll med sine thillhører for bedre affuelse skyld ..*

Dvs. han skulle lære junkerne konversation evt. også bordskik. Latinen og realia - for ikke at tale om den ideologiske og teoretiske oplæring - tog andre sig af. Sprogindlæringen byggede på et bestemt system af lærebøger. I latin: Grammatik (Jersin), Nomenclatura (Stephanus), Fraseologi (Stephanus). I fransk og italiensk dækkede Matras efterhånden alle trin, undtagen det sidste. Vi har ingen fraseologi fra hans hånd, kun *Proverbes*. Som fraseologi brugte han (jf. lektionskatalogen) Garnerius' *Colloquia* (Kjær pag. 281), en lærebog fra Jena og Leipzig skabt til samme klientel.

Men hvordan falder *Proverbes* på plads i dette mønster? Ser man på indholdsfortegnelserne i dels Matras' grammatikker og hans nomenklatur (dictionnaire) dels i *Proverbes* er der ikke den store kongruens. Men hvordan er forholdet til Garnerius' *Colloquia*, som Matras brugte sammen med sine egne bøger? Det er ikke undersøgt. Udg. nøjes med at sammenligne *Proverbes* med Garnerius' egen ordsprogsamling, og undrer sig i øvrigt ikke over, at Matras ikke benytter den fraseologi, som den Daniel Martin udgav, hvis værker Matras ellers trækker så hårdt på i de udgivne lærebøger. (jf. nedf.).

Men da Garnerius' *Colloquia* ikke pt er til rådighed på KB kan vi jo se på Martins. Udg. fra 1627 er genudgivet af Hatt i 1929. Det er nærmest en parleur, opdelt i 12 afsnit: Rejse i Frankrig, Sengen (overnatning), Klæder, Spise og drikke, Samtaler ved bordet, Afrejse, Heste, Værtshuset spising og overnatning, Kortspil, Musikinstrumenter, At gå i seng, Håndværkere og embedsmænd.

Altså en helt praktisk inddeling efter hverdagslivet. Her er ingen abstrakte kategorier: *avind, slemhed, daarlighed, blyfærdighed* eller *deylighed* eller andre indslag fra etik og affektlære, som hos Matras. Til gengæld er mange af scenerne meget underholdende, og måske ikke så fjernt fra virkeligheden.

Hvad så med ordsprog? Man behøver ikke at lede længe:

I afsnittet om sengen læses udg.s pag. 32 på den franske venstreside:

Long dormir n'est pas sans songe, ni long discours sans mensonge.

På den modsvarende højreside (pag. 32) på tysk:

Lang schlaffen ist nit ohne Traum, noch lang gescwätz ohne lügen.

Og lidt længere henne:

Fransk (pag. 36): Il faut prendre le bon temps, tandis que l'on le peut avoir, le mauvais vient plus tost qu'on ne veut.

Tysk (pag. 37): man musz die gute Tag annemmen, weil man sic haben kan, die bösen kommen eher als man will.

En tilsvarende fransk-dansk lærebog, der kunne omfatte stof fra Matras' undervisning, blev udgivet af Hans Sørensen i 1660:

Eenfoldige frandske samtaler etc. Hans Sørensen havde tidligere udgivet en fordanskning af Matras' franske grammatik. Men i HSs parlør svarer ikke alle afsnit til Martins. HS har f.eks. allerførst »skolehandel«.

I Martins *Colloques* finder vi ordsprog brugt i hverdagssituationer, som kunne det være blandt gemeene folk. Men det var just ikke det, de unge junkere skulle opdrages til. Vil vi finde dem brugt i mere udsøgte sammenhænge (end Martins »Samtaler ved bordet«), må vi gå andre steder hen, hvor frivoliteter, hvis de findes, er på et mere delikat plan.

Der findes fra disse århundreder adskillige lærebøger, hvor det omtalte kompromis mellem det høvisk-militære og det skolehumanistiske formidles til en højere enhed. Bedst kendt her i Danmark er nok Erasmus af Rotterdams skrifter, f.eks. *Fyrstespejlet* (Poul Helgesen) eller *Adagia*, hvor det mest interessante nok er de kulturkritiske kommentarer, som *Proverbes* helt mangler.

Her skal vi kort se på tre andre dannelsesklassikere, der har betydet lige så meget. De er alle netop klassikere i litteraturen om »the gentleman« (de to første sågar udsendt i Penguin classics). B. Castiglione: *Il cortegiano* (1528), Della Casa: *Galateus de moribus* (1558) og S. Guazzo: *La civil conversatione* (1574). I disse bøger skildres den forfinede hofmand (cortegiano) og hofdame, der med ynde og lethed (grazia) bare »kan« det, som professionelle borgerlige og gejstlige opfatter som deres surt tillærte specialer. Han er meget klassebevidst (sprezzatura), bevidst om sin overlegenhed og bedreværd, ikke blot den sociale - rigdom og byrd - men, og især den moralske (honore, vergogna, civiltà).

Det kan være smukt at læse om disse idealfigurer, tonen og stilen kan minde - på overfladen - om Karen Blixens, men tænker man på teksten som lærebog, træder modsigelsen mellem den elegante umiddelbarhed og den totale selvbeherskelse og reflekterede bevidsthed stærkt frem. Det er ikke tilfældigt, at Galateus slutter med et kendt citat fra Ciceros *De Officiis* (her efter den udg. der blev trykt i Kbh. 1602, på latin, pag. 55).

Man bør lægge vægt på det passende (decorum) i den måde, man står, går, sidder eller

hvilere, i sit udtryk, øjne eller hændernes bevægelser. I disse sager bør vi undgå især to ting: det der er for kvindagtigt og sukkersødt og det der er for groft og bondsk. Og Cicero tilføjer: Og vi skal ikke tro, at fordi denne regel gælder for talere og skuespillere, så gælder den ikke for os.

Teksten udtrykker selv den opportuniste, man aner i hofmandens forhold til fyrsten (indledn. pag. A3,v.): *Læg dig først og fremmest flg. bud på sinde: Behag, således at du indretter og afpasser din måde at være på, ikke efter din egen smag, men efter deres ønsker og vilje med hvem du omgås. Thi det er efter det den bør indrettes - dog med en vis moderation.*

Hvordan udmøntes dette så vedrørende ordsprog? Hvordan bruge dem, når man ikke er blandt gemeene folk, prædikanter og Sancho Panza'er?

Della Casa skriver i København-udg. fra 1602, pag. 45-46: Det er en latinsk dialog mellem A og S:

A: *Nu har jeg hørt, hvad du mener er upassende hvad angår lyden. Fortæl mig nu, hvad der er upassende med hensyn til betydningen!*

S: *Det er ordene det drejer sig om. Ikke blot uanstændige, men også forkastelig og onde, og det gælder især hvor talen er om store og pragtfulde emner. Herhen hører adskillige ordsprog, som er i folkemunde, hvis mening ganske vist er god, men hvis ordlyd er besmudset med vulgært skidt, hvad enhver let indser, som kender til daglig tale. I øvrigt er det nødvendigt, at du vænner dig til et elegant, beskedent og behageligt ordvalg, et i hvilket der ikke er en bitter smag...*

Det er nok sådant Daniel Martin ikke helt har efterlevet i det afsnit, der handler om *excrementorum*, og som Matras derfor ganske udelader.

Den ovf. citerede bog var ikke blot trykt i Danmark, men blev også brugt (Jf. Birte Andersen: *Adelig Opfostring*). Men hvordan lød det så, når disse overmennesker benyttede sig af ordsprog? Det kan man læse om hos Guazzo i hans *La civil conversatione*. Her skildres i fjerde bog under flg. overskrift:

Her fremstilles den dannede samtales form ved hjælp af et eksempel fra et selskab holdt i Casale, med deltagelse af 10 personer.

.....

»Da jeg ikke kan og ikke bør handle mod en så fremragende dronnings bud, svarede hr. G., lad os da lege »ensomhedslegen«, idet hver af os vælger et sted at leve et ensomt liv, og angiver grunden, der har bevæget ham til at trække sig tilbage til ensomheden, og underbygger den med et eller andet ordsprog eller et andet bevinget ord. Når det er gjort, vil det være jeres pligt, herrer dommere, at udsige, hvem af os der har valgt ensomheden med den bedste begrundelse, og han eller hun skal være uden forpligtelse til at svare på de spørgsmål, som dommerne vil stille.

De øvrige skal forblive i deres ensomhed, og vil de ud af den, skal de være forpligtet til at svare på de spørgsmål, dommerne vil stille dem.

Idet jeg altså forventer, at hver af Jer, i den rækkefølge, hvori vi sidder i denne kreds, tager del i legen, vil jeg selv træde ind som den første og sige som følger:

For at jeg ikke i selskabslivet skal besudle min sjæl med andres synder, vil jeg trække mig tilbage til ensomheden på mit gods, som hedder Borromeo, hvor jeg vil efterleve denne tale-måde: *Det er bedre at være alene end i dårligt selskab.*

Efter ham talte dronningen. For at ikke lysten til at regere og til at øge min kongelige størrelse skal tilskynde mig til at tyrannisere mine undersåtter til skam og skændsel for mig, vil jeg føre et afsondret og ydmygt liv i ørknens ensomhed og leve i afklaret ro, *thi den, som ydmyger sig på jorden, skal ophøjes i Himlen.*«

Strukturen kan minde om den mere rendyrkede form i Fragstykkerne i *Problemata* (se Kjær & Holbek, 1969, pag. 107).

De to ordsprog kan sammenlignes med *Mat.* 238 og 540. Mange andre, der citeres af de andre deltagere i banketten er også gamle kendinge. F.eks. *Hvad øjet ikke ser, det hjertet ikke rører* eller *Ude af øje ude af sind*.

Tænker man sig ensomhedslegen afviklet på en dansk herregård, har det væsentligste indslag på fransk eller italiensk sikkert været netop ordsproget.

Det mest interessante ved Guazzos værk er nok det, at der til slut (som et tillæg i Strasbourg-udgaven) efter alle disse utroligt dannede samtaler, bringes en *Tavola di Proverbi contemuti nell'opera* på ikke mindre end 5½ side, med ca. 35 ordsprog per side, ordnet alfabetisk efter italienske indgangsord. Derefter følger et sagregister, der i højere grad ville være sammenligneligt med registret i *Mat.*, men det dækker også alt andet end netop ordsprog. I selve teksten ydes yderligere den service, at der ud for ordsprog i margin anføres *proverb*.

Den her citerede udgave på Det kongelige Bibliotek har tilhørt Mogens Friis, elev på Akademiet 1641-43, af familien, der støttede Matras, og senere ganske berømt.

Denne lange ekskurs for at vise, at også adelsmænd kunne/skulle bruge ordsprog, netop i deres egenskab af adelsmænd. Man kan dårligt tænke sig andet, end at disse ordsprog har haft nok en funktion. De har også været velegnede til at imponere rakket, de ikke romansktalende danskere på hjemmefronten, som stakkels Arv i Henrik og Pernille I. Act. 2. scen. »H. .... forstaaer du Fransk? Arv: Ney jeg giør ikke. H.: Italiensk? A.: Ikke heller. H.: Spansk? A.: Ney. H.: Saa est du jo værre end et umælende Beest.« osv. osv. Bogen kan have virket som en bedre Bluffers guide, fordi ordsprog og sentenser i deres knappe, men veldrejede form giver indtryk af myndighed og elegance.

Man kunne sige meget mere om dette spændende værk ud fra den anden sammenhæng, jeg her har villet indskrive den i, parlørernes og fremmedsproglærebøgenes verden. Her finder man også ordsprog - og man får en ide om, hvad de kunne bruges til.

Så meget mere grund er der til at glæde sig over, at dette værk er kommet med i serien *Danmarks gamle Ordsprog*.

Niels Haastrup

Stig Dalager og Anne-Marie Mai: Danske kvindelige forfattere, I: Fra Sophie Brahe til Mathilde Fibiger, II: Fra Adda Ravnkilde til Kirsten Thorup. 228 + 228 s. Ialt kr. 275,00. Gyldendal. *)

Den største force ved Stig Dalagers og Anne-Marie Mais tobindsværk er dets dristighed: at læse hele den mere eller mindre skjulte kvindelitterære tradition frem i den danske tekst-historie fra folkevisen til 1980'erne - intet mindre! Det konsekvent fastholdte synspunkt bliver - hvor undersøgelsen fungerer bedst - en art fremkalderbad, der løfter en lang, upåagtet tradition op i lyset og giver en række negligerede forfatterskaber, værker og problemstillinger deres plads i den danske kulturhistorie. Synspunktet får også forfatterne til

*) Værket blev i samme form - men bilagt en arbejdsrapport - i 1981 indleveret til bedømmelse for den filosofiske licentiatgrad ved Århus Universitet, der blev tildelt forfatterne i april 1982. Anmeldelsen er, med ubetydelige justeringer, identisk med bedømmelsesudvalgets vurdering af værket.

at atdække hidtil underbelyst betydningslag og funktioner i teksterne, som det lykkes dem at sandsynliggøre som særlige kvindelige anskuelses- og bevidsthedsformer, bygget på kvindernes særlige erfaringer og kulturformer (herunder en særlig kvinde-humor). Et eksempel blandt mange: Dorothe Engelbretsdatters udvikling af temaet »den bodfærdige synderinde« som dobbeltbillede på den kvindelige digterrolle og den kvindelige masochisme. Herfra er der perspektiver helt op til masochisme-diskussionen i 1970'ernes danske og internationale kvindelitteratur.

Dette synspunkt kunne formentlig have været underbygget endnu stærkere teoretisk ved befrugtning fra f.eks. den engelske socialantropologis udforskning (siden 1960'erne) af kvindernes specifikke kulturformer og ytringsformer netop som »subkultur« i og for »muted groups« (dvs. stumme grupper i betydningen gjort stumme) med værdier, der tavst opponerer mod det mandlige hegemoni. Men hvad vi får er allerede en vigtig perspektivudvidelse i forhold til den klassiske litteraturhistorie, som Dalager & Mai retfærdigt og overbevisende opponerer imod - en perspektivudvidelse både på det overordnede principielle niveau og på det konkrete teksthiveau.

Et af hovedproblemerne har været at afgrænse den kolossale opgave, så den blev gennemførbar for bare to forskere inden for en overskuelig tids- og omfangsramme. Det giver en række selvmodsigelser i værkets konception og især i fremstillingsformen. På den ene side vil det »gå systematisk til værks ud fra et begreb om kvindelitteratur og en hypotese om dette begrebs historicitet,« som det hedder i den utrykte arbejdsrapport (s.5). Forordet (I.11) er inde på samme ambition: den alternative tekstshistorie. På den anden side erkender Dalager & Mai (I.13), at man kun kan give »omridsene af den kvindelitterære tradition«, ligesom arbejdsrapporten taler om som underprincip at give »uddybende analyser og gennemgange af æstetisk interessante værker eller forfatterskaber i den kvindelitterære udvikling« (s. 45). Den sidste formulering - og hele værkets selektionsprincip - demonstrerer, at arbejdet stadigvæk delvis er gjort på den klassiske (mandsorienterede!) litteraturhistoris præmisser, dels fordi det formentlig i praksis har været det eneste overkommelige for to forfattere med begrænset tid, dels fordi de ikke eksplicit diskuterer kvalitet og æstetik.

Dermed bliver det alligevel primært en række punktstudier på snor, et alternativt portrætgalleri mere end en alternativ tekstshistorie. Uanset intentionen om »at gå systematisk til værks« er der ikke sket nogen konsekvent inventering af den kvindelige forfatterpopulation, skønt vi jo råder over systematiske forfatterleksika (Ehrencron-Muller, Erslew, Birket-Smiths seddelkatalog på Det kgl. Bibliotek, Svend Dahl) fra de ældste tider til 1950. Det er - igen - en nødløsning, formentlig også nødvendig, men man savner en *diskussion* af det gennemførte selektive princip over for en litteratursociologisk funderet inventering af den totale forfatterpopulation. Den havde været så meget mere på sin plads som værket - og det er en anden af dets styrker - har som princip at ansøge kvindelitteraturen i en offentlighedshistorisk sammenhæng, støttet af en socialhistorisk og kulturhistorisk rammebeskrivelse.

Modsigelserne bliver særlig iøjnefaldende fra midten af 1800-tallet, hvor mængden af kvindelige forfattere vokser kraftigt. Man savner herfra - og stadig stærkere som vi kommer op igennem tiden: 1) en specifik beskrivelse af den kvindelige del af den litterære institution, netop i offentlighedshistorisk lys: hvilke kommunikationsformer og medier havde kvinderne til rådighed (tidsskrifter, forlag og andre ytringskanaler, kvindelige læseselskaber, diskussionsklubber og andre foreninger)?, hvilke rekrutteringsveje var de almindelige for kvindelige forfattere?, hvordan var de kvindelige forfatteres ytrings- og indtægtsvilkår generelt, i forhold til mændenes? 2) en blot skitsemæssig angivelse af den kvindelige forfatterpopulations og tekstproduktions omfang og karakter (bogfortegnelser, forfatterleksika)

og 3) en principiel-metodologisk drøftelse af problemerne ved denne litteratursociologiske opgaves gennemførlighed - som baggrund for den kraftige selektion.

En del af disse praktiske problemer er givetvis også fremstillingsmæssige. Dermed hører de ind under begge de to sidste forhold, som projektet »søger at tage hensyn til«: et pædagogisk og et forlagsmæssigt (arbejdsrapporten s.5). Skellet mellem det pædagogiske og det forlagsmæssige hensyn er i grunden ret afslørende, for egentlig skulle der vel ikke være (behøve være) nogen modsigelse. Begge dele drejer sig om fremstillingsform, og hvorfor skulle et stykke grundforskning ikke kunne fremstilles, så også en bredere læserkreds af alment interesserede kan forstå det? Formuleringen antyder, at der allerede på konceptionsstadiet er taget hensyn til forlagets evt. forventninger (f.eks. til at få fremstillingen disponeret monografisk, med portrætter som knuder i den historiske beskrivelse). Deraf bruddene i både strukturering af materialet og i selektionen af forfatterskaber (eksempler følger).

Princippet om »en generel litterær og kulturhistorisk ramme omkring de enkelte århundreder« er en anden af undersøgelsens forcer - og ikke mindst her bærer den præg af at være skrevet af forskere med komparatistisk baggrund og prisværdigt bred basalviden. Og Dalager & Mai er ofte dygtige til at syntetisere stoffet i introduktionerne til gode periodebeskrivelser. Men man savner jævnligt alligevel, at danske forfatterskaber ses i en mere international kulturhistorisk sammenhæng (eksempler følger).

En risiko, som ikke helt er undgået, er, at introduktionerne bliver for abstrakte, fordi de skal spænde over et for stort tidsrum. Dermed forholder de sig meget overordnet til de temaer, som fremanalyseres i kvindelitteraturen i den pågældende periode. En nærmere sammenhæng kunne have været opnået, hvis introduktionerne havde været tættere forbundet med de enkelte perioder, f.eks. således at 1800-tallets første halvdel var blevet introduceret selvstændigt og anden halvdel ligeså. Bruddet i litteraturen omkring 1848 er så markant, hvad forfatterne i øvrigt selv påpeger, at det er halsløs gerning at give hele århundredet en fælles indledning. For kapitlerne efter 1848, som overvejende er opbygget efter tematiske principper, havde det været oplagt at integrere de historiske informationer mere direkte i analyserne af de bærende temaer.

Principperne for undersøgelsens strukturering er behandlet kortfattet i det indledende og afsluttende afsnit og mere udførligt i arbejdsrapporten (s.3ff). Den inddeling af stoffet, som ligger i den treledelede kapitelinddeling og brug af traditionsbegrebet, krydses af en inddeling i faser, som Dalager & Mai har overtaget fra Elaine Showalters analyse af engelsk kvindelitteratur, og som de kan vise også gælder for den danske. De skelner mellem en *feminin fase*, som (idet der ses bort fra den ældste tid) omfatter etableringen af kvindelitteraturen i tiden fra 1660 til 1848, ekspansionen i en *feministisk fase* fra 1848 til ca. 1970 og endelig konsolideringen i en *kvindelig fase* fra o. 1970. Terminologisk forekommer det uheldigt, at ordet ekspansion betyder noget forskelligt i de to inddelinger, og selve benævnelsen af faserne forekommer heller ikke indlysende.

Denne fase-inddeling, som (i arbejdsrapporten s.4) kaldes et internt kvindelitterært princip, der kan sammenholdes med fremstillingens kronologiske og offentlighedshistoriske dimension, er styrende for fremstillingsformen. Behandlingen af de kvindelige forfattere i første fase sker i afsnit om hver enkelt af de mere betydningsfulde i kronologisk orden. Derimod er behandlingen i anden og tredje fase 1848-1980 primært tematisk inden for kronologisk ordnede afsnit. Det gælder dog ikke afsnittet om forfatterne i 1900-tallets første årtier og tildels heller ikke afsnittet om 1930'erne. Værket havde imidlertid utvivlsomt vundet ved, at det tematiske princip havde været fulgt for alle afsnit, i hvert fald efter 1848.

Skellet ved midten af forrige århundrede præger også undersøgelsen på anden måde: i tiden efter 1848 foretages der en stadig stærkere udvælgelse efter et princip, der bl.a. er bestemt af »en vurdering af værkers/forfatterskabers udviklings- eller egenværldi« (I,11). Da udviklings- og egenværldi ikke behøver at være sammenfaldende og begreberne kun undtagelsesvis hæftes på værkerne, så svæver læseren ofte i tvivl om, efter hvilket kriterium dette eller hint værk er medtaget. Det havde været ønskeligt, om Dalager & Mai tydeligere havde markeret skellet i behandlingen - f.eks. ved en fremstilling af bearbejdnings- og selektionsprincipper foran afsnittet om perioden omkring 1848, gerne ledsaget her og i indledningerne til de følgende afsnit med oversigter, evt. i diagramform, hvor bredden i kvindelitteraturen blev illustreret.

Fremstillingsformen er gennemgående let tilgængelig og anskuelig, og allerede den lavere procent af fremmedord og klichéer adskiller den fordelagtigt fra 70'ernes akademiske normalprosa. Man mærker engagementet.

Første kapitel indledes med et rids over de folkeviser, der afspejler kvindelige erfaringer og konflikter - de er muligvis (teorien er opstillet af Flemming Harrits) forfattet af kvinder og blevet foredraget af kvinder, og helt sikkert er de blevet overleveret af kvinder. Ernst Frandsens periodisering af kvindebilledet i viserne fra den erotiserende og høviske skildring til skildring af vold mod kvinder og kvindelidelse overtages, og dermed skabes en overgang til den lyriske vise og de viser i 1500- og 1600-tallet, hvor elskov og hjertesorg fremtræder som personlige følelser, repræsenteret ved Sophie Brahes digte. Dette afsnit følges op af et flot vue over middelalder og renaissance, hvor kvinderne i de højere lag fremhæves som kulturbærere (»digtningsens kilde, genstand, publikum og (...) i visse tilfælde producent« I,30) - en rolle, de fortsætter med at spille frem til i dag. Disse afsnit er med deres forfriskende nye brug af kilder og sekundærlitteratur med til at udvide kvindeperspektivet i den danske litteratur.

Men i forbindelse med omtalen af 1500- og 1600-tallet hører man for lidt om det udenlandske åndsliv med parallelle former og funktioner - eksempelvis den særlige kvindelige kultur i Frankrig i 1600-tallet med præcøserne, la ruelle- og salon-kulturen, passionslæren og *repos*-begrebet, som man møder hos Descartes (*Traité des passions* (1649), netop skrevet hos dronning Christina, der omtales i anden sammenhæng I,101 f.) og i fiktionsform i Mme de la Fayette's *La Princesse de Clèves* (1678). Dermed underbelyses vigtige sider af Leonora Christina og hendes forfatterskab.

Afsnittet om Leonora Christina er et eksempel på værkets manglende homogenitet. Her flyder de biografiske kilder rigeligt, og de tages med i et omfang, der er ude af proportioner med fremstillingen af de andre forfattere. Så meget des mere forunderligt forekommer det, at Dalager & Mai tager afstand fra at ville diskutere den historiske nøjagtighed i hendes værker. Netop påvisningen af, hvordan Leonora Christina arrangerer sin selvbiografi kunne have vist hendes placering i en europæisk tradition. De litterære mønstre spillede nemlig mindst ligeså stor og formativ rolle for Leonora Christinas to selvbiografier som for Holbergs levnedsbreve: både hendes franske selvbiografi og *Jammersminde* er erindringsromaner efter den recept, Richard Steele ironiserede over i *The Spectator* i begyndelsen af 1700-tallet: »Memoir is French for novel«; de er den selvbevidste kongedatters forsøg på at skildre sig selv som urokkelig, trofast, snarrådig og lærd, men først og fremmest upåvirkelig, en martyr i stoikernes efterfølgelse, i den stoicistiske tradition, der går fra Seneca til Corneille og løber sammen netop med *repos*-begrebet, og en skribent, der kender

både kvindeidealer og litterære mønstre i tidens franske romaner og dramatik (som C.O. Bøggild-Andersen også er inde på det i sin kommentar til den franske selvbiografi).

Her kunne også inddragelse af nyere forskning om *Jammersmindes* tilblivelseshistorie (Otto Glismann i *APhS* XXVIII, s. 75-102) have understøttet fremstillingen. Det kan påvises, at værket er nedskrevet på et andet tidspunkt, end det selv angiver, og at det ikke alene er beregnet for Leonora Christinas børn, som fortalen angiver, men også er et forsværsskrift for hoffets øren. Leonora Christina skaber således fiktioner i sit værk og stiliserer sin person i ganske bestemte retninger (Job, Christi korsdragerske). Derfor er det for overfladisk som forfatterne at opfatte værkerne som »først og fremmest interessante for deres grad af personlig indføling, sproglig mesterskab og litterær realisme (...)« (1,36).

De følgende afsnit om Dorothe Engelbretsdatter, Charlotte Dorothea Biehl og en række andre hun-poeter og dicterinder er af høj kvalitet og fører til om- og nyvurdering af de omtalte forfattere og værker. Også en række afsnit om kvinde-tidsskrifterne i 1700-tallet (1,97ff.), der må have krævet omfattende biblioteksstudier, bringer nyt stof frem og sættes prisværdigt via den gennemgående brug af offentlighedsbegrebet ind i den historiske sammenhæng.

Kapitel II's første afsnit om kvindelig dannelse og æstetik behandler på medrivende måde Kamma Rahbek, Friederike Brun, Thomasine Gyllembourg og Johanne Luise Heiberg. Sammenlignet med den behandling, der er blevet dem til del i tidligere forskning (f.eks. Johs. Steenstrup, Troels-Lund, Louis Bobé), graver Dalager & Mai for de to førstes vedkommende igennem den pæne overflade, hvor de fremstilles som milde digtermødre, og viser gennem analyse af deres breve, hvilke omformninger af deres præcise og skarpe iagttagelser, meninger og holdninger de bestandig måtte foretage udadtil, og hvilke omkostninger det havde for dem. Hos Thomasine Gyllembourg fremstilles det overbevisende, at forfatterskabets betydning ligger i »en dobbelthed af dannelsespropaganda og dannelseskritik med et »skjult« kvindeligt dannelsesideal og en borgerlig humanitetsutopi som udgangspunkt« (1,149). Også i fremstillingen af Johanne Luise Heiberg viser forfatterne modsætningerne i hendes karakter, der helt eller delvis uerkendt af hende selv afspejles i hendes værker. Måske er de dog alligevel for positive i deres fremstilling af hende. Den uforløste kvindelighed bliver i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* foruden til idealisering, udglatning og forsvær også til snedighed, giftighed og ondskabsfuldhed.

Afsnittet »Kvindelige forfattere i brydningsårene omkring 1848« præsenterer forfatterne Mathilde Fibiger, Frederikke Elisabeth Hauch, Athalie Schwartz, Louise Bjørnsen og Pauline Worm under fire væsentlige temaer: opdragelse og ungpigetilværelse; kærlighed, ægteskab og seksualitet; den åndeligt vakte kvindetype og de kvindelige forfattere og samtidens litteratur. Afsnittet er velskrevet og indløser sine intentioner tilfredsstillende. Især er der grund til at fremhæve, at Dalager & Mai trækker den platoniske tradition op til brydningsårene omkring 1848. Det er perspektivudvidende, men så burde perspektivet være fortsat til 1880'ernes »store nordiske krig om seksualmoralen«, for der går tråde fra Louise Bjørnsen og Pauline Worms synspunkter til frk. Grundtvigs og Dansk Kvindesamfunds i sædelighedsfejden. Netop den platoniske traditions selvlivhed gør disse positioner - og de deraf flydende konflikter med brandesianernes monistiske moral - mere forståelige.

Afsnittet »Kvindelige naturalister i det moderne gennembrud« er et af værkets bedste. Sammenhængen mellem litteratur og livssituation kommer her tydeligt frem, samtidig med at væsentlige tekster bliver belyst og placeret på kompetent vis. Hovedvægten er lagt på forfatterne Amalie Skram, Adda Ravnkilde, Victoria Benedictsson og Erna Juel-Hansen. Også dette afsnit er opbygget efter tematiske principper omkring: den bevidste demaskering

af kvindeløgne, seksualitet og kropslighed, ægteskab, arbejde og erindringer om det 19. århundredes kvindeliv.

Den traditionshistoriske angrebsvinkel får i kapitel III's første afsnit om »De første årtiers kvindelige forfatterskaber« overhånd med det resultat, at disse forfatterskaber primært gennemgås med henblik på de momenter i dem, som peger frem mod århundredets senere kvindelige forfattere. Denne tendens understreges af, at forfattere som Agnes Henningsen, Karin Michaëlis og Thit Jensen overvejende behandles og analyseres ud fra værker, som ligger relativt sent i deres forfatterskab, nemlig i 20'erne. Det stærke feministiske engagement, som prægede kvindelitteraturen fra århundredskiftet til slutningen af Første Verdenskrig, kommer kun indirekte frem i behandlingen af Gyrithe Lemche. Og de borgerlige feministers problemer med at finde deres ben i 20'ernes »frivilligt moderskabs kampagne« går Dalager & Mai alt for let henover. Hvis dette kapitel i lighed med de foregående var blevet struktureret efter tematiske principper, havde det nok været mere oplagt at inddrage de her nævnte aspekter. Som det foreligger, er det skrevet ud fra nogle relativt traditionelle kvalitetsmæssige vurderinger af periodens kvindelitteratur. I dette kapitel havde det også været en mulighed mere indgående at behandle de kvindelige forfatters brug af den historiske roman.

De basale problemer i undersøgelsens anlæg og struktureringsprincip - der i det foregående er bestemt som modsigelser mellem litteratursociologisk-offentlighedshistorisk metode og tematisk selektion, og mellem historisk og æstetisk anskuelse - springer stærkest i øjnene i den nyeste periode fra og med mellemkrigsperioden. Disse sidste afsnit viser både værkets styrke og dets svagheder.

Især fra og med 1930'erne bliver undersøgelsen udpræget tematisk organiseret - og endnu mere restriktiv i selektionen af, hvilke forfattere der skønnes egnede til omtale og til at repræsentere hovedtendenserne. Det bliver i endnu højere grad punktstudier, og baggrunden synes også stærkere end før at være socialhistorisk skitse-mæssig og teksthistorisk bygget på de kendte »sandheder« og vurderinger. Allerede omfanget demonstrerer skævheden: kun ca. 1/4 af det samlede omfang til de 50-60 år, som rummer den altovervejende del af den kvindelige tekstproduktion og - fra et litteratursociologisk synspunkt - den alt-dominerende del af læsningen.

Gennemgangen af perioden 1930-60 har form af strejftog i ialt seks forfatterskaber, som altså gøres repræsentative for den samlede kvindelitteratur i denne afgørende mellemperiode mellem pionererne Agnes Henningsen/Karin Michaëlis/Thit Jensen og 70'ernes nye kvindelitteratur, der i det hele taget ses som kulminationen. Afsnittet om Karen Blixen forsøger velgørende fordomsfrit at trænge bag om »baronesse-myterne«, feudalisme-fælden og den forenkledte opfattelse af báltalen som »reaktionær«. Med inspiration i *Breve fra Afrika* - og i Suzanne Brøgger - åbnes for en mere nuanceret forståelse af Blixen i krydsningspunktet mellem realisme og modernisme og i nedbrydningen af de klassiske kønsroller. Analysen er dog lovlig skitse-mæssig, og man kunne ønske det værdifulde greb udvidet med analyser af større dele af forfatterskabet (f.eks. så central en kvindeskæbne som Pellegrina Leoni). Dalager & Mai skriver kritisk, men med indlevelse om kærligheden som kvindens selvudslettelse hos Bodil Bech, Hulda Lütken og Tove Meyer, men den repræsentative betydning, deres lyrik tildeles som udtryk for den af surrealismen inspirerede »brudte form«, forekommer dog ikke overbevisende (herom nærmere om lidt). Tove Ditlevsen beskrives som den store fornyer fra ca. 1940, og der er gode analyser af dele af hendes lyrik og prosa - mest overbevisende gennemgangen af romanen *Ansigterne* (selvom man også her savner inddragelse af litterære forbilleder som Nathalie Sarrautes *Tropismer* med dens metaforik,

der ville have afklaret Tove Ditlevsens særpræg). Især kunne man ønske perspektivet udvidet med Tove Ditlevsens andre ægteskabsromaner, frem for alle den afsluttende: *Vilhelms værelse* (1975), og med erindringsværket *Gift* (1971), ikke mindst hvis erindringerne var blevet kontrasteret med den jævnaldrende - og generelt underbelyste - Elsa Gress' tilsvarende memoirer, som beskriver en kvindelig socialisationsproces i et akademisk mellem-lagsmiljø. En sådan kontrast - og en generelt mindre romantisk opfattelse af Tove Ditlevsens forfatterskab - ville også gøre analysen mere dialektisk, for dens grundsyn, der er overtaget fra Tove Ditlevsen selv: at »ingen kan flygte fra sin oprindelse« (II,115) og at Tove Ditlevsen »for alvor bringer arbejderdatterens univers ind i kvindelitteraturen« (II,92), burde sammenholdes med, at Tove Ditlevsen rent faktisk hele forfatterskabet igennem *samtidig* har slidt for at slippe væk fra »Barndommens gade« og den dertil knyttede sociale angst og klaustrofobi ved at bruge kunsten som social opstigning og som helle fra virkeligheden (jf. *Gift*).

Begrænsningen i skitsen af kvindelitteraturen 1930-60 er dog især, at den bagatelliserer og negligerer det meste af hovedstrømmen i perioden. Den socialhistoriske baggrund og den derpå byggede litteraturhistoriske skitse (II,47-55) er yderst summarisk, og dermed underbelyses *dels* udviklingen inden for den kvindelige og den kvindelitterære offentlighed, *dels* de specifikke kvindelitterære traditioner, der f.eks. giver sig udslag i, at kvinderne vælger den historiske roman som genre (fra Thit Jensen til Eva Hemmer Hansen), naturligvis i vekselvirkning med de mandlige forfattere og det generelle kulturelt-politiske klima. Denne tradition ses også i brugen af slægtsromanen ikke bare hos Gyrithe Lemche, men - nok så interessant - hos hel- og halvhjemstavnsforfattere som Anna Koch Schiøler, Karna Birk Grønbech og Helene Strange, der ikke blot udnytter dialektformerne som litterært sprog, men også fortsætter de episke former for bl.a. at kunne analysere værdikonflikterne i landbrugets kriseår og under urbaniseringsprocessen.

Dalager & Mai fokuserer - ganske traditionelt - på fornyere som Karen Blixen og Bodil Bech m.fl. Men for det første er det hårt trukket at gøre »surrealismen« til fællesnævner for de antitraditionalister og modernister, som i mellemkrigsperioden tilstræber fornyelse af det lyriske formsprog (selv Otto Gelsted indforskrives til denne gruppe, skønt han kun havde ét digt i *linien* (1. årg. nr. 7, 1934)). For det andet fører det til et fortegnet billede af hele den litterære situation og kvindeforfatternes placering i den. Det er mytologiske forenklinger, når det hedder, at kun 30'ernes realisme »sætter kvindespørgsmålet som et markant programpunkt« (II,53), at »hverdags«-realismen« (...) bliver den litterære fællesnævner for en gruppe værker skrevet af en række kvindelige forfattere i en traditionalistisk præget »under«-strøm« (II,55) og at »disse kvindelige forfattere (...) marginaliseres i den litterære offentlighed« (II,55). En undersøgelse af den *samlede* kvindelige forfatterpopulation og tekstproduktion ca. 1925-60 viser, at der er tale om en meget bred - socialt såvel som geografisk - rekruttering af kvindeforfattere, og at de skriver inden for praktisk alle de miljøer og delgenrer, som hverdagsrealismen dækker i denne periode. Fra midten af 20'erne kommer flere bølger af kvindeforfattere, som tager fat på tidens problemer, også fra deres eget synspunkt: ægteskab, skilsmisse, kønsroller, børneopdragelse etc. De rekrutteres især dels fra de akademiske uddannelser (Aase Hansen, Ellen Raac, Eva Hemmer Hansen, Sonja Hauberg, Elsa Gress), dels fra journalistikken (Esther Noach, Ragnhild Breinholt-Nørgaard, Caja Rude, Ellen Silkeborg, Adda Justnielsen, Karen Aabye, Susanne Palsbo, Ebba Torstenson og mange andre). Andre er børne- og ungdomsforfattere, der begynder at skrive for voksne - vigtigst Inger Bentzon og Ellen Duurloo. Atter andre er kontoruddannede (Grethe Heltberg, Ester Nagel, Nynne Koch), syge- og barneplejersker (Kaja

Nagler, Inge Haagensen), en skuespiller (Lis Elkjær), og mange kommer fra privatlivet (Ellen Kirk, Alba Schwartz, Mary Waagechristensen, Nina Holst, Karen Enevold og Gerda Eld). Hertil kommer den interessante gruppe af kvindelige autodidakter fra landet med bl.a. Andrea Andreassen og Johanne Buchardt.

Disse mange kvinder skriver i alle stilarter og genrer, fra satiren til den stilfærdige psykologiske analyse, ofte i markant kvindepolitiske former - med Eva Hemmer Hansen og Elsa Gress som de kendteste. Og de læses af meget store grupper. De er altså ikke marginaliseret, og de udgør ikke nogen understrøm, men tværtimod bindeledene mellem den sociale realisme fra århundredskiftets generation og 60'ernes og 70'ernes nye kvindelitteratur. Derfor holder det heller ikke stik, at »den egentlige fornyelse af kvindelitteraturen i 1930'erne kommer hos så forskellige forfattere som Karen Blixen og Tove Ditlevsen« (II,91). Den egentlige fornyelse består - i alt fald ud fra en konsekvent litteratursociologisk betragtning - i, at den realistiske hovedstrøm også får en stærk kvindelig tilvækst, både kvantitativt og kvalitativt: med større bredde i forfatterrekruttering og tekstproduktion, i temaer, miljødækning og stil- og genreformer; det er en del af og parallel til den *generelle* litterære decentralisering af realismen, op til den litterære institutions professionalisering fra omkring 1950. Man savner også systematisk diskussion af de kvindelitterære formers sociale funktioner ca. 1930-60 - og det dermed sammenhængende problem om kunstnerisk form og kvalitet - for forfattere og læsere, i forhold til, hvad Dalager & Mai kalder »hverdagsrealismen« med gåseøjne omkring »realismen«. Anførelsestegnene antyder, at de ikke finder disse former realistiske (det samme insinueres om Anders Bodelsen (II,141)), men det forklares aldrig hvordan eller hvorfor, dvs. hvilke implicitte værdikriterier de således udskilte ikke lever op til.

Det hører til denne underbelysning af den kvindelige del af den realistiske tradition og af hele den kvindelitterære debat ca. 1930-70, at også f.eks. Elsa Gress' *Det uopdagede køn* og Lise Sørensens *Digternes damer* (begge 1964) er uretfærdigt negligeret i udviklingen. Det bliver i det hele taget en konsekvens af den hårdhændede selektion og mytologisering, at 1970'ernes kvindelitteratur, der er det afsluttende højdepunkt i fremstillingen, ikke er tilstrækkelig tydeligt knyttet til de foregående afsnit. Der er dog skitsemæssigt etableret et mellemlid med et afsnit om kvindelige modernister, primært i 60'erne, kun ti sider, men med fine læsninger ud fra den centrale pointe, at modernismen generelt er almenmenneskeligt orienteret og derfor ikke optaget af konkrete kvindespørgsmål. Det gælder også forfattere som Cecil Bødker og Inger Christensen, hvis roman *Azorno* (1967) også analyseres om udtryk for kvindeforfatterens æstetiske problemer. Her kunne man dog ønske en videregående behandling af romanen som *metaroman* inden for den specifikke modernistiske tradition, til afklaring af den særlige kvindelige problematik, ligesom behandlingen af både Cecil Bødker og Ulla Ryum ville være blevet uddybet ved inddragelse af deres senere, mere kvindebevidste værker fra 70'erne og 80'erne.

Slutafsnittet argumenterer overbevisende for, at der er sket et på alle leder og niveauer afgørende gennembrud i 70'erne. Ligesom i afsnittet om de kvindelige modernister savner man - netop fordi analyserne antyder hidtil ubelyste lag i teksterne - mindre skitsemæssige og mere udtømmende behandlinger af forfatterskaber som Anna Lædegaard, Cecil Bødker, Grete Stenbæk Jensen, Suzanne Brøgger og Jette Drewsen. Det er symptomatisk for hele behandlingen af 1900-tallet, at inden for et forfatterskab som Martha Christensens er hendes mest udprægede kvinderoman, *Tjørnehækken* (1964), helt ubehandlet, mens et hovedværk som *Vores egen Irene* (1976) kun gennemgås ud fra synsvinklen: Irenes forhold til arbejdet og til andre kvinder, ikke ud fra hovedmotivet: familien som undertrykkelses-

institution (jf. titlen). Man må også beklage, at ud over spredte bemærkninger som f.eks. om Lola Baidel spiller de biografiske og sociale omstændigheder bag forfatterskaberne en mindre rolle end f.eks. i 1500-, 1600- og 1700-tallet, hvorved en stribe litteratursociologiske pointer forskertses.

Men det kan på den anden side kaldes omkostninger ved, hvad der er dette kapitels styrke: at det klarere end før vedgår, at en systematisk behandling af stoffet er opgivet til fordel for en tematisk organisering. Her lykkes det Dalager & Mai at forfølge nogle centrale spor på tværs af de enkelte forfatterskaber og etablere en sammenhæng mellem tematik, fremstillingsform og fortællestruktur - greb, der også kunne have været anvendt på det ældre stof, hvis metoden havde været tilstrækkelig afklaret på et tidligere stadium. Tilsvarende er der gode ansatser til en diskussion af kvindelitteraturens særlige æstetik (fortælleteknik, kompositionsformer etc), selvom man igen må beklage, at dette ikke er sat i forbindelse med kvindelitteraturen som brugskunst for voksende læsegrupper, f.eks. via bogklub-systemet, og heller ikke med 70'ernes og 80'ernes æstetiske debat om disse brugsformers kunstneriske værdi (originalitet, »knæk-prosa« osv.).

Alt i alt må *Danske kvindelige forfattere I-II* siges at have en række af et pionérarbejdes typiske lyder og dyder: Det kan indimellem virke forvirrende ved sine vage, krydsende og modstridende principper for fremstillingen, irriterende ved sin lette skødesløshed over for detaljerne og enkelte steder også encerverende ved ikke at kunne nå til den distance fra emnet, der kunne give en mere sammenhængende, homogen og afvejnet fremstilling. Og det virker imponerende ved sin bredde, overraskende ved at bringe så meget nyt stof frem og kaste nyt lys over gammelt og stimulerende ved den entusiasme for emnet, som præger fremstillingen.

Hvad man kan rette af principiel og detailkritik mod værket bør ikke skygge for, hvad Stig Dalager og Anne-Marie Mai her yder af udforskning på et hidtil negligeret område. Det er allerede kvantitativt, som arbejdsindsats, en betydelig præstation. De ønsker, værket rejser i læseren efter at få mere at vide i en mere systematisk gennemarbejdning, er netop afledt af alt det, man får på disse 450 sider. Det vil givetvis inspirere andre både til videregående analyser - og til at fortsætte det »litteratur-arkæologiske« udgravningsarbejde, der her er begyndt så energisk og målrettet.

Jørgen Bang, Hans Hertel og Mette Kunøe

Tom Engelbrecht og René Herring: *Sophus Clausen. En bibliografi 1882-1981. Med et indledende essay af Thorkild Bjørnvig. (Kbh.), Centrum 1982. 424 s.*

I DSt 1978 141-45 benyttede jeg N.C. Lindtner's *Danske klassikere, en selektiv bibliografi* som anledning til at nævne en række af Danmarks Biblioteksskoles publikationer, og jeg opregnede en del forfatterbibliografier, som dels var trykt, dels til at låne i skolens bibliotek. Mistrøstigt, som man jo nok engang imellem kan være, når man lever af at være fødsels-hjælper for bøger med et begrænset publikum, tror jeg såmænd ikke, at ret mange har op-søgt noget af de trykte og utrykte arbejder, jeg omtalte. Men med den i sådanne sager nødvendige stædighed skal jeg da oplyse, at rækken *Studier fra Danmarks Biblioteksskole* i de mellemliggende år har rummet flere titler af umiddelbar interesse for danskfaget:

32. Mette Winge (red.): *Danske læsebøger 1960-1975*. 1979. 342 s.
35. Dorte Nielsen: *Verdenslitteratur på dansk 1965-1975*. 1979. 182 s.
38. Sonja Jensen og Margit Sloth Christensen: *Dansk erindringslitteratur 1956-77*. 1981. 212 s. ill.
42. Martin Næs: *Færøsk litteratur - udvikling og vilkår*. 1981. 100 s.
44. Jørn Knudsen og Leif Nymark Hansen: *Frank Jøger. En bibliografi*. 1982. 270 s.

- samt de årlige numre med referater af alle hoved- og specialeopgaver. Derimod har serien *Danmarks Biblioteksskoles Skrifter* ikke optaget særlig nærliggende titler i disse år, men se i *A4-serien* nr. 14: Margit Bryder m.fl.: *75 yngre danske skønlitterære forfattere - en bibliografisk håndbog*. 1981. 183 s.

Når dette omtales som indledning til en omtale af Sophus Claussens bibliografi, er grunden, at den bygger på en fælles hovedopgave af de to forfattere; og det synes jeg gerne, de kunne have nævnt, selvom bogen er omarbejdet og udkommer uden forbindelse med skolen.

Den kommer i rette øjeblik. Hundredåret for SCs debut falder sammen med det første år, i hvilket han er ophavsretligt fri, og med det år, hvor det er lykkedes Jørgen Hunosø at blive færdig med forarbejderne og Det danske Sprog- og Litteraturselskab at skrabe penge sammen til en standardudgave af *Sophus Claussens Lyrik*, 1-9 1982-83. Brevudgaver slutter sig til årets høst.

Når en bibliografi over et forfatterskab, som de fleste vel tænker på som ret begrænset, kan svulme op til over 400 tæt og omhyggeligt maskinskrevne sider, skyldes det ikke blot fuldstændigheden og registrene, men især, at SC ikke blot var lyriker, ikke blot skønlitterær forfatter, men *journalist* - og tilmed var glad for at være det. Hans forhold især til faderens, senere hans eget blad Lolland-Falsters Folketidende er kendt; men da han ofte skrev under pseudonymer, har omfanget af hans journalistik ligget i det dunkle, indtil Lise Brinch Petersen i sit speciale og Jørgen Hunosø under sit arbejde med digteren har banet vejen til en vel nærmest komplet bibliografering af disse hundreder af bidrag. I denne forbindelse tør man vist slippe en af afd. Helge Topsøe-Jensens yndlingsanekdoter løs: Han havde som leder af Kgl. Bibl.s håndskriftsamling ordnet de claussenske efterladenskaber og fik efter sorteringen af det særdeles brogede håndskrevne materiale en stor bunke avisudklip tilovers. Hans velkendte sunde sans svigtede ham for et øjeblik - han besluttede sig for at vise bunken til overbibliotekar Carl S. Petersen: »Hvad gør vi med dette?« Svar: »SÅDAN!« - og hele bunken endte med et smæk i papirkurven, hvorved fremtidige Claussen-forskere i vid udstrækning blev sikret mod den skadelige lediggang.

Engelbrecht & Herring har inddelt deres bibliografi meget nærliggende og fornuftigt: en knap kronologisk oversigt over selvstændige publikationer (2 sider), derefter egentlig deskriptiv bibliografering af bøger, privattryk og oversættelser, romernummereret I-LIV, alt meget grundigt, også med oplagstal hvor muligt (38,6 og 4 s. incl. ill.). Tallet 54 nås selvfølgelig kun ved at udstrække arbejdet over alle de hundrede år, incl. nyere udvalg. Derpå følger bibliografiens hoveddel: Kronologisk fortegnelse over den samlede produktion, c. 1900 numre på 180 sider, altid med et par fornuftige linier om hvad der egentlig står i det pågældende bidrag, og evt. under hvilket pseudonym det er trykt. Endda medgives et afsnit med interviews og udtalelser af SC. Det er med al gæld til Uttenreitter & Veibel (1927) og de ovennævnte forgængere et virkelig respektindgydende arbejde.

Hertil kommer endnu registre på 123 sider: titler og førstelinier, navne og emner (o tak skal I have! for hvordan ellers finde rundt i journalistikken?), anmeldte bøger og teaterforestillinger, publikationer med bidrag af SC, SCs mærker og pseudonymer, og endelig register over 11 komponister, der har komponeret ialt en snes SC-texter; han indbyder måske gennemgående ikke hertil, men alligevel, hvor pauvert ...

Bogen indtager med det samme sin plads blandt de fyldigste og bedst anoterede danske forfatterbibliografier. Men forlaget har nok villet give noget mere læseligt og måske også villet skilte med et mere kendt navn end de dygtige bibliografer. Derfor Th. Bjørnvijs essay på hele fyrretyve sider. Det alene må skabe købere. Det er ingen introduktion for begyndere, men en kongenial digters og kritikers dybt indlevde, stedvis næsten smerteligt selvbiografisk tonede analyse af hovedpunkter i den store forgængers digteriske og personlige verden: rimteknik, kvindetyper, den ufolkelige digter der af type egentlig er skjald, SCs vej til religion og videnskab via kunsten, og tilsidst en sammenfatning under titlen »Marchen, dansen - og ånden«, hvori det sidstnævnte, nu sjældent benyttede begreb sættes som nøgleord til digteren.

Men lad trods dette uomgængelige bidrag til forståelse af både den afdøde og den samtidige digter og forkynder de sidste ord gælde den fulde anerkendelse af to unge bibliografers imponerende indsats.

Erik Dal

Børge Houmann: Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919. Gyldendal 1981. 445 s.

En stor og dejlig bog er dette første bind af Børge Houmanns Nexø-biografi. Den sigter tydeligvis mod et stort publikum, derfor er kvalitetsniveauet lagt meget højt. Den grafiske tilrettelægning ved Eli Reimer er smuk, klar, pædagogisk. Iøjnefaldende vigtigt er det rigelige og som oftest glimrende billedstof, der ikke bare er »illustration«, men dokumentation og førstehånds emnefremvisning. Og så er Houmann jo en fortrinlig skribent, med den fortælleglæde og -evne og den praktiske menneskekundskab der må til når man vil fremstille en karakter, et levnedsløb og dets verden. Efter nykritikkens antibiografisme og nymarxismens antiindividualisme synes digterbiografierne på vej frem igen, endda i så kunstige former som teaterstykker og doktordisputatser; spørgsmålet er imidlertid om dens bedste udfoldelsessted ikke er den brede personalhistorier, hvor man går efter mennesket, hele mennesket.

Hertil er Houmann velrustet som fortællende skribent; men jo unægtelig også ved sit emnente kendskab til denne biografis genstand. Han fortæller i bogens optakt om sit første personlige bekendtskab, som 20-årig trafikalev i Espergærde, med Martin Andersen Nexø. Som kommunistiske partifæller kom de som bekendt til at stå sammen indtil Nexøs død i 1954. Her begynde Houmann allerede fremlæggelsen af sit lange udgivelses- og dokumentationsarbejde af Nexøiana - faktisk blev de sidste ord fra Nexøs pen en indledningsvignet til Houmanns udvalg af hans *Taler og artikler, I - III* (1954-55), ligesom det var Houmann der, sammen med Hans Kirk, satte skik på Nexøs efterladte romanmanuskript *Jeanette* (tredje del af Morten hin Røde) og bragte det i trykken 1957. Grunden under sin egen og alle andres Nexøforskning lagde Houmann derpå med *Martin Andersen Nexø-bibliografi* (I, 1961; II, 1967). Når man betænker hvad der mangler af bibliografier af selv hovedforfattere i dansk litteratur, må man være Houmann ekstra taknemlig! Mere anerkendelse

fik han nok med sit udvalg af Nexø *Breve*, der kom i tre bind (1969-72) hos DSL, og hvor hans kommentarer er vældige magasiner af information. I Hans Reitzels »Værkserie« fulgte i 1975 Houmanns *Omkring Pelle Erobreren*, hvis indledning, bl.a. om romanens tilblivelse, bragte helt nyt stof. Og jævnsides med alt dette havde Houmann på sit forlag Sirius - de fleste af årene som en slags bibliofil nytårsudgivelse - udsendt en række mindre arbejder om særlige punkter i eller aspekter af Nexø's løbebane; det begyndte med *Drømmen om en ny verden* i 1957, og der føjedes efterhånden et dusin småbind til. Hvis udgangspunktet har været nok så partiløst og tonen nok så hagiografisk, så ser man gennem serien at årenes afstand og studier har givet Houmann et langt mere nøjagtigt og kritisk nuanceret billede af hans gamle idol. Som historiker - personalhistorie er jo en historisk disciplin - har Houmann da først og fremmest været en *samler*, snarere end en kritiker og kildekritiker. Men selve stofindsamlingen af *Nexøiana*, hvorom han bl.a. bruger ordene »overraskende overraskelser« og *Uudgrundelige skyggepartier*« (s. 11), har fremtvunget nogen eftertanke og kritisk analyse undervejs i hans små monografiske arbejder. Allerede i dem må man også glæde sig ved Houmanns fortællehumør. Til at være *historieskriver* fordres jo først og fremmest at man kan - skrive.

Essensen af det her omtalte mangfoldige forarbejde - også af det fremragende billedmateriale især i Taler og artikler - er nu bragt sammen og kompletteret i den store skildring af Nexø, hans liv og miljø. I det her foreliggende første bind går Houmann i 9 store kapitler frem gennem de første halvtreds år af Nexø's liv, til det første bølgeslag af oktoberrevolutionen (inklusive) og til *Ditte Menneskebarn* (eksklusive: her vil Houmanns andet bind begynde). Om Nexø's liv og færden får vi veloplagt og veldokumenteret besked, om hans berøringer med andre, hans rejser, hans (ret vekslende!) politiske orienteringer. Ikke mindst det 9. kap. om Nexø's forhold til socialdemokratiet før og under første verdenskrig bringer meget nyt.

Nexø's karakter af social og politisk stridsmand er en væsentlig sag for Houmann, og bogen er - som dens undertitel angiver - anlagt så at relevante politiske og sociale omstændigheder kommer med i skildringen; jeg tror nok at den er partisk i det politiske, men den er ikke glorificerende i det personalhistoriske, d.v.s. om Nexø's politik. Derimod er det klart at andre sider af Nexø's personlige liv delvis er underbelyste, især hans første ægteskaber. Endda har Houmann - først i *Den unge mands egne papirer* (Sirius 1970) - kunnet dokumentere historien om Nexø's første forlovelse og bryllup. Men hvorledes det siden gik med dette ægteskab, har han kun én side om (396 f.) - med henvisning til tre kilder, hvoraf den ene er Nexø's egen sene og hævnerrige skildring (Houmann: »en nederdrægtighed«) i *Morten hin Røde*, den anden er hans fremprovokerede kommentar til hustruportrættet i *Morten*, og den tredje er en mod Nexø glimrende maliciøs (men chargeret?) skildring i Astrid Ehrencron-Kiddes erindringer; jeg skulle bestemt tro at der kan findes flere og mere samtidige kilder. Om Nexø's anden kone, som han levede sammen med fra 1913, erfarer vi i dette Houmann-bind lige netop navnet: det er lidt lidt.

Med hensyn til barndoms- og ungdomstiden er Houmanns vanskelighed snarest af modsat art - nemlig at den allerede er så fyldigt og direkte fremstillet i Nexø's prægtige 4 bind erindringer (1932-39). Det gælder da for den nye biografi om at sammenfatte, at supplere (bl.a. med dele af tidsbilledet, der nu er mere ukendt end for 50 år siden) og at korrigere. Houmann løser denne opgave godt. Et lille eksempel kan være hvad Houmann - med inddragelse af egne fund - samler på et par sider om »Broder Georg« (s. 58-60). Det er et fremragende eksempel på den pointe som Sainte-Beuve nævner inden for sit program for biografisk forskning: »hos andre af samme blod ses karakterens grundbestandde ofte i en

mere letgennemskuelig og usammensat form« (*Kritikken og Portrætter*, Kbh. 1946, s. 15). Samme gamle mesters indskærpelse af hvor vigtigt det er at iagttage en forfatters første litterære skridt og se hvilken litterær konstellation han indskriver sig i, imødekommer Houmann også i sin grundige og nuancerede skildring af Nexøs begynder-tiltag, bl.a. hans urimeligt famøse digt i tidsskriftet Taarnet.

Meget nøjagtig er også Houmanns redegørelse for Nexøs forhold til højskolen, som var ganske afgørende, og hvorom Nexø har ytret sig i en mere og mere forvanskende ånd. Houmann har anledning til at korrigere Nexø - og vel samtidig til at føje en historisk og mere positiv accentuering til de næstsidste dages ideologikritikere, der undrede sig over at ulærde folk omkr. 1910 ikke var kapitallogikere. Nej, Nexø var ikke nogen ordentlig marxist, og han blev det aldrig; han var religiøst solidarisk med de fattige og nødlidende. Houmanns ideologiske bestemmelse af Nexø (s. 113) er nok det vigtigste sted i hele bogen. Efter min separatmening kunne man heraf drage en anden konklusion, nemlig at Nexøs realpolitiske orienteringer - og utallige beserwissende erklæringer desangående - kunne prioriteres lidt lavere i en levnedsskildring; var det ikke snarest ønskebillederne, også forbitrelsesbillederne i det negative, han gik efter? Heri vil Houmann naturligvis ikke være enig.

Men også for ham er bøgerne jo hovedindsatsen i en stor forfatters liv. Af en bred *life-and-letters*-skildring som denne venter man fornuftigvis ikke »værkanalyser« i den ny-akademiske stil, men en passende - og da gerne idérig - karakteristik af værkerne, af deres plads i forfatterens liv, derved også noget om »hvor de kom fra« og hvordan de blev til. Der skulle gerne levnes lidt til litteraturforskerne at udrette. Det bliver der såmænd også her - bl.a. forskellige tværgående undersøgelser, således af Nexøs novellistik, der vist nok aldrig er blevet underkastet en samlet betragtning. Meget givende er dog, her i bogen ligesom i den tidligere version i Reitzels Værkserie, behandlingen af *Pelle Erobreren*. Jeg synes at den står sig over for de to eksisterende monografier: Fjord Jensen-eleven Anker Gemzøes og Aage Henriksen-eleverne Lisbet Holst & Knud Wentzels (begge fra 1975). Tag en lille ting som Houmanns påpegning af Nexøs betagelse af *Don Quixote* i sammenhæng med *Pelle*. Wentzel har en sammenholdning af de to romaner og hidsætter endda *Pelle II*, kap. 11 - uden at nævne det evidente forbillede i *Don Quixote's* anden dels kap. 26; Wentzel er sådan mere spekulativ. For Wentzel er lighedspunktet illusionismen; for Houmann snarest idealismen (Nexø har selv udtalt sig i en udpræget romantisk ånd om DQ). Der er nok noget om begge dele - foruden om andre aspekter: tænk fx. på Sancho Panzas utrættelige produktion af folkelige ordsprog og mundheld, lige noget for Nexø! At Pelle og Far Lasse hører til i følget bag Sancho Panza og Don Quixote, sagde Henning Kehler for længe siden. Men Nexø har omfordelt egenskaberne; og i Far Lasse har han, ligesom i *sin* læsning af den spanske roman, tilføjet noget Cervantes egentlig aldeles ikke kender til: ømheden, barmhjertigheden med det mislykkede og delvis hjælpeløse. Nexøs bedste, mest digteriske personer er børn, gamle og pjalteproletariatet. Her brugte han det fineste han havde af fantasi, intuition, følsomhed. At digte, står der i *Vejs Ende* (1939), er: »Ingenting at vide med sikkerhed - og at ville vide alt!« Af skråsikkerhed og alvidenhed havde Nexø med årene måske selv rigeligt, nogle vil sige à la Don Quixote; det bedste af den var dog fantasi; og det vidste han.

Lars Peter Rømhild

Henrik Wivel: *Den titaniske eros. Drifts- og karakterfortolkning i Johannes V. Jensens forfatterskab*. Gyldendal, 1982. 198 s.

Ud fra det kendte had/kærlighedsportræt af Johannes V. Jensen (JVJ), alias Jens Lund, som Herman Bang tegner i sin roman *De uden Fædreland* (1906), og mere præcist Jens Lunds svar på Joåns spørgsmål om hans aske skal spredes på verdenshavene efter hans død: »Nej - han blev rød mod sin Vilje over den forunderlige Modsigelse, han inderst og ubevidst fornam: Nej, ligge vil jeg ved min Mo'r, og hun ligger paa Langeland«, bestemmer Henrik Wivel JVJ's udadvendthed ikke blot som »et propaganderet postulat - en løgn« (p.1) men som udtryk for »en vigende og regressiv moderbinding« (ibid.).

Ligger der - med modifikation - nogen sandhed i det første udsagn, forholdet til den materielle virkelighed forblev altid et problem for JVJ, så er det svært at acceptere påstanden om en ødipalneurose som grundlaget for hele forfatterskabet. Denne neurose søger JVJ, ifølge Wivel, forgæves at overvinde ved dels at identificere sig med den herskende, småborgerlige samfundsorden, dels ved at søge tilbage til det beskyttende moderskød men uden at være i stand til at forene disse mandlige og kvindelige elementer til en harmonisk helhed af selvforståelse og selvudfoldelse.

JVJ's fortrængning af seksualdriften fører til, at han bogstaveligt vælter sig i falliske og vaginale symboler: intet tårn eller vandløb, træ eller hule undslipper Wivels opmærksomhed og resultatet nærmer sig undertiden det parodisk-absurde. Således fortolkes JVJ's artistiske rejsebrev fra Spanien, »Myggene« (1899) helt uacceptabelt både som en projicering af seksualdrift og som forfatterens angst for proletariatet og hans egen sociale deklassering. Med større ret kan Wivel anvende sin metode på JVJ's første romaner, *Danskere* (1896) og *Einar Elkær* (1898), der også handler om hovedpersonernes seksualangst og delvise sociale mindreværdsfølelse, og helt korrekt og præcis er hans beskrivelse af den desillusion, der opstår hos de to bondestuderter ved konfrontationen med storbyen, virkeligheden. Denne fremhævelse af ungdomsværkernes pessimistiske livssyn føres videre i en glimrende og overbevisende analyse af den permanente dødsbevidsthed, der gennemtrænger *Kongens Fald* (1900-01). Men igen føres psykoanalysen i felten, når fx. Mikkel's længsel efter lykken - den mytiske sammensmeltning af ånd og materie, jeget og omverdenen - ses som ren seksual. Den kendte hesteslagtningscene fortolkes således som et kastrationssymbol, en libido-regression, der skal føre Mikkel tilbage til et før-pubertetsstade, lede ham »prænatal ind i moderskødet« (p.45). I gennemgangen af *Hjulet* (1905), som Wivel med rette opvurderer (på bekostning af *Madama D'Ora* (1904)), ses på samme måde Lees drab på Evanston som et forsøg på at overvinde driften. At JVJ her har gjort brug af det klassiske dobbeltgænger-motiv (Lee og Evanston forstået som een person) er en inspirerende idé; betænkelig er derimod konklusionen, at selve drabet, driftsfortrængningen er udtryk for en victoriansk reaktionær ideologi.

Det gælder generelt for bogen, at Wivel er en dygtig læser. Hans mere almene, indledende værkfortolkninger er ofte fremragende, men detailanalysen og ikke mindst konklusionerne tynges af en dogmatisk snæversynethed, der ligesom spærrer for selve teksternes iboende kunstneriske kvaliteter. Dette gælder også Wivels gennemgang af de seks mytekrede, *Den lange Rejse* (1908-22), der er centreret om hovedværket *Christofer Columbus* (1921). Titelpersonen ses som en syntese af de foregående binds øvrige skikkelser. Hans sejlsads »ind i de vaginale skove, ind i den svangre Jomfru Marias livmoderlige paradís« (p. 126), for dér at genfødes, fortolkes som endnu et forgæves og desillusionerende forsøg på at sam-

mensmelte den ved ødipalbruddet splittede harmoni i et symbol, »den kvindelige helende cirkulære mandala« (p. 136) - af JVJ beskrevet i den afsluttende »Ave Stella«-myte.

Alt falder således på plads i det psykoanalytiske puslespil. Wivel kan tydeligvis sin Freud og Jung, Marx og Wilh. Reich på fingrene og forstår også at inkludere den obligate portion ideologikritik. Men når først irritationen over at se JVJ's tekster anvendt som illustrati- ons- og exemplifikationsmateriale for diverse psykologiske og politiske teoridannelser - og digteren selv karakteriseret som victoriansk (anti)helt, racist, imperialist og kapitalist - er overvundet, kan man glæde sig over en række tankevækkende og overbevisende iagt- tagelser og formuleringer ikke mindst hvad angår JVJ's panteistiske forhold til naturen og hans - på trods af alle darwinistiske proklamationer - pessimistiske livssyn. **Befriende** er ligeledes Wivels uforbeholdne kærlighedserklæring til JVJ's geniale sprogkunst. Udelt util- freds kan man kun være over den mangel på bogæstetisk sans, der præger denne hæsligt producerede bog.

Sven H. Rossel

Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen: Dianas hævn - to spor i Karen Blixens for- fatterskab. Odense Universitetsforlag 1981. 269 sider.

I foråret 1981 udkom *Dianas hævn*, en nytolkning af Karen Blixens forfatterskab ud fra såvel en biografisk som en fortælleteknisk indfaldsvinkel. Den blev enstemmigt begejstret modtaget af dagspressens anmeldere og er indtil nu kommet i tre oplag. En succes med andre ord.

Bogen er medrivende skrevet, de to forfattere er eksistentielt engagerede, og de frem- sætter en række nye teser. Bogens læserheld er således fuldt forståeligt, selv om det kan undre, at især den sidste del med de fortælletekniske overvejelser, der ikke altid er lige let tilgængelige, har kunnet læses af den større offentlighed. Men det er jo bare glædeligt.

Endnu mere må det imidlertid forbavse, at bogens hovedtese, at Karen Blixens forfat- terskab ikke handler om sublimering, men om sanselighed, blankt har kunnet accepteres. Det er en drejning af hele den hidtidige forståelse af Karen Blixen. Hun skulle ikke erklære sig for drømmen, men for virkeligheden, ikke for poesien, men for sanseligheden.

»Sanselighed« skal her både forstås som erotisk sanselighed modsat ånd og som et jordisk liv med dets tilfældigheder og manglende sammenhæng: »Fortællingen blev en stedfor- træder for liv, et forhold Karen Blixen aldrig havde ønsket, fordi hun i en så stor del af sit liv, imod sin krops interesser, havde levet op til den styrende instans' krav om overblik, perspektiv og skæbne.« (...) »For sent indså hun (som Malin Nat-og-Dag), at sanselig- heden var det sande livsgrundlag, så sent at borgerlighedens normer havde sat deres uned- brydelige barrierer i hendes bevidsthed.« (262).

Det er således lige ved, at hele Karen Blixens tilværelse som forfatter skulle være en fejltagelse - ordet bruges i bogens afslutning -, og at denne indrømmelse skulle stå implicit i hendes skrifter. - Jeg tror ikke på det, og påstanden er under alle omstændigheder en diskussion værd.

Sidste del af *Dianas hævn*, der er skrevet af Bo Hakon Jørgensen, munder ud i nogle om- fattende påstande af livsanskuelsesmæssig art: livet er uden sammenhæng, at prøve at skabe en sådan vil altid komme til at virke undertrykkende på umiddelbarheden og »san-

seligheden«, og poesien har intet med livet at gøre. Den er udelukkende en artistisk leg. Vi står med andre ord over for en modernistisk kunstopfattelse.

En ejendommelig splittelse hos en mand, der er så interesseret i både sanselighed og poesi, at hævde, at disse to komponenter intet har med hinanden at gøre. Og et skred i kunstopfattelsen hos en forsker, der tidligere har været nærmere Aage Henriksen-skolen og set kunst som bærer af dybe indsigter om menneskelivet.

Imidlertid er Bo Hakon Jørgensens konklusioner forståelige set i forhold til hans udgangspunkt, inspirationen fra Aage Henriksens tænkning. Den gængse Henriksen-inspirerede opfattelse af en kunstnerisk bevidsthed hævder, at det kun er muligt at få én ting, enten kunst eller liv. Og Bo Hakon Jørgensen siger egentlig det samme. Han har bare meget tydeligere end de fleste andre Henriksen-folk besluttet sig for livet. Selv om han altså har skrevet en halv bog om kunsten.

Første halvdel af *Dianas hævn*, skrevet af Marianne Juhl, handler også om sanselighed. Og det må være omkring dette begreb de to forfattere har ment, at mødes i et fælles nysyn på Karen Blixen. Marianne Juhs tese er, at Karen Blixen ville være både Diana og Venus. Hun ville gerne udføre bedrifter som mændene, ride, skyde, bestyre en farm og skrive u dødelige fortællinger, og hun ville også gerne være en elskende og elsket kvinde. Mens Bo Hakon Jørgensen hævder, at spørgsmålet om ånd/sanselighed og poesi/virkelighed er et enten-eller, synes Marianne Juhl at mene, at der kan være tale om et både-og. Der er således også en vigtig divergens mellem forfatterne, som de vist ikke selv har erkendt, men som på ingen måde gør bogen ringere. Den inviterer tværtimod til videretænkning over problemerne.

Af Marianne Juhs fremstilling fremgår det overbevisende, at Karen Blixen ønskede, at såvel ånd som sanselighed skulle indgå i hendes daglige liv og i hendes kærlighedsforhold. Men Marianne Juhl tager ikke klart stilling til spørgsmålet om, hvorvidt dette ønske også skal anskues som en fejltagelse fra Karen Blixens side (på linje med hendes beslutning om at lade fortællingen være stedfortræder for liv) eller om fejlen er at søge i de historiske forhold, der havde formet mændene, så de ikke var i stand til at opfatte en kvinde både som Diana og Venus.

Dianas hævn er med til at markere en ny linje inden for litteraturforskningen. Den repræsenterer en drejning mod det biografiske og psykologiske, der også ses i Zeruneiths Aarestrup-disputats, *Den frigjorte* (1981) og i Klaus P. Mortensens Pontoppidan-bog, *Ironi og utopi* (1982).

Denne drejning kommer samtidig med - eller lidt senere end - en interesse hos digterne for at fremstille fortidens kunstnere på scenen. Eksempler er Enquists *Tribadernes nat* (1975) om Strindberg, *Fra regnormenes liv* (1981) af samme forfatter om fru Heiberg og H.C. Andersen og englænderen Peter Schaffers Mozart-drama *Amadeus*, der i foråret 1982 blev opført på Det kongelige Teater.

Digterne og litteraturforskerne synes at have samme hensigt. Dels at tilkende kunsten nogle af de værdier, marxismens stormløb har søgt at eliminere, dels at tegne et psykologisk portræt, der på én gang er typisk for en bestemt epoke i åndshistorien og for vor egen tid. Desuden har såvel forfatterne af kunstnerdramaerne som forskerne lyst til at undergrave gængse myter. Kraftigst sker dette naturligvis på scenen med baggrund i den kunstneriske frihed: Strindberg var ikke kvindehader, men længtes efter det kvindelige i sig selv, H.C. Andersen og fru Heiberg følte sig ikke som succesrige nationalkunstnere, men

som usikre og ulykkelige mennesker, og Mozart var ikke den elegante rokokofigur, vi kender fra billedlige fremstillinger, men latrinær og infantil.

På samme måde drejes myten en omgang hos forskerne: Aarestrup var ikke en frigjort livsnyder, han var en ensom æstetiker, Pontoppidan skulle ikke have trodset og kæmpet og bekendt sig til rationalitet, men hengivet sig til det ubevidste og irrationelle i sig selv, og Karen Blixen tog alvorligt fejl, når hun mente at se sammenhæng i menneskelivet og troede på kunsten og drømmen.

Måske skal denne stillen på hovedet af gængse måder at læse de omtalte forfatterskaber på ikke forstås som definitive udsagn, men som et oplæg til debat om de pågældende forfatterskaber, en opfordring til en genlæsning af dem og en påpegnig af sider ved dem, der ikke tidligere er blevet trukket så kraftigt frem i lyset; bagsider kunne man sige. Hvilke omkostninger var der ved disse forfatteres erklærede stillingtagen for henholdsvis livsnydelse, rationalitet og drøm?

Den ny-biografiske metode består i en forfatterskablæsning, der knytter an til visse, undertiden ganske få, elementer i forfatterens biografi. På denne måde fremkommer et psykologisk portræt, der er karakteristisk for sin samtid og relevant for nutiden. Målet er netop det hele portræt, ikke den biografiske detalje, så man kan afstå fra jagten på de mange punktvisse overensstemmelser mellem liv og værk, der har gjort den ældre biografiske skole berygtet. Her medtages kun så mange enkeltheder, som er nødvendige for at belyse de psykologiske og livsanskuelsesmæssige problemer, man ønsker at debattere. - Man kan kun hilse denne vending mod en optagethed af det indre menneske velkommen, efter at litteraturvidenskaben og den offentlige debat så længe har været ensidig optaget af den ydre verden.

Imidlertid rummer også denne nye metode - som enhver anden - sine farer. Det er iøjensfaldende, at dens anvendelse kan gøre det vanskeligt at skelne mellem en egentlig videnskabelig tolkning og en fri indlevende digtning. Dette bliver dog ikke problemet i Blixenbogen. Derimod forekommer det mig, at der finder en glidning sted mellem tolkningen af Karen Blixens liv og tolkningen af hendes værk.

Bo Hakon Jørgensen påpeger som ovenfor nævnt en konflikt mellem poesi og virkelighed, ånd og sanselighed i forfatterskabet. Dette skulle vise sig ved at stilens og kompositionens vilje til overblik, perspektiv og plan blev undermineret af noget, der kaldes »sanselighedens tematik« - det sidste skal stadig forstås som de jordiske vilkårs karakter af tilfældighed, begrænsning og binding til det kropslige, især i erotisk henseende. Det er muligt, at et sådant sammenbrud af den overordnede holdning kan fremanalyseres ved en autonom læsning med udgangspunkt i fortælleteknikken. Men *Dianas hævn* insisterer på at se liv og værk som en enhed. På at tage Karen Blixen alvorligt som et menneske, der traf et valg, og hvis liv og udsagn herom i digtningen, kan få heldig eller uheldig indflydelse på andre menneskers liv.

Der fældes en værdidom, nemlig at Karen Blixen traf det forkerte valg. Men Bo Hakon Jørgensen overser her, at hun i sit eget liv næppe havde det valg, hun atter og atter gør til genstand for fortællingen.

Selv om hun i sin ungdom skulle have besluttet sig for den jordiske kærlighed, bestående af såvel sanser som ånd, blev hun i sit liv næppe budt nogle vilkår, hvorunder dette ideal kunne realiseres, og man kan således ikke bebrejde hende, at hun ikke får begge dele med i sit liv.

Hun fik i Afrikaårene udleveret de to poler i Brors og Denys' skikkelser - den illitterære

og damenedlæggende Bror og den grammofonspillende og åndrige Denys. Der kan næppe herske tvivl om, at hun helst ville have haft begge dele, og at hun en overgang troede, at Denys levendegjorde hendes ideal, cf. brevene fra Afrika. Hvorefter hun måtte ende med at konstatere, at når hun kun kunne få én del og ikke det hele, så fandt hun, at det var en langt større oplevelse at diskutere åndelige materier og drikke årgangsvin sammen med Denys, end det var at leve ægteskabeligt sammen med Bror. Men det var et valg, hun blev tvunget ud i, ikke et hun traf frivilligt. Ligemeget hvordan hun havde forholdt sig over for Denys, var der meget lidt substans i hans forhold til hende. Der var absolut ingen plads til børneavl og bosættelse.

Når Bo Hakon Jørgensen tillægger Karen Blixen en sorg over ikke i tide at have erkendt sanseligheden som det egentlige livsgrundlag, går han ikke alene imod, hvad der måtte kunne læses ud af hendes biografi, men også mod hendes egne direkte udtalelser om, at hun, når hun var nødt til at vælge, besluttede sig for ånden, og at et kærlighedsforhold for hende tit begyndte med en åndelig betagelse, cf. Thomas Dinesens bog om hende, *Tanne* (1974): »Nåja,« sagde Tanne og lo, »men vi taler vel her om fysiske, legemlige glæder, - de nydelser, som vi får gennem erotik, er åndelige!« (99), eller: »Det som har fængslet eller betaget mig eller hvad Du vil, har været et Menneskes Personlighed, eller vore fælles Interesser af en eller anden Art, - eller ogsaa har det hele Forhold været, om jeg maa sige, som en Leg eller en Dans. Jeg har vist ikke Livnen til at tage et sexuel Forhold i sig selv med dyb Alvor.« (111).

En indvending mod hovedtesen i *Dianas hævn* ud fra vor viden om Karen Blixens liv må være relevant, eftersom hogen selv anlægger en biografisk synsvinkel, men den rummer jo også en fortælleteknisk tilgang, og det var jo muligt, at en tekstnær analyse ville afsløre nogle andre meninger i forfatterindens værk, end dem, hun praktiserede i sit liv og udtalte som privatperson. Dette mener jeg imidlertid ikke er tilfældet, og jeg skal nedenfor søge at underbygge min mening med en tolkning af »Et Familieselskab i Helsingør«.

Historien handler om familien de Coninck, der vil det ubegrænsede. I faderens skikkelse - han er storkøbmand i den florissante tid - lykkes det nogenlunde, at forene eventyret og hverdagen, men for børnene, der er født i revolutionstiden og lever deres voksne liv efter Napoleonskrigene, mislykkes det ganske. De to søstre Fanny og Eliza, der som unge er fejrede skønheder i den livlige søfartsby Helsingør, ender som gammeljomfruer og åndshe-tærer, værtinder ved åndfulde selskaber for biedermeiertidens intelligentsia i København inden for voldene. De har imidlertid den stolthed, at de ikke har svigtet sig selv, de har bevaret deres drømme intakt og er stadig riddere af de tusind muligheder. Det er blot virkeligheden, der ikke har svaret til drømmene, men det er virkelighedens fejl. Deres liv foregår nu helt på det indre plan.

Broderen Morten, idealet af rask ung mandighed, undgik at se de glade kaper-dage under Napoleonskrigene forvandle sig til biedermeier. Han stak simpelt hen af fra det hele i statsbankerottens år 1813 og kastede sig ud i et eventyrligt liv som søøver, plantageejer og ægtemand til ikke mindre end fem underskønne hustruer. Resultatet af alle vovestykkerne var, at han sluttelig blev hængt, og nu er han som genganger vendt tilbage for at tale med sine søstre. Lærerne må opfatte det som om, at nu skal regnskabet gøres op. Hvorledes skal vi bedømme familien de Connincks livsholdning?

Bo Hakon Jørgensen mener, at facit på regnestykket bliver en fordømmelse af disse »flyvende hollændere«, der vil det hele, men i grunden intet får. Og han henholder sig i sin tolkning til Fanny-skikkelsen, der er på nippet til at røbe nok så megen jordiskhed i den

åndfulde samtale med Sjællands biskop om det hypotetiske tilfælde, at et menneske fik tilbudt et par englevinger, i hvilken anledning Fanny pludselig ser biskoppen for sit indre blik med englevinger på ryggen og en natpote i hånden. Endvidere henholder han sig til Fannys to psykiske sammenbrud - det ene, da hun har hørt om broderens tilbagevenden, det andet, da hun faktisk træffer ham, hvor hun synes at blive klar over omkostningerne både for andre mennesker og for hende selv ved familiens liv i drømmenes rige. Det skulle være den fortrængte »sanselighed«, der i disse scener dukker op hos Fanny.

Der er ingen tvivl om, at omkostningerne tages op til debat. Familien de Conninck kan ansues som snyltere på livet og som destruktive for deres omgivelser. Morten vækker som ung beundring i Helsingør ved at se ud, som om han ikke kendte til skyld og frygt. Den frihed, sådan et menneske kommer til at udstråle, kan nok betage omgivelserne, der er hverdagsmennesker hildet i bekymringer og skyldfølelse. Men resultatet er blevet, at han nu kan se tilbage på sin mors død af sorg over ham og på sin unge bruds knuste hjerte. Og konsekvenserne for ham selv var, at følelsen af frihed til slut forvandlede sig til vægtløshed - én af Karen Blixens yndlingsmetaforer om denne mennesketype, som hun gang på gang vender tilbage til. Han »kunne ikke gaa ned og til Bunds i noget, ikke i Venskab, ikke i Frygt eller i nogen virkelig Kommers.« Man betaler, og omgivelserne betaler, hvis man vælger drømmen.

Fannys oprindelige hensigt havde nok også været at realisere drømmen, at få såvel ånd som sanselighed. Dette kan udledes af hendes fantasier om virkelig at kunne flyve - ikke bare at se ud, som om hun kan det, hvad mændene galant tilstår kvinderne - og af biskoppens angst derfor. En kvinde, der kan flyve har i virkeligheden - hvor paradoksalt det end kan lyde - for megen jordiskhed i sig, ligesom Adams første hustru Lilith, der var lavet af jord, og som straks gav sig af med både at flyve og drive forførelseskunster.

Indtil nu har jeg været nogenlunde i overensstemmelse med Bo Hakon Jørgensens tolkning af fortællingen, men herefter skiller vore opfattelser sig ud fra hinanden.

Hvad, hvis man tvinges til at vælge mellem at fastholde en urealiserbar drøm eller at gå på akkord? Det er faktisk den situation, de tre søskende har været i. Efter min mening udsiger fortællingen klart, at det ikke kan nytte noget at søge at realisere drømmen, hvis man herved blot fornedrer den. Hvad havde det reelle alternativ været for pigerne? - At én af dem havde giftet sig med den rædsomme kedsommelige biskop f.eks. Virkelighedens alternativ skildres aldrig som særlig tillokkende hos Karen Blixen. Mortens forladte brud giver køb og forvandler sig fra gylden eventyrprinsesse til en lille bleg kone, og så straffes hun oven i købet med døvhed, så hun må tilbringe sine sidste år blandt vildt udskregnede trivialiteter.

Og hvad har Morten fået ud af at styrte sig ud i realiteternes verden? Ikke spor mere end sine søstre, der intet har foretaget sig. Han har aldrig været lykkelig, og han har ikke fundet sine fem kønne hustruer interessante nok til at de kunne få lov til at betræde hans skib. Det i livet, der har haft betydning for ham, har været den delvis uerkendte og til det næstsidste øjeblik udtalte, lidenskab for søsteren Eliza og glæden over et bestemt, særligt smukt og sødygtigt skib, der var opkaldt efter hende. Det er altså i den subjektive oplevelse, ikke i den objektivt konstaterbare kendsgerning, at de sande værdier ligger.

Og Eliza får faktisk noget ud af sin hårdnakkede fornægtelse af realiteterne, nemlig bevidstheden om at have betydet noget for sin elskede broder. Morten fortæller hende, at han bad om udsættelse af sin henrettelse, fordi han med rebet om halsen ville tænke endnu et minut på *La Belle Eliza*. Og med Elizas lykkelige genkaldelse af disse ord slutter novellen. Og slutningsordene må vel have en vis vægt, når budskabet skal udlægges. Ligesom Elizas

skikkelse må have betydning som positivt frihedssymbol. Hun er født den dag, da Ba-
stillen faldt. De nøjagtige angivelser af historiske begivenheder og epoker bør absolut ind-
drages i en fortolkning. Endelig må der tages hensyn til, at husholderskens barndomsbe-
kendtskab med digteren Ewald omtales: »Nedbrudt, uforstaaet, svag og elendig, skuffet i
Kærlighed til Arendse, udstraalede han endnu en mageløs Livskraft, en Glans som havde
fortryllet den lille Pige.« Stærkere kan det vel ikke siges at drømmene og poesien kan
være mere værd end livet. - På den anden side skjules der heller ikke, hvilken snylternat-
ur og destruktivitet denne livsholdning kan medføre. Familien de Connincks skønhed beror
på en familielighed med dødningehovedet, og Eliza sidder ved Kattrines dødsleje som en
heks, der iagttager virkningen af sin dødbringende gift. - Katrine er Mortens uofficielle
kæreste, der på ganske real vis har elsket, lidt og er gået til grunde, mens hans søstre kun
har drømt.

Karen Blixen fører i sine fortællinger en evig debat med sig selv om drømmeholdningen,
om hvad den koster drømmeren og vedkommendes omgivelser og en debat om, hvorfor
denne type mennesker trods alt er fascinerende. Bag alle varianterne af typen skimtes »den
forholdsløse« Denys' træk, og måske Karen Blixens egne, som de tog sig ud efter katastro-
ferne i Afrika. Det imponerende og betagende ved hende er, at hun forvandler dette basale
tema til et mylder af spændende og gribende historier. Poesien er ikke hendes livs fejltagelse.
Det er hendes livs sejr. Men smerten over tabet af den anden halvdel af verden mærkes
ganske rigtigt også i hendes fortællinger.

Som ovenfor nævnt er medforfatteren af *Dianas hævn*, Marianne Juhl, ikke helt enig med
Bo Hakon Jørgensen. Denne taler selv om mænds mærkelige blanding af bevidsthed og
sanselighed. For en kvinde er det nok ikke helt så mærkelig en blanding, eller rettere sagt
ikke to sfærer, der holdes adskilt, som Marianne Juhls udlægning af Blixen viser. Hun
hævder, at Karen Blixen ønskede to ting på én gang: »Både at være en elsket kvinde, holdt
fast af den mand, hun tilbeder, og et uafhængigt frit menneske.« (29). Hun afstår fra at
besvare det påtrængende spørgsmål, om disse to ønsker vittelig er i strid med hinanden
eller ej, men man mærker hendes sympati for Blixens ønsker.

Opfattelsen dokumenteres dels ud fra udvalgte fortællinger, dels ud fra brevene fra
Afrika, hvor Blixen kommer os i møde som et langt mere nutidigt menneske, f.eks. hvad
angår synet på kvindens samfundsmæssige stilling og på ægteskab og kærlighed, end når
hun i fortællingerne hyller sig i det forrige århundredes gevandter.

De to forfatters måde at forklare denne uoverensstemmelse mellem brevene og fortæl-
lingerne på er interessant og til en vis grad overbevisende. Vi skal ikke tage forfatterinden
på ordet, når hun gengiver svundne tiders æresbegreber. Hun kryber ind i disse menneskers
skind og prøver at forklare deres tankegang, ikke for at forsvare noget, der ikke mere kan
forsvares, men for at bringe os til at forstå, hvorfor disse mennesker ud fra deres forud-
sætninger måtte komme til netop disse meninger. Hun er altså ikke solidarisk med de frem-
førte meninger. Synspunktet er lånt fra *Daguerreotypier*, to radioforedrag holdt i januar
1951, hvor forfatterinden netop hævder at have denne holdning til de fortidige ideer, hun
fremlægger.

Hvis hendes andre fortællinger også læses med disse briller, kommer historien om »Den
gamle vandrende Ridder« til at handle om en mand, der ikke vil betale, hvad store ople-
velser koster, idet han sender den unge prostituerede, som han har tilbragt en uforglemmelig
nat med, tilbage til gaden. I hans egen forståelse handler historien om, at han respekterede
et andet menneskes stolthed. Marianne Juhl mener, at han til fordel for sin egen bekvem-

melighed, kun så kønnet i kvinden og overså, at hun f.eks. også var en del af det omgivende samfund, havde nogle sociale forudsætninger, han burde have forholdt sig til.

På lignende vis - eller rettere på modsatte vis - kommer Ib i »Ib og Adelaide« til at forsynde sig mod den pige, han skulle have haft. Ved at holde sig til nogle forældede æresbegreber redder han ikke, hvad han selv tror, meningen og sammenhængen i tilværelsen. Han ødelægger sin egen og hendes livslykke ved at afvise kønnet i hende. Mændene i begge de her nævnte fortællinger er ude af stand til at opfatte kvinden som et helt væsen.

De to forfattere har været enige om at ville afmystificere Karen Blixen. Hun fortæller ikke først og fremmest om fortidens mennesker og eksotiske og fornemme miljøer; hun fortæller om sig selv og os andre, er én af tsererne. Men mon ikke forfatterne i deres iver efter at overvinde den barriere mange mennesker har mod Karen Blixen, idet de betragter hende som fortidig og reaktionær, er kommet lidt vel langt til den anden side, når de understreger hendes placering i virkelighedens verden?

Hendes valg af fortidens miljøer er ikke blot et skalkeskjul for at kunne drøfte egne problemer. Man kommer ikke uden om, at der hos hende findes en virkelig fascination af disse miljøer. Forholdet svarer til det hun har til de vægtløse drømmere. Hun er betaget af dem, samtidig med hun udleverer dem.

Hvad vil hun så med disse miljøer og mennesker? Ja, for det første var det jo en herlig spas at lancere dem i 30'ernes fornufts- og realitetsbetonede verden, hvor andre forfattere skrev sociale romaner. De kan ses som et udtryk for hendes trang til at få det hele med. Også det irrationelle og det festlige og overdådige i en verden, der hævdede at fornuft og materialitet var nok. Desuden fandt hun et sprog i disse fortidige miljøer, der kunne beskrive det, der ikke er af denne verden, det, der ikke kan måles og vejes.

Det er lykkedes Marianne Juhl og Bo Hakon Jørgensen at skrive en interessevækkende og debatskabende bog om Karen Blixen. Og det er lykkedes dem, at overbevise offentligheden om, at hun er nutidig, hvad jeg er ganske enig med dem i. Men de får mig aldrig til at tro på, at forfatterskabet dybest set handler om, at én fugl i hånden er bedre end ti på taget, eller at Karen Blixen i sin alderdom angrede sine krav om idealitet og regnede forfatterskabet for en sørgelig erstatning for liv. Forfatterskabet handler om drømmen om at forene det himmelske og jordiske, om både at kunne udfolde sig og hengive sig, om at kunne realisere alle sine muligheder. At hun ikke svigtede den drøm, selv om hun ikke så den virkeliggjort, er hendes ord til Thorkild Bjørnvig udtryk for: »Selve Længslen er et Pant paa, at det vi længes efter er til!« (*Pagten* (1974), p. 38). Hun kunne også have gjort den svenske digter Frödings ord til sine:

Den drömmen, som aldrig besannats,
som dröm var den vacker att få,
för den, som ur Eden förbannats,
är Eden ett Eden ändå.

Lise Præstgaard Andersen

Johan Fjord Jensen: *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud. Bind I-III. Modtryk, Århus 1981.*

Tilbage i 60'erne udsendte Johan Fjord Jensen tre hver på sin vis bemærkelsesværdige bøger: *Turgenjev i dansk åndsliv* (1961), *Den ny kritik* (1962) og *Homo Manipulatus. Essays omkring Radikalismen* (1966). *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud* (EGS) er et trebinds udvalg af Fjords artikler, som daterer sig omtrent fra han lagde hånden på sin sidste bog og fortsætter ind over de tidlige 70'ere, hvor han skrev kollektivaftalinger med sine studenter i Århus, frem til i dag, hvor det meste af udvalgets sidste bind ser trykken for første gang.

Det mest bemærkelsesværdige i denne forbindelse har været kritikens modtagelse. Den har været mere blandet end man kunne vente sig, hvad der tydeligvis har at gøre med den radikaliserende forfatteren har gennemgået og ladet skinne igennem sit artikeludvalg. Betegnende i så henseende er den lidt skræmmende titel, men også det forhold at aldrig så snart har Fjord fået sine forskningsbidrag skilt ud fra deres sammenhæng - som nu sammenhængen med et kollektivprojekt - for derved at kunne tegne sin egen profil, før hans arbejder vækker endnu bredere opmærksomhed og på ny bliver rangeret på plads i andre(s) sammenhænge. To eksempler kan belyse hvor blandet en modtagelse kritikken har givet EGS; samtidig kan de tjene som orienteringspunkter for et forsøg på at give en tredje og mere balanceret bedømmelse.

I *Allt om Bøger* nr. 2/1982 orienterer Lars Lönnroth sit svenske hjemmepublikum om EGS ved at se på udviklingen i Fjords forfatterskab, dets indre sammenhæng. Ved at bagatellisere udvalgets sidste bind og henvise til helt andre tekster end der står i de øvrige, og ved at mane en politisk ensidighed frem i udvalgsprincippet, som ikke er der, og i øvrigt se bort fra en del anderledes væsentligt, lykkes det for Lönnroth at få Fjord til at fremstå med en hjemfalden Vilhelm Andersen godt gemt under barrikaderadikalisters vindjakke. »En rebell hittar tillbaka till traditionen«, kalder han flot sin recension.

I stik modsætning til Lönnroth går Per Ørngaard i sin anmeldelse i *Kritik* nr. 59/1982 hovedsagelig ind på EGS III, medens den indre sammenhæng mellem bind I, II og III lades næsten uberørt. Tilsvarende bliver Ørngaards konklusion en anden, mindre nonchalant. Også han finder radikalismen hos Fjord problematisk, men ikke fordi den i grunden skulle være stueren, derimod fordi dens hang til barrikaderne - når galt endelig skal være - burde forpligte den til at udfolde sig på egne betingelser og ikke ensidigt i kritikken af det såkaldte tredje standpunkt og Villy Sørensen & co.s oprør fra midten.

For mig at se vil en læsning af trebindsudvalget for sammenhængens skyld være den mest givende. Lönnroth anslår den journalistisk, men den må gennemføres med Per Ørngaards alvor for at stille interessanter problemer på spidsen end Ørngaards egen koncentration om bind III formår. Diskussionen i dette bind hører på den anden side oplagt hjemme inden for den beskæftigelse med humanismens tradition som gennemsyrrer hele udvalget og som direkte har udløst Fjords formuleringsbehov i et flertal af de artikler som Ørngaard nu må kommentere løst og hver for sig til sidst i sin anmeldelse.

Det følgende bliver da i grunden et forsøg på at behandle EGS i Fjords egen ånd: at kræve hans tekster til regnskab for en indre sammenhæng med hinanden som de ikke umiddelbart afslører og således sidebelyse den *proces* i hans udvalg som han selv motiverer det med og spejlt har skrevet om Villy Sørensen for at udfolde; at karakterisere hans arbejder i lyset af de skjulte alternativer de rummer, sådan som han selv karakteriserer tekster i sin tekstanalyse; og som samlet resultat at udskille de *interesser* som han langs ad vejen

udviser, også inden han åbenlyst begynder at tale interessernes sag i sit opgør med korporativismens forskellige interessefortrængninger.

De tre bind hedder henholdsvis Nykritik, Mytekritik og Kritik af det tredje standpunkt, og i udvalgets forord kan man læse forlagsredaktionens version af den udvikling titlerne antyder. Denne officielle udlægning er ikke hævet over diskussion. Det særligt diskutabile er ikke om den pågældende udvikling forekommer, men arten af dens forløb. Af forordet må man få det indtryk at hvert bind standser foran en vis grænse som det følgende bind derpå overskrider; forløbet kommer til at minde om en tretårnsrakat hvor hvert led kun tjener til at bringe det følgende i bane. Noget er der måske om snakken, men det er da det virkeligt kritisable. Der savnes en dialektisk tilbagekobling mellem de senere bind og de tidligere, og det bør man ikke gøre en dyd af men påpege, så det bliver klart at de stadige videreformuleringer måske nok lægger nyt land under plov, men til gengæld forsømmer at opdyrke og vedligeholde forbindelsen med et frugtbart bagland.

Det første bind har i lidt gammeldags forstand sit tyngdepunkt i det *faglige*, omend i et opbrud fra ældre faglige positioner og en ajourføring af nye eller *nykritiske*. Først i bind II overskrides faggrænserne tilsyneladende metodisk så klart at det faglige tyngdepunkt kan forskydes til det universitets- eller fagpolitiske, som helt behersker de sidste to artikler. Den lange vej til dette mål er bindets *ideologikritiske* analyser af triviallitteratur, delvis taget ud af bøgerne om Søndags-BT og Tegneserier og her forsøgt strammet noget til en samlet teori om massekommunikationens myter og bevidsthedsformer. I det tredje bind er endelig tyngdepunktet blevet videreforskuet til det *politiske*. Igen med afsæt i overvejelser af faglig og fagpolitisk karakter (litteraturhistorieskrivningen respektive universitetshumanismen), men med mærkbart sigte mod en *kritik i videste forstand*.

Det ville være unfair at påstå at Fjord bevidst og systematisk er ude på at brænde sine broer og bare søger at komme videre. Han har næppe offentliggjort dette udvalg blot for at demonstrere hvordan hans nye artikler overflødiggør hans ældre. Hvad han siger om historisk bevidsthed i almindelighed (III 52f.) må vel også gælde for hans egen: at den foreligger i et samspil mellem det oplagt historisk begrænsede og så det der senere synes at pege ud over de selvsamme grænser. Det er ikke glasklart hvordan den historiske bevidsthed bliver til i dette samspil mellem fortid og nutid, og forordets velmenende ord om at afkaste historien og dog tage den alvorligt (I 8-9) bærer for tydeligt præg af tungetale til at bidrage med en afklaring. Men at traditions- og historiebevidsthed bliver et yderst centralt anliggende i løbet af Fjords forfatterskab er hævet over al tvivl.

Akkurat derfor er det lidt skuffende at dets udviklingsforløb har sin styrke såvel som sin begrænsning i at ældre problemstillinger kun i begrænset omfang suges op til videre forarbejdning i nye (når de dog så hyppigt suges op). Symptomatisk er her den store ny-skrevne afhandling om Villy Sørensen. Når Fjord skal beskrive sin forfatterproces, gør han det ikke ved at lægge sit gamle artikelmateriale under lup for at styre erkendelsesprocessen ind mod dettes centre i et forsøg på at komme videre herfra; nej, han skriver videre på nyt materiale i en tiltro til at grundlaget op til skrivende stund er solidt nok at skrive videre på (cf. III 56). Følgen bliver den at det tekstanalytiske greb om emnet bliver både for løst og for fast. De filosofiske tekster vies opmærksomhed til overmål, de fiktive til undermål og interaktionen mellem teksttyperne næsten kun den opmærksomhed Villy Sørensen selv har udvist. Digterens - eller filosofens? - *standpunkttagen* bliver analysens brændpunkt, og de politiske konsekvenser af denne - »tredje« - standpunkttagen bliver målpunkter for hele afhandlingen.

Jeg må give Per Øhrgaard ret i at Fjords systembetragtninger og interesse for struktu-

rer og mønstre, som ofte er lærerige at følge, her fremtvinger konklusioner som omhyggelige observationer af æstetiske forløb, tvetydigheder, ironi etc. næppe ville give belæg for. Heller ikke jeg kan indse at systemet i den grad går forud for forløbet, filosofien forud for kunsten. Fjord har læst Sørensen med en facitliste i hånden (og at Sørensen selv har bidraget til listen gør ikke læsede måden mere betryggende). Til forskel fra hvad Øhrgaard vist mener, er det imidlertid min opfattelse at mange af de problemer som Fjords kritik efterhånden løber ind i, findes antydningvist foregribet på tekstanalytisk niveau i hans tidligere forfatterskab. Han havde derfor været tjent med at kigge sig selv noget bedre i kortene før sit næste udspil end han faktisk har gjort.

Dette gælder ikke kun hvor han spiller med eller mod Villy Sørensen. Jeg vil gå så vidt som til at hævde at flere spændende problemer ville være opstået og flere mindre spændende forsvundet, hvis den strategi havde været fulgt generelt. Til den første slags måtte man regne spørgsmålet om socialismens mulige overlegenhed over det tredje standpunkt. Men Fjord får så godt som ikke argumenteret for socialismen i sit skråsikre votum på EGS' sidste side. Når eksempelvis socialismens realisationsproblemer praktisk taget ikke gives plads i sammenhængen, men kun indrømmes i en vag parentes en snes sider tidligere (III 179), bliver præsentationen af det socialistiske alternativ så forenklet at interessen for den fordufter. Den afsluttende marxistiske bemærkning om ideen der blamerer sig hvis den ikke er forankret i en interesse, lad være en ganske almen interesse, er ærligt talt for letkøbt at anvende på Oprør fra midten og således ikke særlig god at få forstand af. Oprøret har ikke negligeret interessekampen med sin appel til den gode vilje.

Samtidig er der så en del tankevækkende formuleringer af interessekonflikter i den lidt ældre del af Fjords artikler, som godt kunne fortjene et gensyn i denne sammenhæng, men som ikke ydes opmærksomhed efter fortjeneste. I et par artikler sidst i bind I er Fjord fx. inde på studentoprørets videnskabskritik og på at dennes binding til socialismen ikke kan være forpligtende på længere sigt; det ville være at gå en ny dogmatik i møde. Kritik af denne art kan i det hele taget ikke være forpligtet på et bestemt stofligt indhold, den må defineres ved form. Det kritiske universitet har derfor samme berettigelse i et socialistisk samfund som i et borgerligt: som en art refugium for alternativt tænkning og på kritisk afstand til samfundet selv - eller som en institutionel tjener for den permanente revolution og kritisk vendt mod gårdsdagens tanker selv i institutionens eget regi (cf. I 162-63).

Når Fjord til sidst i bind III afslutter sit opgør med det tredje standpunkt med at tale sig varm for en socialisme der foruden at være ikke-totalitær skal kunne støtte aftotaliseringen af socialismen i øst, må det vel nødvendigvis være en socialisme med plads til institutioner som det kritiske universitet han har for øje. Men så kan jeg ikke begribe hvorfor han absolut må holde sig midteroprøret fra livet. Skulle det da være en mindre håndgribelig interesse at ville aftotalisere kapitalismen i vest, hvor vi dog befinder os? Den interesse kan man nemlig ikke frakende midteroprøret, lige så lidt som man kan frakende dets oprørstradition og institutionstanker en række lighedspunkter med Fjords kritiske universitet. Vil man grave kløfter kan man sagtens finde oprøret interessensky og sig selv rigtigt materielt interesseret. Men man kan også tale om interesser der peger i to forskellige retninger men i grunden er forbundne.

Ganske som samfundet for ikke at forvirre af selvopholdelsesdrift behøver en institution for alternativt tænkning inden for sine rammer, så har forskerne på en sådan institution behov for et værdigrundlag uden for deres videnskabs interne værdisystem; ellers kan deres selvopholdelse blive et problem og en farlig tilpasningsevne gå dem i blodet, så en ubevidst

grænsebevidsthed i sidste instans bygges *ind* i systemet. Fjord har beskrevet denne problemstilling i den sidste artikel i EGS I, men ikke benyttet beskrivelsen senere, eksempelvis til at modificere kontroversen med Oprør fra midten. Dertil er den ellers egnet, for hvad både Villy Sørensen & co. og han taler om er at ingen interesse, videnskabens eller samfundets, kan opretholde sig selv på frugtbar vis. Skal indavl undgås kan hverken det ene eller det andet sæt værdier gøre det ud for værdiernes konfrontation med hinanden i en dialektisk forståelse.

Nu har disse betragtninger ganske vist direkte affinitet til universitets- og samfundsdebat-ten og ikke til den mere politiske kritik som Fjord lancerer i EGS III. Derfor er det muligt at han vil finde dem utidigt anbragt som kritik af hans seneste standpunkt. Skulle det være sådan at det interessefællesskab med Villy Sørensen og hans midteroprør som jeg mener at kunne lede frem af Fjords tidlige skrifter, har fortonet sig i den politiske mellemtid, bekræfter forholdet imidlertid kun mit hovedindtryk: at Fjord har forsømt at ajourføre sine positioner i bind III med en masse meningsgivende optakter i bind I. Jeg skal nu prøve lidt mere systematisk at bringe en sådan ajourføring på bane.

En række titler i EGS's første del er genoptryk af artikler med den fælles undertitel »Problemer og analyser« som Fjord hovedsagelig publicerede i 60erne - mest i Kritik - og som dengang bidrog til en skærpet bevidsthed om tekstlæsningens metode og perspektiver. Læst i sammenhæng, let reviderede og nu læst ind i en senere sammenhæng, rejser artiklerne andre problemer end de selv løser og kalder på nye analyser. I den første artikel, »Tekst og helhed«, driver Fjord udtrykkeligt gestaltpsykologi på litteraturen ved at gå i brechen for en stilholdningsanalyse og ved at hævde at jo mere æstetisk den analyserede kunstneriske helhed er, jo mere integrerede dens indholds- og udtryksplan er i hinanden, desto fuldere en tolkning vil bestemmelsen af stilholdningen give teksten. Tolkingsarbejdets kodeord bliver introspektion, som består i at fortolkerens egen helhedsoplevelse af teksten justeres med iagttagelser af dennes detaljer. Til helhedsindtrykket svarer detaljekarakteristikker, og med en intersubjektiv kontrol på denne sammenhæng, skulle tolkningen dermed være videnskabeligt i havn.

Dette kommer næppe bag på nogen i dag, men spørgsmålet er om det ikke burde. For hvor er dén æstetiske spænding som gør bestemmelsen af stilholdningen meningsfuld nærmere bestemt lokaliseret? Mellem indholds- og udtryksplan, nuvel, men ifølge den næste artikel, »Af en pindehuggers bekendelser«, også mellem digtets ydre og indre mening, hvor tilmed den indre mening hævdes at fremkomme som en spænding - mellem holdningsmuligheder - som den ydre savner. Vi må her befinde os på et meget indre lag i stilholdningen, vistnok dér hvor digtets egenart eller inklusivitet har hjemme. Problemet med disse begreber er at de ikke står skarpt markeret over for hinanden - før man anskuer dem under ét vis-à-vis en helt anden opfattelse af hvad digtning er, som fx. Jørgen Elbeks. Hvor Fjord ser det digteriske manifesteret inden for digtet, som en dialektik mellem holdningsmuligheder, er Elbeks værkforståelse principielt subjektiv og hans objektivitetsforpligtelse henlagt til virkeligheden uden for værket, den såkaldte objektivt eksisterende omverden. Lad os forfølge denne modsætning et skridt videre, til Fjords andet opgør med Elbek, i artiklen »Om Nihilismen«.

Her gør han gældende at Elbeks omverdensbevidsthed er en bevidst eftergivenhed over for samfundets behov, en eksistentiel teknokratisme. Medens der omkring det menneskelige før hen lå en ring af umistelige værdier som ikke kunne krænkes uden at det vakte til oprør, så anses nuiddens teknologiske krænkelser for så uundgåelige at oprøret resignerer på forhånd. Man lader det menneskelige centrum forflygtiges uden sværds slag. Når en eksistentia-

list som Elbek kan omfattes af denne karakteristik, er det fordi han ikke vil se menneskets frihed befamlet af anmassende menneskelighed, og fordi han i samfundet finder en række objektive, reelle behov som ikke fører den slags krav med sig når de én gang er opfyldt. Hvad Elbek imidlertid ikke ser, er at de objektive samfunds kræfter kan være mere anmassende end den mest anmassende menneskelighed, eftersom de kan føre sig frem med uundgæelighedens lammende autoritet. Af den grund får man aldrig samfundets behov opfyldt, kommer aldrig ud over dem eller ud af stedet, men forvitrer i indavl, som vi tidligere var inde på.

Hvad forløbet her viser er da at de positioner og institutioner som Fjord i sit ideologikritiske og marxistiske forfatterskab finder eneresistente over for samfundets dehumanisering (et kritisk universitet, historiebevindte humaniora, et marxistisk tredje standpunkt), allerede havde deres klare fortilfælde i hans nykritiske forestillinger om tekstens art og tekstlæsnings funktion (medens eksempelvis Elbek ville finde dehumanisering i fuldt flor de selv-samme steder og samfundet det objektive resistensområde herimod!). Men netop fordi der kan anes en forbindelseslinie fra noget så inklusivt, om ikke introvert, som et sammenstød af meningshelheder i en tekst, til noget så ekstrovert, om ikke eksklusivt, som samfundskritik, politiske valg og i sidste instans deltagelse i klassekampen, er det beklageligt at de logiske overgange på denne linie ikke er reflekteret igennem. At de ikke var det under artiklernes tilblivelsesproces er forståeligt nok, men at de ikke har fået chance for at blive det under en reversibel editionsproces - fx. i den nyskrevne del af bind III - er noget mindre forståeligt. Lad mig skærpe problemstillingen med at betragte et andet forløb i EGS, delvis forbundet med det her beskrevne.

Hvad vi lige har set antydet kunne betegnes som en række værdineutrale foreteelser i Fjords forestillingsverden som synes at få korrelat i stærkt værdiladede foreteelser efterhånden som det kritiske perspektiv forskydes fra tekstanalyse til statsfilosofi. Inklusivitet var en sådan foreteelse, men hvordan værdiladningen af den går til og hvor problematisk resultatet bliver, bliver først rigtigt klart når man betragter artiklen om »Det litterære værdiproblem«, hvori Fjord sondrer mellem en teksts almenværdi, som gælder i tekstens historiske situation, og litterære værdi, som er en frigørelse fra almenværdien. Frigørelsen beror på en holdningskompleksitet, der i sin tur kan karakteriseres på flere måder: *enten* som en formbehersket spænding mellem flere holdninger, fx. en holdning fremsat med indbygget dementi eller tvivl, *eller* - på nykritisk - som en holdningens mangfoldighed spændt ud mod en holdningens enhed. Man vil genkende den digteriske inklusivitet i denne beskrivelse, men typisk nok ikke som begrebet oprindelig blev anvendt, om en spænding mellem meningslag (eller inden for digtets indre meningslag), derimod tillagt en værdi, tilmed en frigørende værdi.

Bortset fra den begrebsforvirring der let følger med en sådan betydningsudvidelse, opstår spørgsmålet hvorhen værdidannelsen fører os. I det mindste for en overfladisk betragtning går den tillagte litterære værdi fortræffeligt i spænd med de positioner og institutionsdannelser der lod sig påvise mellem Fjords tekst- og samfundsopfattelse under konfrontationen med Elbek. Er der ligefrem tale om valgslægtskaber? Og er det af tilsvarende betydning når almenværdien, som et kendetegn på enten holdningsentydige eller holdningssplittede litterære værker, leder tanken hen på et atomiseret værdisystem som det der favoriseres i det korporative, interesse- og spændingsopløsende samfund? Har med andre ord den diskussion der føres i sidste del af EGS omkring Villy Sørensens forfatterskab som en protest mod det moderne kriseramfund men også en formidler af dets konflikter, har den sit tekstanalytiske korrelat i udvalgets første del? I så fald havde diskussionen ikke behøvet at dreje sig

om Sørensens filosofiske præmisser eller udeværker eller efterrationaliseringer, som den overvejende gør hos Fjord.

Vi kunne tilmed spørge hvordan almen og litterær værdi i teksterne forholder sig til tekstlæsningens to hovedprocedurer, tolkningen og karakteristikken. I artiklen »At karakterisere« har tolkningen retning mod de kræfter i teksten der lukker om den og følgelig en tendens til at binde forestillingskraften, medens karakteristikken tenderer mod at åbne teksten og frigøre forestillingskraften. De to sæt kræfter må inden for analysen balanceres på den måde at det holdningsbestemmende, tolkningen, må bringes i forhold til det der også kunne have stået, det som karakteriserer teksten. Som det er komplementaritet der kendetegner det indbyrdes forhold mellem de to analysedimensioner, er det på baggrund af kommutationsprøver at den karakteristiske dimension lader sig udskille af det bogstaveligt udtrykte. Betyder det imidlertid ikke at som den helt autonome digtning (som Fjord faktisk regner med), dvs. den litterært værdifulde, hvori alt har sin unikke plads, bliver svær at karakterisere (cf. I 118), således bliver den kun alment værdifulde, hvori ingenting er uerstatteligt, svær at tolke? De to analysegreb virker med andre ord tildannet efter to ekstreme teksttyper; men mere end det - de virker tildannet efter to teksttyper med to forskellige værditilknytninger.

Det vil man kunne se endnu tydeligere af den måde teksterne artikulerer deres værdier på (for så vidt en analyse kan siges at være skikket til at fremkalde en artikulation som den selv er beslægtet med), hvilket bl.a. naboartiklen »Forsøg til en fortolkningslære« handler om. Titlen er valgt med føje, eftersom vi her kan følge en systematisk bestræbelse for at få sat den litterære bevidsthedsdannelse og målet for den litterære analyse nogenlunde på plads. Det drejer sig stadig om litterær gestaltpsykologi, heri er intet nyt; men fortolkningsprocessen, der hidtil har været et spørgsmål om introspektion slet og ret, bliver lagt under lup og afslører herunder at den besidder en særlig kompleksitet. Fortolkningen bør ikke kun, sådan som især semantikere er gået ud fra, rumme forståelse for tekstens tegnfunktion, men også for dens adfærd, ja ende med en samlet forståelse af de to funktioner.

Med tegnfunktionen menes budskabet, forfatterviljens udtryk, medens adfærden skal forstås som tekstens underløb, den del man ikke kan begribe solidarisk men kun ved at kigge forfatteren i kortene. Fjord taler også om et spil mellem digtets højere værdier, det digtet vil, og så dets højeste, det som digtet dybest set forholder sig til (I 146). Men er vi ikke hermed tilbage hvor vi kom fra? I ekstreme tilfælde hvor et værk har ubetinget litterær værdi, er inklusivt eller »autonomt«, bliver selv dets adfærd bevidst, og værket må udsættes for en tolkning (cf. I 148). Og hvor værket kun har almenværdi, er diskursivt eller »virkelighedsnært«, bliver kun dets budskab bevidst, og værket må udsættes for en karakteristik. Endelig i mindre ekstreme tilfælde, hvor budskab og adfærd mødes, er vi tilbage i det gamle komplementaritetsforhold mellem tolkning og karakteristik når vi sigter mod en udtømmende analyse. Forfinelsen af selve fortolkningsbegrebet ses således ikke at forrykke de grundlæggende tekstanalytiske forhold.

Jeg finder altså bekræftet at der i »Forsøg til en fortolkningslære« foretages en begrebsdannelse som kan synes påkrævet for at føre analysearbejdet videre, og som måske også rent praktisk har skærpet analytikerens opmærksomhed i den pågældende artikel, men som ikke principielt fører ud over arbejdets oprindelige betydningsramme. Det er aliid betænkeligt at hyldes i forestillingen at man er kommet vidt omkring hvis man stort set ikke har rørt sig ud af stedet, men det bliver særlig betænkeligt i et tilfælde som EGS, hvor analysen - i sidste binds afhandling om det tredje standpunkt - faktisk *føres* et godt stykke videre. Igen kan Fjord og hans tro forlæggere så svare at det hermed netop er bevist at bind I er et afsluttet

stade og at videreførelset i bind II og III har andre næringskilder, og igen vil jeg svare tilbage at så godt er videreførelset heller ikke forløbet at det ikke havde været umagen værd at videreudvikle de næringskilder der allerede forelå. Fjords begrebsapparat har den humanistiske fordel at det er ganske rummeligt, så det praktisk tillempet giver gode resultater et godt stykke vej, men den ulempe at når resultaterne idelig bygges ud, så er rummeligheden for stor og begreberne for vage til at man kan afgøre om udbygningen består af en ombygning eller en tilbygning eller begge dele. Fjord bekender ligefrem selv et sted, i en note til I 132, at han bruger sit fortolkningsbegreb forskelligt efter omstændighederne, men uden at sige hvori forskellen består.

Nærmere er det svært at komme de prekære overgange i Fjords udvikling. Det skulle da lige være i den sidste »Problemer og analyser« artikel han har skrevet, den om triviallitteratur og ideologikritik, der er ene om at stå uden for bind I og her - i bind II - er sat som bindeled mellem Fjords bidrag til ugebladsanalysen i Søndags-BT bogen og tegneserieanalysen i den følgende kollektivbog. Jeg nævner denne artikel fordi den temmelig klart viser at hvor Fjord bygger holdbart bygger han til, ikke om, og det forsigtigt. Det hedder om triviallitteraturen, som han ser den, at den i modsætning til finlitteraturen bekræfter grænser. I det stationære samfund gik der ingen grænser som sådan lod sig enten overskride eller bekræfte - i folkedigtningen møder vi dem ikke - men i det moderne samfund gør der, skønt det netop er hvad triviallitteraturen prøver på at benægte. Denne litteratur forfalsker med andre ord, men dens forfalskning af sit eget historiske grundlag er samtidig hvad den afslører, hvis man studerer den ideologikritisk!

Og hvordan gør man det - om ikke ved at skelne mellem dens budskab og dens adfærd. Eller ved at sætte dens idealer i forhold til dens underliggende interesser, analysere den på dens egne præmisser i lyset af andre præmisser, tolke den i lyset af en karakteristik, se dens udsagn i dialektisk spil med det den fortier, eller dens positive logik i lyset af dens negative. Et helt arsenal af formuleringer fra bind I lader sig køre i stilling - og Fjord er ikke selv den der holder dem tilbage (cf. II 56-57). Diskursen har sågar bevaret sine faldgruber. Ikke på grund af gentagelserne, men fordi de varieres og skrider frem som de gør, som når budskab kommer til at svare til (bevidste) idealer, medens ideer refererer til interesser og ubevidsthed.

Nuvel, det som udmærker triviallitteraturens forhold mellem virkelighedsgrundlag og fortolkning er dens overraskende problemorientering. Ikke sådan at forstå at den får tilværelsen til at fremstå som problematisk, men sådan at den får vores individuelle måde at leve vore liv på til at gøre det. Teksternes bevægelse fra problemerne (÷) til problemløsningerne (+) bekræfter problemernes præmisser (+). Ja, viljen til at bestyrke disse præmisser synes faktisk større end viljen til at skænke dem en løsning.

Dette er hvad artiklens to novellanalyser kommer frem - eller tilbage - til, men det er på begge sider af artiklen også hvad dens forfatters bidrag til de to kollektivprojekter kalder frem som mytisk-ideologisk struktur igen og igen. Omtrent identiske gentagelser af forholdet kan opsøges i bind II 61, 64, 68, 69, 70, 191, 197. Blot som eksempel skal anføres hvordan mekanikken virker i de mest moderne tegneserier, de såkaldte superserier. Her er hele serie-kapitalismens ekspansivitet gået så vidt, at de sociale systemer trues på livet af ekspansiviteten selv. Superskikkelsen må træde til og hjælpe, hvorved de kræfter der truer samfundet igen påkaldes til dets forsvar. Civilisationen i al sin potens leverer forsvarsberedskabet, som den før leverede den angst der skabte behovet for et forsvar. Ekspansionen munder efterhånden ud i et stationært forsvar for lov og orden. Og sådan går det generelt til når myten medierer og ideologiserer. Naturen mytologiseres op til en slags sam-

fundstilvendt form, så menneskene kan få udløb for deres naturtrang samtidig med at deres udløb kanaliseres ind i samfundet i stedet for bort fra det. Eller så friheden kan udfoldes for at beskytte verden mod frihedens trussel. Den slags skoleeksempler på »repressiv tolerance« bliver det mere håndgribelige udbytte af Fjords ambitiøse mytekritik i EGS II. Det store anlæg producerer ganske overkommelige repetitions- og udfoldelsesmønstre.

Det er heller ikke svært at komme videre herfra til den kritiske analyse af det tredje standpunkt i EGS III. Da den borgerlige orden fx. begynder at indebære en frihed som anfægter selve denne orden (cf. III 155f.), indtræder som en anden supermand *guldalderkonstruktionen* og fastlægger en grænsebevidsthed der forener frihed og restriktion, privat og alment, natur og kultur, folk og dannelse. Konstruktionen kunne ikke være *tegnet* bedre! Og da den omsider bryder sammen og interessekampen igen truer med at tage overhånd, er den klassiske korporativisme klar fra tegnebordet til at befri samfundet for denne totalitære liberalisme - med hjælp af den totale stat! Da i sin tur denne kost begynder at smage for meget af fascisme, sætter realkorporativismen teknologien og dens nødvendighed i stedet for det klassiske fører-princip (thi som tidligere sagt: mod den teknologiske nødvendighed gør selv eksistentialister ikke oprør); fællesskab bliver den korporative erstatning for lighed. Med fremvæksten af de nye mellemlag bliver der ligefrem basis for sådanne tanker, dels folk der er skolet i at tænke dem, dels folk der har behov for at få dem tænkt. Vi er fremme ved Villy Sørensen og Oprør fra midten. Punktum kan sættes med Fjords egen ideologibevidste afdækning af den interessekamp som han anklager Sørensen og oprøret for at fortrænge.

Men dermed kan der også sættes punktum for den foregående kritik af Fjords kritik - specielt hans kritik af det tredje standpunkt. Det er en kritik - Fjords - som er for omfattende til at blive konkluderet så enkelt som den bliver. Den ideologiske faseforskydning, op igennem det tredje standpunkt, er der kun gjort overbevisende rede for til et vist punkt. Det punkt er hvor man mærker forskydningen sigte mod at blamere Villy Sørensen som idealist. Den del af bind III som bærer ved til dette bål påmindelse for meget om bind II og for lidt om bind I eller for meget om ideologikritisk spekulation og for lidt om tekstanalytisk interesse.

At turen gennem bind II og især bind III er gået hurtigt, med tanke på den lange dvælen ved bind I, skyldes således ingen tilfældighed. Mytekritikken har jeg gjort så lidt ud af fordi jeg synes at Fjord har gjort for meget ud af den. Den er spændende i og for sig, men dens kerne ligger bedre i frø i bind I og meget af den dristige spekulation som garnerer de empiriske resultater har nu kun historisk interesse. Når jeg kun har givet indtryk af Fjords kyndige universitetskritik i sammenhæng med hans tekst- og samfundskritik, er det fordi jeg har behandlet den både separat og i anden sammenhæng i Svensklærerforeningens årsskrift (SLÅ) 1982 - med særlig vægt på hans tanker om basisuddannelser, tværfag og forskellige humanistiske grundformer. Hans kapitler om Villy Sørensen vender jeg tilbage til, sammen med Jørgen Bønde Jensens afhandling, under en omtale af Per Øhrgaards Sørensen-afsnit i nyudgaven af Danske digtere i det 20. århundrede til brug for det svenske Samlærens næste årgang. Endelig har jeg sparet på en del kritik af Fjord som samme Øhrgaard har givet mæle i sin anmeldelse i Kritik og som jeg helt kan tilslutte mig. Dette leder mig tilbage til begyndelsen af nærværende anmeldelse hvor jeg antydede en placering af min stillingtagen til EGS i det blandede kor af kritikere som hidtil har reageret på udvalget. En præcisering af denne position kan være beføjet her til slut.

Det er, som Lars Lönnroth viste, sammenhængen i Fjords virksomhed der giver den sin styrke - og sin begrænsning (i EGS' forord siger man noget lignende men mener noget helt andet med det man siger). Men det er, som Øhrgaard var inde på, i fortætningspunkter under sammenhængsdannelsen at denne styrke træder frem. En række konsekvensrige, men af Fjord noget forsømte, punkter er her draget frem, til gengæld for konsekvenserne, som Øhrgaard naglede. Denne tilbagekobling er for min del ikke foretaget for at vise at Fjord er faldet af på den, eller tilbage på den (som Lönnroth påstod), men for at vise at han ikke er faldet tilstrækkelig omsorgsfuldt frem. Dette skyldes ikke altid, som Øhrgaard hævdede, at denne historiefortolker er mere systemtænkter end forløbsbevidst. Netop forløbet er det interessante og problematiske hos Fjord. Med hans egen sprogbrug kan man sige at det er som om budskabet eller interessen for budskaber er løbet fra adfærden eller instinktet for tekstlæsning.

Denne i sig selv blandede kritik, blandet ind mellem andres kritiske røster, kan også udtrykkes mere vurderende. For både Lönnroth og Øhrgaard var Fjords radikalisme en anædssten. Begge konstaterede at den ikke var hvad den burde være, men hvor Lönnroth mente at kunne spore et tilbagefald fra den som var ham en trøst, kunne Øhrgaard ikke finde det tilbagefald han ligeledes anså for påkrævet. For mig at se er svagheden ved Fjords radikalisme det samme som er dens styrke: at den har så høj en pris. Jeg har ikke villet betvivle dens konsekvens eller dens værdi, men villet vise hvad den koster i form af ubrugte ressourcer eller uklart brugte ressourcer eller - hvad der kan være det samme - lovlig konjunkturfølsomme nyinvesteringer. Denne pris ville ikke være værd at nævne hvis der var tale om et mindre lodigt slutprodukt. Men det er der ikke - alene den dialektiske fremstillingsform er en messe værd. Der er al den logiske konsekvens sproget kan bære, somme tider mere til. Men der er adskillige komponenter som Fjord også kan bringe i spil og som al hans videregående dialektik har rod i, men som han ikke desto mindre undlader at tage i dialektisk betragtning når han udvider betragtningssområdet. Tekstlæsningen får mindre tæthed jo nærmere vi kommer enden og marxismen end da dialektikken mellem begrebsdannelse og begrebsanvendelse under praktisk tekstanalyse var hovedsagen. Nu hvor det drejer sig om en dialektik der ikke lader sig forstå ved autonome tekststudier men fordrer teksterne fortolket i sammenhæng med de materialhistoriske konflikter de forholdt sig fortolkende til (cf. II 99), må selve tekstanalysen naturligvis begrænses noget. Men hvor meget?

Det problem der her rejser sig kan kort formuleres: kan der ikke i den materialhistoriske forankring af tekststudiet - dens fortjenester ufortalt - ligge en ligefrem fysisk beskæring af den kritiske helhedsdannelse, en svækkelse af den kamp mod det partikulære, som var hele ideen med dannelsesstanken og med dennes udtryk i fx. tilvalgsfag, jeg tænker på den uophørlige individuering, på frihedsideen osv. osv., - nemlig i det øjeblik fortolkerens gamle tekstbevidsthed stiger op som en overfladebevidsthed eller synker ned som en underbevidsthed i hans nye materialhistoriske bevidsthed? Eller stiger op som en sol og synker ned som en pandekage. Derved kan selv den mest materialhistoriske bevidsthed blive antikvarisk før den ved af det og humanioras historiske erkendelse blive et temmelig sløvt væben - mere et selvbedrag end en slagkraft - mod bedrag i samfundet (cf. III 53).

Fjords udvikling viser at dette problem ikke er en ligegyldig detalje, men måske den pris man må betale for humanistisk forskning i dag - når den er bedst; som en stadig frisk inspirationskilde og som en stedvis følsom, gerne sober men altid energisk problemorientering fra den sidste snes års faglige tidehverv, står dette repræsentative udvalg af Fjords

kritik nemlig uantastet af de indvendinger som ovenfor er fremført. Alligevel ville det være velgørende om hans bidrag til det store Projekt dansk litteraturhistorie måtte blive så gennemlagret (som et artikeludvalg i sagens natur ikke kan blive) at perspektivet i den dystre spådom om humanioras omkostninger som EGS affødte, kunne blive gjort en smule til skamme.

Poul Houe

Hvad Fatter gjør... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal. Poul Kristensen, Herning, 1982. 448 sider. 190 kr.

Den 20. december 1982 fyldte Erik Dal 60 år, og en række venner og kolleger besluttede at hylde ham med det foreliggende festskrift. At være kollega til den nuværende administrator for Det danske Sprog- og Litteraturselskab - der har et *vita ante acta* som førstebibliotekar ved Det kongelige Biblioteks Danske Afdeling og som fagleder i boghistorie ved Danmarks Biblioteksskole, og som lige siden sin studietid har været forskningsaktiv indenfor et usædvanlig bredt spektrum af dansk humanistisk videnskab - er ikke nogen helt entydig betegnelse. Festskriftets udgivere rubricerer indholdet som *boghistoriske, litterære og musikalske essays*, men man skal ikke være specielt forelsket i kategoriseringer for at udvide rubrikkerne. Resultatet er blevet en diger bog med 29 bidrag, i et udstyr og en teknisk udførelse, som smukt lever op til de krav, Erik Dal stiller til de boglige produkter, han selv har ansvaret for.

Povl Abrahamsen indleder skriftet - som er redigeret alfabetisk efter forfatter - med en boghistorisk studie over *Den kreative greve*, Harry Kessler, som udover at være koreograf og diplomat stod i nær kontakt med dadaismens frontkæmpere (han var bl.a. medoplysningsmand til tidsskriftet »Jedermann sein eigener Fussball«) og var en af hovedmændene bag den berømte Cranach-presse. Indenfor boghistorien falder også Poul Steen Larsens meget detaljerede studie over en illustration til Walter Scotts *Guy Mannering*; forfatteren har haft energi og held nok til at låne de originale plader hertil fra deres hjemby London. Mere nutidige - og generelle - problemer indenfor skrift og bogproduktion behandles af Eli Reimer (*Om at skrive med typer*) og Bent Rohde (*»The Qualities of Good Writing«*), mens Erik Ellegaard Frederiksen i sin gennemgang af et manuskripts vej fra forfatter til færdig bog smukt og pointefuldt fastslår, at problemet med at koordinere de forskellige processer og intentionerne bag dem kun lader sig eliminere »i de sjældne tilfælde, hvor forfatter, redaktør og tilrettelægger er én og samme person«. Et bidrag til Holberg-bibliografien leverer C.J. Ballhausen (*Om de bevarede eksemplarer af Hans Mikkelsens Comoedier*), mens fhv. rigsbibliotekar Palle Birkelund ved at dykke ned i Det kongelige Biblioteks righoldige arkiv levendegør en hidtil dårligt undersøgt periode i bibliotekets historie, specielt dets Danske Afdeling under ledelse af F. Fabricius. Tør man betragte artiklen som et første skridt på vejen mod en ny Werlauff?

Med udgangspunkt i en ublid beskrivelse af danske og svenske lærdomssøgende i Oxford fra 1711 - »they make a very indifferent Figure generally speaking« - skriver John Bergsagel om de musikalske oplevelser, der var at finde i Oxford, da Holberg som godt 20-årig kom til byen, mindre indifferent end den hovne englænder var i stand til at opfange. Niels Martin Jensen gennemgår tekstligt og musikalsk en rokokorarit af Samuel

Simon Weise, yndigt betitlet *Det Danske Syngende Nympe-Chor* og udgivet omkring årsskiftet 1753-1754. Nils Schiørrings opsats om det danske visehåndskrift 1403, 4° i Universitetsbiblioteket i Oslo belyser visetraditionerne et halvt århundrede tidligere, mens Henrik Glahn i tilknytning til to tidligere undersøgelser (fra 1962 og 1968) leverer endnu et bidrag til udforskningen af det betydelige materiale, der gemmer sig i Det kongelige Biblioteks nu lykkeligvis inventarierede men langt fra identificerede endsige analyserede samling af håndskriftfragmenter fra middelalderen. Af de musikologiske essays udgør dette ét kronologisk yderpunkt, mens Ea Dals receptionshistoriske studie *Danske Wagner-tilløb* udgør det andet. De første Wagner-klange nåede Ea Dals ører gennem dørsprækken til børneværelset i barndomshjemmet, og det fornemmes som fin logik, at hun har valgt at skrive om wagnerianismens spæde, men ingenlunde upassionerede vuggetid i Danmark. Førsteopførelsen af et Wagnerstykke i Danmark var ouverturen til Tannhäuser, hvilket fandt sted den 27.10.1857 i Casinos *mindre* sal.

1983 er Wagner-år, og det er som bekendt også, *mutatis mutandis*, Grundtvig-år. To bidrag har ham som emne, Flemming Lundgreen-Nielsens om »Langt høiere Bjerger« og Erik A. Nielsens om »Paaskelilien«. Det er næppe redaktionelt tilsigtet, men faktisk fungerer de to artikler udmærket som eksempler på metodiske kontra-punkter i den nyere eksegetiske Grundtvigforskning. De øvrige litteraturhistoriske essays spænder over perioden fra folkeviserne til Peter Plys, der introduceres af Mette Winge i en opsats om omkostningerne ved at have været model til en litterær dobbeltgænger. Det er unægtelig en rum periode, omend den indskrænkes en del af Erik Sønderholm i hans *Spagfærdige tanker om Hagbart og Signe*, som håndfast »kvitter 400-års-vacuummet« - 1100 til 1500 - hvori forskningen helt op til Ernst Frandsen har boltret sig for at komme bag om renæssancens kilder. Iørn Piø holder sig på den kildefaste side af renæssancen og skriver om H.L.S. Winding, som i slutningen af 1700-tallet bl.a. ernærede sig ved at producere folkeviser. Den skotske folkevises-oversætter Alexander Gray er hovedperson i Elias Bredsdorffs artikel; ved siden af at varetage et professorat i økonomi fandt han tid til at lære sig dansk, og han brugte sine kundskaber til at oversætte folkeviser. Han fandt jernbanerjser velegnede til den art sysler, og dedicerede en af sine samlinger til British Railways.

Et par H.C. Andersen-studier er der naturligvis også. Richard Wagner Hansen skriver om Andersens rejse på Balkan i 1841, mens Sven H. Rossel gør op med nogle myter om Johs. V. Jensens Myter og disses forhold til Andersens Eventyr. Til gruppen af *Anderseniana* hører også Eigil Søholms litterære pastiche *En Tour i byen*. Torben Nielsen skriver i *Et Rejseminde med noter og noters note* - et af samlingens meget få bidrag uden noter - om Oehlenschläger i Halle, øsende af egen fortrolighed med vor nationale digter og af den store udgave af sammes breve. Poul Lindegård Hjorth behandler nogle metrisk-syntaktiske problemer hos Matthias Moth, på grundlag af sin fortjenstfulde udgave af dennes Ovid-oversættelse fra 1979. Ligeledes i tilknytning til egne tidligere arbejder er Flemming Conrads essay om *P.O. Brøndstedts danske litteraturhistorie*. Mogens Brøndsted tegner nogle streger af den litterære karakterskildrings historie i en koncentreret artikel om *Type og individ i digtningen*; F.J. Billeskov Jansen skriver om en enkelt individualist i digtningen, Jørgen-Frantz Jacobsens *Barbara*; i et værdifuldt tillæg publiceres for første gang tre breve fra Jacobsen, der bl.a. rummer en antydning af den afslutning, Jacobsen ikke nåede at give romanen - hvilket ikke synes at have været nogen stor ulykke. Salmehistoriske er Jens Lysters og J.P. Larsens bidrag. Iver Kjær behandler en genremæssig mellemform i sin analyse af, hvad der af Grundtvig blev døbt *ordsprogsalmen*, »Paa Verdensform Lykke oc Velde«. Kjær argumenterer for, at salmen er blevet afsunget af fattige peblinge på

tiggerfærd, og udlægger det i salmens 20 strofer indeholdte akrostikon *Peder Hansøn Wogenmand*, jævnt og fattigt klingende, som en appel til rigere borgeres medlidenhed og gavmildhed.

Iver Kjær kommer vidt omkring i sine betragtninger over ordsprog, salmer, viser, metrik, provinstryk og 1600-tallets bogkultur, og ser selv festskriftmodtageren som det gennemgående akrostikon i sin artikel. Og det er han - ikke kun i denne artikel, men i stort set hele festskriftet. Det er der ikke noget overraskende i netop i en udgivelse som denne, men atypisk er det, at så mange af artiklerne, i et så vidtfaavnende festskrift som dette, så direkte refererer til modtagerens egne undersøgelser, teser og resultater, som »med- og modspil«, som det udtrykkes i en note hos Jens Lyster. På den vis er det blevet et festskrift ikke alene til Erik Dal, men indirekte også om ham.

Dette er naturligvis en lykkelig pointe netop i et festskrift, men det er tillige det, der gør dette festskrift værdifuldt som meddeler af forskningsresultater. Det vil som regel være vanskeligt at finde nogen tematisk enhed i en publikation som denne; det centrale - og udtalte - kodeord i denne bog er vel *Danica*, hvad enten materialet er dansk af udspring eller eje, og netop med Erik Dal som krumtap er festskriftet blevet til et gedigent udtryk for og spejlbillede af, hvad dansk humanistisk videnskab kan præstere. *Dansk*, både i indhold og i forskningstradition.

Festskriftet indeholder ikke nogen Erik Dal-bibliografi, hvad man naturligvis godt kunne have ønsket sig, omend det vel efterhånden af pladsmæssige grunde måtte blive på bekostning af et par artikler. Det afsluttes af en alen-lang *tabula gratulatoria* - der er åbenbart mange, som fornøjer sig over, hvad Fatter gør, og hvad er det forresten? Hos Andersen er det som bekendt, ifølge fatters milde kone, altid det rigtige: altid ned ad bakke og altid lige glad. Dette svarer i ingen henseende til anmelderens erfaring med Erik Dals kurs og holdninger, og udgiverne skynder sig da også at forlade det lidt farlige allusionsfelt, for på forsatsbladet at knytte til i en anden ende af Andersens eventyr: »han får kys og ikke knubs...« Det skal de 29 mænd og to (!) kvinder bag dette fornemme festskrift ikke have knubs for at have givet ham.

Erik Petersen